Poštarina plaćena u gotovom

BR. 8. i 9. ZAGREB, KOLOVOZ-RUJAN 1935. GOD. LXI

MJESE[illegible]K

GLAS[illegible]

Pavičić dr. Slavko
advokat Zagreb
Palmotićeva ul. 26

SADRŽAJ:

Fo[illegible] vladajućih skupina (cirkulacija elita) u ranijem društvenom razvitku Hrvata i Srba; dr. Tomašić Dinko, sveučilišni docent u Zagrebu 337

O primjenjivanju propisa §-a 166. k. z.; dr. Katurić Jovan, apelacioni sudac u Novom Sadu . . 358

Otkazni rokovi po toč. 3. §-a 655. gr. p. p.; dr. Rižnar Vladimir, sudac okružnoga suda u Zagrebu 363

Presuda zbog izostanka ili propuštanja; dr. Muha Miroslav, apelacioni sudac u Zagrebu . . . 372

K tumačenju §-a 81. k. z. o roku zastare kazne pri kazni strogoga zatvora i zatvora ne dužega od jedne godine; dr. Bulić Ivan, odvjetnik u Splitu 384

Volja kao oznaka rata; dr. Lederer J. Željko, iz Zagreba 386

Španjolski ustav, dr. Digović Petar 404

Sadržaj finansijskog zakona po starom i novom zakonu o državnom računovodstvu, dr. Franulić Vladimir, odvjetnik u Slatini 415

Pravosuđe:

Gradiansko 423

Literatura 427

Svaštice 430

Program VII. glavne skupštine kongresa pravnika Kraljevine Jugoslavije 431

U prosinačkom broju priložene su ček. uplatnice. Molimo članove, da se njima posluže za namirenje članarine za godinu 1935. kao i za namirenje eventualnih zaostataka. Ovih ima prilično mnogo, radi česa je znatno otešćano izdavanje našega glasila »Mjesečnika«. Minimum pravne literature za svakoga pravnika moralo bi biti njegovo stručno glasilo, koje ga dolazi vrlo jeftino, kad za nj (malo ne 600 stranica) plaća godišnje samo D. 120 odnosno D. 60. Toliko bi svaki pravnik mogao i morao dati za svoje glasilo.

MJESEČNIK
GLASILO PRAVNIČKOGA DRUŠTVA

Uredili:

GOD. LXI. Dr. Edo Lovrić, kr. sveuč. prof. ZAGREB 1935.
KOLOVOZ-RUJAN Dr. Ivo Politeo, odvjetnik BROJ 8. i 9.

Formiranje vladajućih skupina (cirkulacija elita) u ranijem društvenom razvitku Hrvata i Srba

Napisao dr. Tomašić Dinko, sveuč. docent u Zagrebu.

Prema posljecima dosadašnjih istraživanja na području društvenih nauka izgleda, da svaku diferenciranu ljudsku zajednicu možemo podijeliti barem na dvije skupine, na gornje i donje slojeve. Gornji su slojevi oni, kojima pripada veći dio društvenih dobara i vrijednosti. Ali redovno i u ovim gornjim slojevima možemo razlikovati ili izdvojiti manju skupinu, koja vlada zajednicom i koju nazivamo vladajuća skupina; njoj — izgleda — pripada istovremeno i relativno najveći dio društvenih vrijednosti. Savremene se društvene nauke intenzivno bave problemom, kako nastaju, kako se održavaju i kako nestaju jedne vladajuće skupine, da bi se zamijenile drugima. O tome ima već dosta izgradjenih teorija, čija je opća grieška, da ovomu ili onomu čimbeniku daju prednost ili prevagu pred drugima i da teže za uopćavanjem, a to im zadaje znatne teškoće, kada svoje generalizacije hoće da primijene na konkretni slučaj. Tako je n. pr. poznata Gumplowiczova[1]) teorija, da je »u svim državama vladajuća skupina sastavljena od tudjinskog i ratničkog elementa«, napravila priličnu zabunu u našoj domaćoj historijografiji i sociologiji, kada su sam Gumplowicz, a i drugi sociolozi i historčari htjeli da silom primijene Gumplowiczovu teoriju, da objasne, kako je nastala hrvatska srednjevjekovna država. Pošto je ovaj problem još uvijek aktuelan, a ima i teoretsku važnost, to ćemo se i mi u ovoj raspravi pozabaviti njime, ali ćemo se poslužiti drukčijom metodom istraživanja. Naša će se naime metoda sastojati u tome, da ćemo promatrati, kako su se u toku kulturnoga i političkoga razvitka od najranijih pa do novijih vremena formirale, održavale i kako su propadale vladajuće skupine Hrvata i Srba. Promatrat ćemo dakle razvitak vladajućih skupina bez obzira, da li se u svakom pojedinom slučaju radilo o »državnoj« zajednici ili ne, jer i na »državu« kao i na svaku drugu društvenu pojavu gledamo dinamički, t. j. gledamo je kao neprekidni proces razvitka, koji se najbolje može shvatiti samo u vezi s onim, što je bilo ranije, i s onim, što

[1]) Gumplowicz .Allgemeines Staatsrecht, Innsbruch, 1901.

se iz toga kasnije razvilo. Istina je, da možemo gledati društvenu pojavu, pa i državu, statički, t. j. u stanju mirovanja; ali je to samo fikcija, kojom se služimo, kada nam je potrebno odrediti društvenu ravnotežu za jedan konkretni historijski momenat, t. j. kada nam treba za jedno odredjeno i kratko vremensko razdoblje odrediti, koji su čimbenici baš u tom momentu sačinjavali društvenu težu i protutežu. Posljeci, koje ćemo dobiti izloženom metodom, imati će i teoretsku važnost u toliko, što ćemo na osnovu naših domaćih podataka moći da osvijetlimo postojeće teorije o »cirkulaciji elita«,[2]) da ih eventualno ispravimo ili konačno napustimo.

U koliko se to može razabrati iz dosta mršavih izvora o životu južnih Slavena prije, nego što su se doselili na balkansko poluostrvo, izgleda, da su oni izvorno bili organizovani kao polunomadski rodovi stočara, koji su bili na putu, da se definitivno nasele i da se u nešto većoj mjeri bave i poljodjelstvom. Ovo zaključujemo iz riječi, koje se odnose i na stočarenje i na poljoprivredu, a koje su ostale kao zajednička svojina svih Slavena. Osim toga izgleda, da ovi rodovi nisu bili u početku ratoborni ili barem nisu bili ratoborni u onom stepenu, kako ih nalazimo kasnije, kad ih sretamo na Balkanu. Da nisu bili ratoborni zaključujemo iz riječi, koje se odnose na ratničke aktivnosti, a koje su većinom germanskog i turskog podrijetla[3]), ali to zaključujemo isto tako i iz muških ličnih imena, od kojih mnoga imadu sentimentalno značenje pored onih, koja odaju ratničke osobine.[4]) Dok su ratnička imena, koja su vjerojatno kasnijeg podrijetla, kombinacije sa riječima: slava, mir i boj, dotle ostala imena odaju težnju za životom, srećom, ljepotom i drugovanjem, a često se odnose i na predmete iz neposredne sredine, kao što su dom i članovi porodice, cvijeće, voće, žitnice, šume, gore i vode, doline, sunce i zvijezde, ptice i dragocjeni metali itd. Za razliku od ratničkih imena, kombinacije ovih drugih imena često odaju nježne osjećaje i humane težnje. Razumije se, da postoje kombinacije jedne i druge vrsti, koje upravo ukazuju na razvitak, u kome su ratnička imena konačno dobila prevagu. Napokon ako iz topografske terminologije, koja je zajednička svim Slavenima, možemo zaključiti, da je zemlja njihovog zajedničkog podrijetla bila šumovita, ravna i močvarna, a prema tome i plodna i rijetko naseljena, onda je i to jedan dokaz više, da prilike, u kojima su južni Slaveni živjeli u početku svoje povijesti u pradomovini, nisu bile takve, da ih tjeraju na otvorena neprijateljstva i oružane sukobe medju pojedinim rodovima ili pojedinim plemenima; barem ne u tolikoj mjeri, da bi ratništvo dalo glavni ton njihovoj prvotnoj kulturi.

Izgleda, da su Južni Slaveni ovdje u zemlji svojega podrijetla živjeli organiovani u nevezanim rodovima i da je vrhovni autoritet te rodovske organizacije bio u skupu odraslih muškaraca, koji su raspravljali zajednička pitanja na skupovima, gdje su odluke donašane jednoglasno; u ovakovoj su zajednici po svoj prilici porodične lojalnosti bile još uvijek jače od rodovskih, teritorijalnih, religijskih, plemenskih i drugih lojalnosti. Radi ovakove društvene organizacije je izgledalo stranim piscima, koji su bili naviknuti na autokratski sistem vladavine, kad su se po prvi put upoznavali sa južnim Slavenima, da žive u potpunoj demokraciji, t. j. u anarhiji, jer da »njima ne vlada jedan vladar«,[5]) nego da njima upravljaju »starješine«.[6])

Lako je zamisliti, da je ovakova društvena organizacija morala biti znatno uzdrmana, kada su u prvobitnu slavensku postojbinu upali konjičko-nomadski ratnici, čija je zemlja podrijetla bila centralna Azija, a kretali su se, zaneseni pljačkačkim podvizima, u pravcu jugozapada. Politički je razvitak ovih konjičkih nomada već bio dostigao stepen centralizovane političke vlasti još prije njihove najezde u ravnice istočne Evrope. To se je desilo po svoj prilici uslijed ranijega razvitka snažne svećeničke skupine, koja je znala, da uzme političku vlast u svoje ruke i da podržava vrhovnog poglavicu, čija je vlast uporedjivana sa vlašću samoga Boga. Zna se, da je kod nekih od tih nomadskih zavojevača poglavica bio označivan sa naslovom k a k a n ili k a n, a to znači »vladar od Boga«. Ovim je identifikovanjem zemaljske vlasti sa nadnaravnom vlašću bilo omogućeno, da se kod inače nemirnih i nedisciplinovanih nomada održi snažan i centralizovan autoritet, koji im je omogućio naglu ekspanziju. Njihova je teokracija, t. j. vladavina svećeničke skupine, bila u potpunoj oprečnosti sa prvobitnom slavenskom gerontokracijom, t. j. vladavinom odraslih muškaraca, domaćina ili starješina, i odmah ćemo vidjeti, što se je dogodilo, kada su se ova dva oprečna sistema društvene organizacije srela na istom teritoriju.

Već smo spomenuli, da je pljačka bila glavni cilj nomadskih zavojevača, a pošto su prodirali na konjima i bili hijerarhijski organizovani, lako su mogli da pljačkaju na račun stočara i poljodjelaca, koji nisu uzgajali konje u većim čoporima i čija se je društvena organizacija sastojala od slabo povezanih porodica i rodova. Prva je posljedica ovoga sukoba bila, da su neke slavenske skupine napustile svoje dosadašnje prebivalište i krenule prema jugu i jugozapadu, gdje su im brza prodiranja konjičkih haračlija ukazala put i napravila mjesta. Istovremeno su se i slavenski pastiri učili pljačkačkoj vještini, tako da već prvi tragovi o Slavenima na Balkanu govore, kako oni kao »pješadija« prodiru i bore se uz avarsku »konjicu«. Vrlo je vjerojatno, da je ova kombinacija slavenskih ovčara i tursko-mongolskih konjara odgovorna za uspješno pustošenje rimskih i grčkih gradova, za konačni slom otpora rimskih i grčkih armija i za naseljavanje Balkana sa doseljenicima sa sjevera i stoka. Ovo je u ostalom već zapaženo i od ondašnjih grčkih pisaca. Tako n. pr. pisac Strategicon-a,[7]) po svoj prilici sam kasniji car Maurikije, kaže, da Avari nisu bili vični, da se bore na nogama nego samo na konjima, i da nisu bili u stanju, da pruže jači otpor dobro organizovanoj pješadiji. Uslijed toga ih u njihovim uspješnijim eks-

[2]) Sorel, Max Weber, Pareto, Karl Mannheim, W. Y. Elliott, Lasswell, itd.

[3]) Miklosich, Etymol. Vörterbuch, Wien, 1886.

[4]) Maretić, O nar. imenima, Rad. 81—82.

[5]) Prokopios, ed. Haury.

[6]) Const. Porphir., De adm. imp., ed. Bonn.

[7]) ed. Scheffer.

pedicijama, kao ona kad su napali sam Carigrad, vidimo, da navaljuju zajedno sa Slavenima, koji su se mogli da bore samo na nogama.

Istina je, da su Slaveni, možda još prije nego što su se sreli za azijskim nomadima, došli u dodir sa Germanskim ratnicima. Ove su germanske skupine u svojem političkom razvitku takodjer već bile dostigle stepen centralizovane političke vlasti, koja je bila u rukama kraljeva; a poznato je, da je barem u nekim slučajevima i njihova vlast bila prikazivana, kao da je božanskog podrijetla. I ove su se skupine odlikovale pljačkačkim i ratničkim osobinama, pa je razumljivo, da su Slaveni, dolazeći s njima u doticaj, poprimili od njih neke riječi, koje se odnose na političke pretstavnike i ratničku opremu. Ali ipak izgleda, da uloga južnih Slavena u haranju, vršenom sa strane germanskih plemena, nije bila znatna. To, što neki suvremeni pisci zamjenjuju Gote i Slavene, još nije nikakav dokaz o njihovoj istovjetnosti, kad se zna, da je pravilna orijentacija prema došljacima onoga vremena bila teška, tako da još do danas nije sasvim pouzdano utvrdjeno, kojim su sve rasama pripadali svi oni razni upadači. U koliko je poznato, vladavina je Gota na Balkanu bila kratkog vijeka, tek oko šesdeset godina. Iz toga vremena nije ostavila nikakav pouzdano utvrdjeni politički trag, dok su n. pr. azijatski nomadi ipak ostali organizovani zajedno sa slavenskim masama u dvije snažne i trajne političke zajednice, jedna na istoku Balkana, koja je prihvatila slavenski jezik i neke druge slavenske kulturne osobine, a druga u ugarskim ravnicama sa manje važnim slavenskim kulturnim uticajima. Ali opet s druge strane, ove iste tursko-mongolske skupine, koje su otvorile put Slavenima u srednji, južni i zapadni dio Balkana, bile su ovdje skoro potpuno izgubljene etnički i politički u mnoštvu slavenskih, keltskih i ilirskih plemena, ostavivši samo u nekim predjelima jedino nešto fizičkih osobina i nešto neznatnih kulturnih ostataka, kao što je na primjer riječ b a n.

Prema tome osim Gumplowick-evih[8]) i Peisker-ovih[9]) apstraktnih kombinacija, nema ništa konkretnije, na osnovu čega bismo mogli zaključiti, da su bilo azijske bilo germanske skupine i ovdje uspjele, da organizuju trajnije političke zajednice sa centralizovanom političkom vlašću. S druge strane nas kontrast, koji je postojao u političkim koncepcijama i društvenoj organizaciji ovih skupina s jedne strane, a Slavena s druge strane, upućuje na jedan sigurniji put, kojim da dodjemo do pozitivnijih zaključaka. Centralizovani politički autoritet i ekspanzivne tendencije i azijskih i germanskih osvajača ne bi mogle ostati nezapažene za čitava dva stoljeća na obalama Jadrana i njegovom zaledju i ne bi mogle proći, a da ne ostave jaki uticaj svojih shvaćanja i svoje društvene organizacije i kulture na slavenske političke zajednice, koje sretamo na obalama Jadrana od devetog do dvanaestog vijeka. Naprotiv iz svega onoga, što slijedi, vidjet ćemo, da su ove političke zajednice u stvari bile samo skupine sad jače sad slabije povezanih ro-

[8]) Op. cit.
[9]) The expansion of Slavs, The Cambridge medieval history, v. II, 1913.

dova i plemena, koja su se snažno opirala pokušajima, da se razbije njihova plemenska organizacija, za čim su inače težile autokratske ambicije pojedinih plemenskih poglavica i politički planovi okolnih sila. Ovakav je politički razvitak u skladu samo sa kulturnim osobinama slavenskih rodova i plemena, kako ćemo ih kasnije potanje opisati. Samo na taj način se može da shvati njihov kasniji kulturni i politički razvitak. U stvari slučaj hrvatskih plemena i političkih zajednica na obalama Jadrana bit će ponovljen dvije stotine godina kasnije u srednjem dijelu Blakana kod Srba i hiljadu godina kasnije sa izvjesnim modifikacijama u slučaju Crnogorskih plemena.

Evo kako se je taj razvitak kretao od najranijih vremena. Poslije naglih upada pljačkačkih družina Huna, Gota i Avara, svi oni nestaju iz povijesti zapadnoga dijela balkanskog poluotoka time, što su otvorili put brojnijim slavenskim skupinama, koje su se selile zajedno sa porodicama i stadima. Tražeći podesne pašnjake, slavenski su se rodovi naseljavali po Balkanu i istovremeno dolazili u sukob izmedju sebe i bili u stalnoj borbi sa autohtonim keltskim i ilirskim pastirima, koji su stoljećima nastavali ove krajeve još prije velikih seoba sa istoka. Nije teško zamisliti, zašto germanski i azijski upadači tako brzo nestaju iz ovih dijelova Balkana. Evo kako. Upadači su istima donijeli sobom instituciju centralizovane političke vlasti; ali da bi se takova politička organizacija mogla da učvrsti i ustali na novom nekom teritoriju, t. j. da postane relativno trajna, potrebno je, da se oslanja ili na već postojeću i dobro organizovanu administraciju ili pako na nenaseljeno poljoprivredno stanovništvo, koje bi bilo voljno, da plaća danak. Ni jedno ni drugo nisu upadači našli u zapadnim dijelovima Balkana. Istina je, da je u Dalmaciji postojala vrlo razvijena administracija rimskoga carstva, koja se je protezala u unutrašnje dijelove Balkana. I baš na toj administraciji su Goti i zasnovali svoje kratko političko gospodstvo; ali je ovo bila prvenstveno vojnička administracija, te se oslanjala u glavnom na gradsko stanovništvo. Ova je administracija bila vrlo oslabljena ili je potpuno popustila nešto uslijed unutrašnjih razdora u rimskom imperiju, a u glavnom, kada su rimske legije bile potučene od došljaka i kada su rimski gradovi bili opustošeni i popaljeni od upadajućih pljačkača i od gusara. S druge strane unutrašnji je teritorij zapadnog dijela Balkana bio naseljen u glavnom sa pastirskim nomadima, koji su vrlo pokretljivi i ne pružaju nikakovu solidnu osnovu za bilo kakovu administraciju. Prema tome u ovim krajevima je malo toga ili ništa ostalo, na čemu bi se mogla zasnivati organizovana vlast sa ekspanzivnim tendencijama; — i sve ratničke čete, koje su ovdje upadale, ili su se povukle ili su se pomiješale sa urodjeničkim stanovništvom i sa mnoštvom slavenskih rodova, koji su se sporo ali neprekidno useljavali sa svojom pokretnom imovinom i koji su konačno dali ovim krajevima svoj jezik i svoju kulturu.

Stanje sada izgleda ovako: Slavenski su rodovi i nezavisne porodice uslijed provala nomadskih ratničkih plemena i pljačkačkih družina krenule iz svojih obitavališta prema krajevima srednje Europe i Balkana. Uslijed kulturnih, klimatskih i geofizičkih okolnosti, na koje

su naišli u ovim predjelima, neki su se od tih rodova i nezavisnih porodica konačno naseljavali u plodnijim krajevima i time su se razvijali u poljodjelsko stanovništvo, dok su opet drugi nastavili, da žive polunomadskim i pastirskim životom. Ova posljednja skupina je nastavala zapadni i srednji dio Balkana, t. j. gorski i planinski teritorij, koji se proteže od prilike od obala Jadrana do rijeke Save prema sjeveru i do gornje Morave prema jugoistoku. Ovdje je na ovom teritoriju bilo nekoliko jakih poticaja za plemensko-ratnički način života, za pljačkanje i za gusarenje. Prije svega kako su se rodovi množili, sve više dolazili u sukob radi pašnjaka, dok medjusobna otimanja i krvarenja nisu postala svakodnevna. Ova je medjusobna borba pojačala rodbinske veze, razvila izvjesne teritorijalne lojalnosti i uticala na spajanje rodova u plemenske jedinice, čime je postignut i izvjestan stepen relativne stalnosti. Osim toga bilo je na tom teritoriju i nekoliko cesta i puteva, koje je rimsko carstvo izgradilo u strateške i trgovačke svrhe, povezavši glavna trgovačka središta na Jadranu sa njegovim zaledjem i sa onim važnim sistemom puteva, koji su vodili prema istoku. Ali tu je i sama istočna jadranska obala sa mnoštvom otoka i otočića; iza ovih se na kopnu dižu visoke i neprohodne planine, kroz koje siječe nekoliko uskih rijeka prema moru. Uslijed ovih geofizičkih i političko-ekonomskih okolnosti stoljećima je ova obala bila poznata kao gnijezdo gusara, a unutrašnji predjeli prema istoku kao stjecište drumskih razbojnika, koji su ometali trgovinu sa Levantom.[10])

Unutrašnji trgovački putovi i jadranska obala su važni za nas iz dva razloga. Prije svega ovo su bile strateške točke od naročitog interesa za sve susjedne političke sile; a drugo, ovdje je bilo prilike, da okolni slavenski rodovi povećaju svoj imetak i prestiž putem pljačke i gusarenja. Izgleda, da su se čitavi rodovi odavali pljački i gusarenju, kao glavnom izvoru za opstanak. Relativno bogatstvo i ugled, koji su stekli na ovaj način, omogućio je gospodovanje ovih gusarskih i pljačkačkih rodova nad slabijim rodovima i nad onima, koji nisu bili tako sretne ruke, što se tiče njihovog geografskog položaja. Ovim putem su se razvijale plemenske jedinice, koje su uslijed svoje brojčane snage, smjelosti i intenzivnih lojalnosti postale snažna prepreka svakoj stranoj političkoj penetraciji, koja bi se oslonila samo na vojničke ekspedicije u ove i inače neprohodne planinske krajeve. Uslijed toga su okolne sile išle za tim, da predobiju za sebe drugim načinom najprije ona granična plemena, koja su usljed uspješnoga gusarenja i pljačkanja postala i najutjecajnija, pa da preko njih predobiju i ostale rodove i plemena, koja su od onih prije spomenutih zavisila. Vidjet ćemo malo kasnije, kako je to postignuto putem potkupljivanja plemenskih poglavica, zatim putem sklapanja »saveza« s uticajnim plemenima, ali najviše putem pokrštavanja. Vidjet ćemo isto tako, kako je veza sa okolnim snažnim političkim zajednicama išla u prilog i pojedinim plemenskim poglavicama, koji su takove veze iskorišćavali, da učvrste i teritorijalno prošire svoju vlast. Sve je to u skladu s onim, što je već

10) Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb, 1925. Jireček, Istorija Srba, Beograd, 1922.

pisac Strategicon-a kazao o Slavenima, koji su graničili sa istočnim rimskim carstvom, da »medju njima ima mnogo poglavica i da je najzgodnije neke od njih predobiti obećanjima i darovima — i to naročito one, koji se nalaze na granici, pa onda pomoću njih napadati na druge«.

Ali prije nego što predjemo dalje, treba da opišemo u glavnim potezima društvenu organizaciju balkanskih Slavena na ovom stepenu njihovoga društvenog razvitka. Postoji dosta izvora, iz kojih možemo sa prilično sigurnošću utvrditi, da je društvena organizacija južnih Slavena već krajem osmoga vijeka pa dalje morala biti istovjetna sa plemenskim uredjenjem, kako je ono postojalo u južnim krajevima njihove nove postojbine sve do pred nekoliko desetljeća. Možemo kazati, da je osnovna jedinica ove društvene organizacije r o d ili b r a t s t v o, ali već i ta jedinica nije homogena, nego je podijeljena na porodice ili k u ć e, od kojih su neke više, a neke manje uticajne. Po svemu izgleda, da je uticaj ovih kuća zavisio od njihovoga ekonomskog stanja. Evo što o tome n. pr. govore podaci, koje je sakupio B o g i š i ć:[11])

»U Crnoj Gori razumniji, najbogatiji ili inače najoštroumniji u selu prisvajao je malo po malo. kao da se to samo po sebi razumije, glavarstvo i u bratstvu i u selu. Savjetnicima njegovim bili su i opet otmjeniji domaćini. U srednjoj Hercegovini po selima biva k n e z domaćin kuće, iz koje je od davnina knez bivao. Ali se ipak dogodi, da ako se ta kuća izrodila, a medju tijem se pojavila kuća još znatnija, tad izbiraju iz posljednje kneza«.

Ovdje postoje dvije konstatacije, koje se inače podudaraju i sa drugim izvorima. Prvo, da je ekonomski položaj bio od odlučne važnosti za uticaj u rodu ili bratstvu, a drugo, da je jednom stečeno glavarstvo ostalo nasljedno u istoj kući, u koliko se ekonomski položaj te kuće nije znatno pogoršao. Nasljedno pravo na glavarstvo i ekonomski položaj glavara su prema tome usko povezani, pa je razumljivo da su glavari i išli za tim, da svoj ekonomski položaj ne samo održe, nego i učvrste. Potreba za trajnijim autoritetom glavara se je razvila — izgleda — iz sudjenja u unutrašnjim sporovima medju bratstvenicima, koji su bili na dnevnom redu. Glavari su u ovim sudjenjima pobirali globe, koje su njima lično pripadale, i to je bio jedan od načina, da uvećaju svoju imovinu.[12]) Kod rodova, koji su se bavili pljačkom ili gusarenjem poglavici je pripadao veći dio plijena,[13]) što je omogućilo, da su se neke glavarske kuće mogle znatno obogatiti.

Uslijed borba, u kojima su se rodovi nalazili sa drugim rodovima radi pašnjaka, ili uslijed organizovanog pljačkanja i gusarenja u slučaju, kad je ono vršeno sa strane čitavog roda, rod je prema vani ipak pretstavljao usko povezanu ekonomsku i teritorijalnu jedinicu, u kojoj se iz istih razloga i u odnosima prema vani razvio izvjestan smisao za medjusobnu solidarnost i moralnu odgovornost. Iz toga se razvila i

11) Gradja; Zagreb, 1874, str. 523.
13) B o g i š i ć, op. cit. st. 610—616; Djordjević, Naš narodni život, Beograd, 1930, str. 132.
12) B e š o v i ć, Pleme Vasojevići, Beograd, 1935.

predaja o zajedničkom podrijetlu, kao i institucija krvne osvete, dok je egzogamija nastala uslijed potrebe prijateljskih i rodbinskih veza sa okolnim snažnijim rodovima.

Postojala je i težnja jačih rodova za ekspanzijom na račun slabijih rodova. Prilike je bilo zato, kada su unutrašnje zadjevice u jednom rodu bile zgodna izlika za poglavicu susjednog uticajnog roda, da im se namtene kao sudac, ili kad je u borbi oko pašnjaka jači rod priključio sebi slabiji, i t. d. U ovom je slučaju ime gospodujućega roda bilo prihvaćeno kao zajedničko, a tako isto i rodovske lojalnosti, predaja o zajedničkom podrijetlu, egzogamija, ekonomski interesi, solidarnost i moralna odgovornost, i ako su članovi priključenog ili prisvojenog roda ostali u podredjenom i ekonomskom i socijalnom položaju u odnosu prema članovima iz rodovske matice.

Ali se je dogadjalo i to, da su dva ili više rodova došla u užu vezu, pa su ipak pri tome zadržali svaki svoju rodovsku organizaciju. To se desilo, kada su zajednički pretstavljali jednu teritorijalnu jedinicu, kad su im ekonomski interesi bili zajednički i kad su putem egzogamičkog orodjavanja postali jedna etnička cjelina. Ovu novu jedinicu nazivamo p l e m e. Plemenska je organizacija pored postojećih rodovskih lojalnosti razvijala posebne plemenske lojalnosti i plemenske interese, a plemenska je vlast na ovom stepenu društvenog razvitka bila lokalizovana u skupu rodovskih poglavica.[14])

Medjutim ukazali smo već ranije na unutrašnju društvenu diferencijaciju u rodovima, t. j. razlikovanje na imućnije i uticajnije kuće, koje su sačinjavale neku vrstu gornjega sloja u rodu. Ovo se je razlikovanje prenijelo i na plemensku organizaciju, u kojoj se mogu razlikovati ne samo imućnije i uticajnije kuće, nego takodjer imućniji i uticajniji rodovi. Posljedica toga je bila, da su interesi i pogledi uticajnijih rodovskih poglavara bivali nametnuti čitavomu plemenu. Ali ovim putem je mogao i neki naročito jaki i uticajni rod da se nametne svim ostalim rodovima u plemenu i da poglavar toga roda zauzme neku vrstu apsolutne vlasti u plemenu. To se je naročito dešavalo onda, kada su okolne političke vlasti podržavale uticaj i ugled nekog plemenskog poglavara time, što su ga odlikovale sa nekim naročitim naslovom ili su ga obdarile sjajućim se odijelom, ukrašenim oružjem, konjem, zlatnim, srebrnim, a neki put i sitnijim novcem, već prema važnosti. Na ovaj način su uvedeni strani naslovi, kao što su knez, župan, ban, kralj, car, despot, gubernadur i t. d., čiji filološki izvori ukazuju na razne uticaje sa strane. Na ovaj način su uvedeni i priznati konj, oružje, i specijalno odijelo kao simboli vlasti, pa se je njihovom izmjenom vlast preuzimala, nasljedjivala i prodavala. Konj je n. pr., koji se kao simbol vlasti vrlo često pojavljuje osobito prema istoku, po svoj prilici ostatak političkog gospodstva orijentalnih konjičkih nomada, a odijelo kao simbol vlasti na Balkanu može da ima veze sa Bizantom, gdje je naročito kultiviran luksus u vanjskim ceremonijama.[15])

[14]) Uporedi B o g i š i ć, L o p a š i ć, E r d e l j a n o v i ć, B e š o v i ć, K l a i ć sa ranijim izvodima naročito Const. Porph. De adm. imp., hom. arc. spal. hist. salonit., Ljetopis popa Dukljanina.

[15]) Uporedi osim prije navedenih pisaca i J i r e č e k, op. cit.; Š i š i ć, op. cit.

Od naročitog je interesa za nas uredba plemenskih skupština, na kojima su se raspravljali svi važniji poslovi, koji su se odnosili za čitavo pleme. Na ove su skupštine dolazili svi muški članovi plemena, koji su bili sposobni, da nose oružje, a odluke su se donašale »jednoglasno«. Ali ako pobliže ispitamo ovu »jednoglasnost«, vidjet ćemo, da su odluke u stvari donašane onako, kako su to htjeli jači rodovi ili njihovi poglavari, dok se ostali nisu smjeli niti su se usudili, da se usprotive. Evo kako je to opisano u gradji sabranoj od Bogišića za Hercegovinu i Katunsku nahiju u Crnoj Gori:[16])

Glasovi se ne broje, nego kuda otmjeniji i oni, koji više upliva imaju, okrenu, tuda idu i ostali, pa makar i ne bili toga mnijenja. Ako pak neće nekoji da pristanu, pa baš da će biti samo jedan ili dva, oni ih nagovaraju: »hajde boga ti pristani i ti, da se razdor ne pravi; pa vidiš, da je tako bolje; zaludu se protiviš, kad svi ostali tako hoće«.

Ali ako se ipak nadju neki, koji se usprotive, oni se proglase za »izdajice«, a može se desiti i to, da se silom nagnaju na »jednoglasnost«, jer ne treba zaboraviti, da svi dolaze na skupštinu pod oružjem.[17]) Evo kako provadjanje jednoglasnosti opisuje M a r k o M i l j a n o v za svoje vlastito pleme Kuči:[18])

U Kuča je bio znak potvrde: amin i gomila. Ovaj je običaj do skoro traj. Znam, kad Kuči na zborove činjaju ovakve amine i bacaju gomile govoreći: »Da Bog da, koji oštetio ovi amin, sve mu se po rdji poznavalo, i svu ovu gomilu kamenja duša mu na oni svijet nosila«! Svakojake se kletve tu izgovaraju, da se svakoj kazni od Boga može nadati, koji taj amin prestupi; a mloge i ljudji kastigavaju, ne čekajući Bog da se na njega razgnijevi.

Iz gornjega vidimo, da je »jednoglasnost« dobila izvjesno simboličko značenje, pa se je smatralo potrebnim, da se i silom provede, ako mirno nagovaranje ne bi koristilo. U stvari ovo je bilo jedno od sredstava, kojim je manjina učvršćivala i opravdavala svoju vlast, i sredstvo, kojim su se kultivirale lojalnosti plemenu i plemenskim simbolima. Ali to, što se je »jednoglasnost« smatrala neophodno potrebnom i što je uzeta kao simbol jedinstva i kao sredstvo opravdanja za vladu manjine, ukazuje na to, kakova je bila društvena organizacija cvih plemena na jednom od ranijih stepena njihovoga društvenog razvitka, kada su odluke uistinu donašane jednoglasno, ali prema slobodnom rasudjivanju odraslih muškaraca, koji su se nalazili na skupu. Medjutim kad je »jednoglasnost« postala samo fikcija, onda se je ta fikcija održavala kao simbol, jer je valjda predaja o ranijoj demokratskoj upravi još uvijek bila snažna.

Ovim putem su se razvijale mimo rodovskih lojalnosti, lojalnosti i plemenskim poglavicama, plemskomu imenu, plemenskomu teritoriju i plemenskim običajima, koje je svaki član plemena trebao da brani do potrebe i svojim životom. Ali su istovremeno i rodovske lojalnosti ostale netaknute i kad pleme nije bilo zauzeto zajedničkim aktivnostima, pojedini rodovi su mogli da se tuku medjusobno, što je često dovodilo i do potpunog medjusobnog istrebljivanja. Radi ovakovih,

[16]) Op. cit. str. 533.

[17]) E r d e l j a n o v i ć, Pleme Kuči. Ak. Nauka, Beograd.

[18]) Pleme Kuči. Beograd, 1904, str. 18.

a i drugih prilika društveno razlikovanje je unutar pojedinih rodova postajalo sve intenzivnije; neugledni rodovi i neugledne porodice bile su nazivane često pogrdnim ili smješnim nadimcima, iz kojih su se kasnije razvila slična porodična imena. Njihovo je zajedničko ime ili naziv bilo S m e r d i ili N i k o g o v i ć i, dok su uticajniji rodovi i uglednije porodice zadržavale stara imena sa izvjesnom predajom, a njihov je skupni naziv bio p l e m i ć i, t. j. oni koji su od uglednog plemena, K o l j e n o v i ć i, t. j. oni, koji su dobrog koljena, i k u ć e r i ć i, t. j. oni, koji su iz ugledne kuće.

Kao što vidimo, ova rodovsko-plemenska društvena organizacija je takova, da ne pruža solidnu osnovu za stalnu, trajnu i centralizovanu političku vlast na većem teritoriju.

U vezi sa svim ovim, što smo do sada kazali, slijedi, da će specijalnu važnost za dalji tok naše rasprave imati ona slavenska plemena, koja su nastavala predjele, koji su graničili sa zapadnim i sa istočnim djelovima rimskoga carstva i koja su bila u neposrednoj blizini trgovačkih središta i trgovačkih putova. Ova su važna plemena bila naseljena uzduž istočne obale Jadranskog mora i nedaleko puta, koji je vodio iz dunavskih nizina u Carigrad.

I istočne i zapadne političke i vjerske vlasti su tražile za sebe ovaj teritorij, ali su opet bile nesposobne, da učvrste trajniju vlast nad ovim polunaseljenim i pokretnim plemenima, zaštićenim prirodnim utvrdama njihove planinske zemlje. Ali su zato za poglavare ovih plemena bile tu zgodne prilike, da se obogate i da postanu ugledni putem gusarenja na moru i putem pljačkanja na drumovima, dok su s druge strane bili nudjeni mitom, darovima i naslovima od careva i od papa, a sami su pobirali »danak« od primorskih gradova, koji su samo na taj način mogli da osiguraju za sebe sigurno plovljenje svojih trgovačkih brodova.

Plemenski poglavica, koji se na ovaj način domogne imetka uticaja i naslova, lako će biti naveden, da širi krug svoga uticaja na isti način, t. j. da podmićuje okolne poglavice i da ih časti sa stranim i zvučnim naslovima. Ali ako ovakav poglavica raspolaže sa jakom plemenskom vojskom, on može da upotrijebi i silu u cilju proširivanja svoje vlasti i to mnogo lakše nego neka strana vlast, jer on bolje poznaje zemlju, a isto tako i najuspješniji način ratničkih operacija. Razumije se, da ovakav tok dogodjaja može da ima i protivnih posljedaka radi ustanove krvne osvete, zavisti i natjecanja pojedinih rodovskih i plemenskih glavara, pa uslijed toga i nemogućnost, da se u ovakovim prilikama učvrsti trajnija i jače centralizovana politička vlast, koja bi se protegla na više različitih plemena i na veći teritorij. Ali s druge strane ove medjusobne plemenske borbe su zgodna prilika okolnim vlastima, da posreduju u medjuplemenskim sporovima i da pogoduju nekim plemenskim poglavicama na račun drugih. Ovako štićeni i pogodovani plemenski poglavice za uzvrat lako su se dali pokrstiti, a to je značilo, da su svećenici došli, da šire kršćansku vjeru medju masama, ali da istovremeno i ostanu kao trajna kontrolna sila u zemlji.

Mislimo, da je baš ovo momenat, kada sretamo po prvi put u povijesti Hrvata i Srba plemenske poglavare, koji već nose posebne naslove i u konačnim su odnosima sa zapadnim i istočnim rimskim carstvom sa zapadnom i istočnom kršćanskom crkvom. Ali istovremeno sa povijesnim pojavljivanjem tituliranih plemenskih glavara vidimo, da se u njih pojavljuje i nova elita, kler. Uloga je klera bila s jedne strane, da učvrsti političku kontrolu okolnih sila, a s druge strane, da osnaži autoritet pojedinih plemenskih poglavica u njihovim i okolnim plemenima. Kršćansko svećenstvo je putem legenda svoje religije izradjivalo osim toga i »kršćansku savjest«, u čemu im je naročito išla na ruku praznovjera urodjenika, a način je »umirivanja savjesti« bio takav, da je donosio svećenstvu znatne materijalne koristi.

Biskupima i ostalom svećenstvu je uspjelo, da umnože svoje posjede i da im plemenski poglavari grade palače, samostane i crkve. — Izgleda, da je novo izgradjena »savjest« dala dobre posljetke, jer su novi glavari, da »umire savjest« a i zato jer su imali potporu svećenstva u učvršćivanju svoje autokratske vlasti, bili bez iznimke neobično darežljivi za crkve i svećenike. Izgleda, kao da su se natjecali jedan s drugim, u osnivanju z a d u ž b i n a (ono što se daje za dušu). Za nas je važno to, da su putem ovih darivanja došli strani zidari i strani obradjivači zemlje, da zidaju zgrade i da obradjuju zemlju; strana je kultura počela da infiltrira. Na ovaj način je svećenstvo, koje je počelo, da obradjuje zemlju u cilju, da uveća svoje prihode, postalo važan čimbenik naseljivanja, te je uticalo u znatnoj mjeri, da su se polunomadski rodovi počeli privezivati na zemlju. Ali već ovdje treba naglasiti, da se je ovo naseljavanje i obradjivanje zemlje oko crkava i samostana vršilo gotovo isključivo u plodnim krajevima i u ravnicama, i jer su samo u ovakovim predjelima crkve i samostani bili zidani.[19])

Uticaj svećenstva na istoku doveo je srpske plemenske poglavice i autokrate pod više manje stalnu političku kontrolu i kulturni uticaj Bizanta i grčke ortodoksne crkve, dok je na zapadu medju hrvatskim plemenima i njihovim poglavicama postojala stalna borba izmedju zapadnih i istočnih političkih i kulturnih uticaja.

Hrvatski su plemenski poglavice potpomognuti od svećenstva i kiteći se velikim naslovima uspjeli, da organizuju izvjesnu administraciju, da povećaju svoje posjede i da dobivaju stalne prihode. Oni su se razvijali u autokratske vladare i širili područje svoga uticaja na okolna plemena. Istovremeno su znali, da izrabe unutrašnje zadjevice medju Grcima i medju Francima u cilju, da se više ili manje izdvoje od njihove političke kontrole. Razumije se, da su na to bili poticani naročito od rimskih papa, koji su se služili zlatnim krunama i drugim kraljevskim odličjima, da učvrste autoritet onih plemenskih poglavara, koji su bili voljni, da služe interesima rimske crkve. U vezi s ovim je vrlo poučna zakletva kralja Zvonimira dana rimskom papi:

Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor... tibi deuoueo, spondeo et polli-

19) R a č k i, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, Rad, knj. 79. J i r e č e k, Op. cit.; N o v a k o v i ć, Selo. G l a s, XXIV, Beograd.

ceor, me incommutabiliter completurum omnia, que mihi sua reuerenda iniugit sanctitas, uidelicet ut in omnibus et per omnia apostolice sedi fidem obseruem; et quidquid hoc in regno tam apostolica sedes quam sui legati sanxerunt aut sanxerint, irrevocabile custodiam; ... Regnum autem, quod mihi per manum tuam, domne Gebizo, traditur, fideliter retinebo et illud summumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquando non subtaraham. Domnum meum papam Gregorium et suos successores atque legatos, si in meam potestatem uenerint, honorifice suscipiam et honeste tractabo et remittam; et undecunque me inuiauerint, prout potero, eis simpliciterque seruiram.[20])

Ali dok su hrvatski autokratski vladari bivali krunjeni sa sjajem i »jednoglasnošću« u prisustvu plemenskih poglavara i njihovih plemenjaka, krvne osvete nisu bile zaboravljene. Kanon VI. crkvenog sabora u Splitu iz 1925. godine ukazuje vrlo dobro, kakve su sve morale biti unutrašnje prilike hrvatskog kraljevstva iz onih dana:

VI. Ut si, diuino iudicio (permittente), in tumultu plebis princeps prouinciae occidatur, quia, quod a multis committitur, inultummanet; pro ipso reatu, qui cognoscuntur obnoxii esse, debent pro ipsa anima elemosynas facere; et si quam ecclesiam dedicavit uel libertos fecit, defendere uxorem aut filios fouere benigne.[21])

Vrlo je vjerojatno, da se je zahtjev, da se poštede žena i djeca ubijenoga, odnosio na krvnu osvetu. Dešavalo se je naime u plemenskim sukobima, da su izvršitelji osvete iskorijenili i čitav rod ubijenog, da se na taj način unaprijed obrane od eventualnih daljih osvećivanja.

Važno je, da napomenemo ovdje, da je na ovom stepenu razvitka »narodno odobravanje« još uvijek smatrano kao potrebno, da sancioniše važnije djelatnosti vladara. Ali su na ovom stepenu razvitka javni skupovi bili posjećivani u prvom redu sa strane plemenskih poglavicca i njihove pratnje, svećenstva, vladarevih činovnika i možda nešto običnog puka iz neposredne blizine mjesta zborovanja. Na ovakovim su skupovima kraljevi bili krunjeni, presude su se izdavale u unutrašnjim sporovima i raspravljala su se pitanja o ratu i miru. Ako je autokratska vlast bila dobro učvršćena, t. j. ako je bila potpomognuta od strane uticajnih plemenskih poglavara, uloga je ovoga skupa bila u glavnom pasivna, t. j. vladareve su se odluke primale bez rasprave. Ovdje vidimo, kako se jedna kulturna osobina (t. j. potreba narodne sankcije) iz ranijega stepena društvenog razvitka modificira, ali zadržaje istovremeno svoje simboličko značenje u svrhu opravdanja kraljevih djela. Samo u ovakovom svijetlu treba shvatiti izraze, kao što su »totius cleri et populi electione«[22]) ili »Communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi«.[23])

Već smo prije napomenuli, kako je vladarev autoritet mnogo zavisio od svećenstva. Ali je s druge strane brojno svećenstvo zavisilo opet od toga, da bude što više naseljenog stanovništva, koje bi obradjivalo zemlje na crkvenim i kraljevskim posjedima i koje bi davalo redovne prihode. Ovo je značilo, da naseljenike treba vezati uz zemlju i da treba razbiti plemensku organizaciju, jer je samo na taj način

20) Rački, Documenta, Zagrabiae, 1877, 87.
21) Rački, op. cit., 149.
22) Kralj Zvonimir, Rački, op. cit. 87.
23) Knez Mutimir, Rački, op. cit. 12

mogla da se učvrsti trajnija autokratska vladavina. Ovakovi su pokušaji, nema sumnje, nailazili na snažan otpor sa strane slobodnih stočara, a to možemo zaključiti i iz nekih drugih kanona spomenutoga crkvenoga sabora u Splitu:

VII. Ut si quis malignus, diaboli spiritu afflatus, singulari consilio, sicut Judas, dominum suum occiderit: lapide a collo suspenso, ferro corpore praecintus, exul poeniteat.

XIII. Ut in ecclesia, ubi praesbyter occisus est, ante satisfactionem ipsius (occisoris) uel plebis, ut congruum ipsi episcopo uidetur, nullus missam faciat.

Iz gornjega je jasno, da su ubistva svećenika i ostalih posjednika zemlje, koji su naseljavali kmetove i robove, morali biti na dnevnom redu, jer im inače ovaj crkveni sabor, koji je prihvatio svega 15 kanona, ne bi mogao da posveti toliku pažnju.

U medjuvremenu razvijala se unutar hrvatske crkvene organizacije borba izmedju istočnih i zapadnih uticaja, koja je nastala poglavito uslijed inkorporacije latinskih gradova hrvatskoj političkoj zajednici i koja je unijela u tu zajednicu borbu izmedju hrvatskoga i latinskoga svećnstva za prednost, za razgraničavanje biskupija, za posjede i za prihode. Latinsko je svećenstvo bilo potpomagano od papa, a od papa su zavisili i hrvatski vladari. U ovoj nejednakoj borbi štetovalo je širenje kršćanske vjere i priječilo se osnivanje crkava i samostana u zagorskim djelovima hrvatskoga teritorija, gdje je svećenstvo, u koliko ga je bilo, bilo hrvatsko. Spomenuti sabor u Splitu zabranio je upotrebu slavenskoga jezika u crkvi i tako se dogodilo, da je u unutrašnjem dijelu hrvatske političke zajednice plemenska organizacija ostala u punoj snazi, dok su s druge strane gotovo svi crkveni posjedi, crkve, biskpije i samostani bili situirani uzduš dalmatinske obale i na dalmatinskim otocima. U ovim dijelovima zemlje naseljeno je stanovništvo obradjivalo zemlju i stvaralo prihode svećenstvu, kralju i njegovoj administraciji; ovdje su plemenske veze bile porušene, a izgradjivale su se lojalnosti religiji, kralju i zemlji. Naprotiv u unutrašnjim dijelovima zemlje, plemenska je organizacija ostala netaknuta, stanovništvo je bilo u glavnom još uvijek pogansko, polunomadsko i pastirsko, a plemenske su lojalnosti bile nepokolebane. Ovdje vidimo oštru protivurječnost unutar hrvatske političke zajednice tako, da kada kraljeve i papine potrebe i političke ambicije nisu mogle biti zadovoljene sa prihodima od strane kmetova i robova na primorju i kada je danak zatražen i od slobodnih i nemirnih zagorskih plemena, stare su krvne osvete oživile i vladavina kraljeva, izgradjena na ovako slaboj podlozi, bila je konačno srušena.

Ove okolnosti vrlo dobro osvjetljuje opis smrti kralja Zvonimira u ljetopisu popa Dukljanina:

I tako dobri i sveti kralj Zvonimir prijamše listove od pape i cesara, zapovidi po sve kraljevstvo svoje, da bude skupšćina, i sa shodom u petih crikvah u Kosovi da svaki bude do dan dvadesetipet. I prišadše vrime, dä. pride mnoštvo veliko. I legoše vojske i narediše straže. I kada dojde dan, učini slavni i dobri kralj Zvonimir otvoriti listove pape i cesara velikoga grada Rima... Tada čuvši toj nevirnici, ne daše ni listove dočtiti i skočiše ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga oca pape i cesara rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih izmu i oslobode, dä. oni bogom kleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i

vapijući jednim glasom, kako na Isukrsta Židove, da on išće izvesti njih iz domov njih i žen i dice njih, i s papom ter s cesarom otimati mista, gdi je bog propet i gdi je greb njegov. »A što je nam za to?« I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meju sobom zlo viće učiniše i ... kada reče poglavica: »Bolje da on sam pogine, nere tolik puk da pogine« ... I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovorit, nere z bukom i oružjem počeše sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati ...[24])

Ali čim su se hrvatska plemena silom riješila svojih autokratskih vladara, došla su u sukob sa novom skupinom azijskih konjičkih nomada, sa Madjarima, koji su u medjuvremenu upali u plodne dunavske nizine i tamo učvrstili svoje političko gospodstvo. I ova je tursko-mongolska skupina donijela sobom instituciju centralizovane političke vlasti i raspolagala snažnom vojskom konjanika. Neorganizovani hrvatski kozari i ovčari sa Dinare ne bi bili u stanju, da se odupru madjarskim ekspanzivnim tendencijama, da ih nije i ovoga puta štitila njihova plemenska organizacija, neprohodnost i neobradjenost njihovog teritorija, ali i nova vladajuća skupina, koja se je uslijed ovog madjarsko-hrvatskog sukoba počela da formira, a to je bilo hrvatsko feudalno plemstvo.

Unutrašnje prilike na hrvatskom teritoriju, kada je oborena vladavina kraljeva, same su dovele do ove izmjene vladajuće elite. Kad je oborena kraljevska vlast, hrvatski su plemenski poglavice ponovno ušli u medjusobna krvarenja u borbi za vlast, pašnjake i druge posjede.[25]) Ovo je bilo već samo po sebi zgodna prilika za madjarske nomade, da provale u hrvatski teritorij, ali izgleda, da su, kao što je to i ranije bivalo, neki glavari, u borbi protiv drugih, sami pozvali Madjare u pomoć. U sporazumu, koji je sklopljen, uticajnija hrvatska plemena zatražila su oslobadjanje od danka, priznanje posjednutih posjeda i oslobadjanje od vojničkih dužnosti (osim u slučaju obrane kraljevstva).[26]) Vodeći su hrvatski plemenski poglavice prama tome dobili za sebe one povlastice, koje su ranije bili glavni uzroci razdora izmedju njih i njihovih vladara.

Za nas je važno to, da su pojedini plemenski poglavice na ovaj način došli u izravnu vezu sa ugarskim kraljevima i da je na taj način pripremljen put za feudalnu organizaciju. To jest, madjarski vladari ne bi mogli da održavaju u potčinjenosti hrvatska plemena putem izravne uprave, ali su to mogli neizravno t. j. time, što su omogućili, da se uticajniji hrvatski plemenski poglavari razviju u feudalnu gospodu. Nesumnjivo je, da je prelaz iz plemenske organizacije u feudalnu organizaciju bilo mnogo lakše izvršiti, nego li što je to bilo, kada se pokušalo, da se plemenskoj organizaciji nametne autokratska vlast, koja je išla za tim, da razbije plemensko uredjenje, a zato nije bilo niti

24) Ljetopis Popa Dukljanina, uredio Šišić, Zagreb, 1928. str. 413—415.

25) Cepit itaque inter omnes regni proceres magna discordia suboriri; et cum divisim modo hic modo ille regnandi ambitione sibi terrae dominium vendicaret, innumerables rapinae, praeditiones, caedes et omnium facinorum semminaria emerserunt; alter enim alterum insequi, invadere, trucidare quotidie non cessabat (Hist. salonit. c. XVII).

26) Appendix ad hist. salon't

ekonomske niti vjerske podloge. Plemenski su poglavice naprotiv, kad su se razvijali u feudalnu gospodu, ostavili netaknutom plemensku organizaciju, ali su postepeno prisvajali plemenske posjede za svoje uže porodice. To je lako obavljeno, jer kod ovih polunomadskih stočara još nije bio razvijen smisao za privatno vlasništvo na pašnjacima i šumama; zemlje su naime bile upotrebljavane kao zajedničko vlasništvo plemena, ali kada su se pojedini rodovi počeli privezivati više uz zemlju, razvio se smisao i za privatno vlasništvo na obradjenom dijelu zemlje za one, koji su ju obradili, dok je zemlja, koja je negda bila zajednička, t. j. plemenska, ostala u vlasništvu plemenskih poglavica i njihovih porodica, koji su za sebe prisvojili i sve ostale plemenske povlastice i postali plemići t. j. pretstavnici plemena. Uticajniji plemenski glavari bili su za svoje usluge još k tome i darivani sa strane kraljeva na račun manje važnih plemena, a umnažali su svoj lični imetak još uvijek prigodimice putem pljačke i gusarenja:[27])

Tako n. pr. kralj Andrija II. ovako piše jednomu od omiških knezova: »Andreas rex iubet Malducco duci Kachetorum totique suae cognationi, quod a latrociniis in insulis duabus maritimis et Zernovnica se abstineabit, piratas et patarenos eiiciant, aliter eum robore regni et filiis duobus ... in persona eum castigabit.

Važno je pri tom, da su ovi plemenski poglavice pretvarajući se u feudalnu gospodu, zadržali za sebe i plemenske lojalnosti, koje su od ranije bile povezane uz njihove porodice i uz plemenski teritorij, a od sada uz njihove ličnosti.

Isto je tako važno, da se zna, kako su plemenski poglavari, sada feudalna gospoda, opravdavali svoja prisvajanja. Izgleda, da su se u ovom slučaju pomogli fikcijom o »starim zakonima« i kad je to bilo potrebno, oni su ove »stare zakone« i formalno ispisali, da osiguraju svoje gospodstvo. Izgleda, da je još uvijek smatrano, da je potrebno i neko odobravanje sa strane naroda, ali vidimo kod toga, da se ovi skupovi, koji su trebali da odobre pisane zakone, nisu sastojali više od svih odraslih muškaraca, niti od rodovskih i plemenskih glavara, nego samo od onih, koji su bili u zavisnosti od feudalne gospode, a to su bili svećenici i dvorski činovnici; za ove se je smatralo, da »bolje« poznavaju i »stare zakone«, i krug vladajuće skupine se je prema tome znatno suzio. Ovaj se smjer razvitka jasno vidi n. pr. u vinodolskom zakonu:

... U Novom Gradu pred obrazom toga istoga kneza Leonarda zgora imenovana izbraše se od svakoga grada vinodolskoga ne vse starijši na vkup, na [28] ke vijahu, da se bolje spominjahu v zakonih svojih otac, i od svojih ded, ča bihu slišali, i njim narediše i ukazaše tesnim zakonom, da bi sve dobre stare izkušene zakone u Vinodolu činili položiti v pisma, od kih bi se mogli spomenuti ili slišati od svojih otac i ded zgora rečenih ...

»Kup«[29]), na kojem je donesen ovaj zakon, sastojao se je od 12 svećenika, 12 činovnika i vojnika feudalne gospode i 15 »priprošći ljudi«.

Izgleda ipak, da je rušenje plemenske organizacije i njeno pretvaranje u feudalnu organizaciju išlo postepeno u vezi sa sve jačim vezivanjem plemenskog stanovništva uz zemlju i sa obradjivanjem

27) Klaić, Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća. Rad. 130.

28) na = nego

29) skup

zemlje, pri čemu se, razumije se, plodnijim predjelima posvećivala mnogo veća pažnja. To je značilo, da će se centar hrvatskog feudalnoga plemstva pomjeriti prema sjeveru u plodnije krajeve izmedju Drave i Save, a tim je feudalno plemstvo u te krajeve donijelo i proširilo hrvatsko ime, koje im je služilo kao simbol plemićkih povlastica. Tu su u središtima trgovine i obrta nastajali i srednjevjekovni gradovi, gdje se je kasnije, u 19. vijeku, razvio i hrvatski gradjanski stalež, iz kojega je formiran hrvatski nacionalistički pokret.

Od prilike u vrijeme, kada su se na zapadu hrvatski plemenski poglavice razvijali u feudalnu gospodu, na istoku su srpski plemenski poglavice tek bili krunjeni i uzimali naslove kraljeva, careva i despota. Ovaj usporeni politički razvitak medju Srbima treba pripisati činjenici, da Bizant, u čiju su interesnu sferu ušli, nije bilo voljan, da kultivira njihovu političku nezavisnost sa odviše velikim naslovima ili sa kraljevskim insignijama. Položaj Bizanta je bio u ovom pogledu različit od položaja rimskih papa. Rim je dobivao time, što je pomagao političku nezavisnost plemenskih poglavica, dok je Bizant od toga gubio, jer se je Rim zadovoljavao sa političkom kontrolom putem crkve, dok je na istoku čak i crkva uslijed veće podvojenosti mogla da postane sredstvo u borbi protiv političke kontrole carstva, čim bi se ona našla u nezavisnijoj političkoj zajednici i postala zavisna od lokalne vlasti. Radi toga prvi okrunjeni plemenski poglavica medju Srbima dobiva krunu od pape i tek je poslije toga kraljevski naslov srpskim autokratima bio priznavan i od Bizanta. I ovdje je papa htio da upotrijebi krunu, da učvrsti svoj uticaj dalje prama istoku, ali je ovdje kontrola Bizanta bila i previše snažna, a da bi mogla da bude eliminirana od dalekog Rima.

I ovdje je crkva bivala obdarena sa skupim gradjevinama i velikim posjedima; i ovdje je crkva pokušala, da obradjuje zemlju sa robovima i kmetovima i da privikne pastirska plemena na zemljoradnju. Pod uticajem klera srpski su samodršci u tom pogledu poduzeli mnoge stroge i drastične mjere. Osim raznih načina, da se primame stočari, da se nasele i da obradjuju zemlju, bilo je na primjer zabranjeno zemljoradnicima, da se žene sa pastirima, a u Dušanovom su zakoniku bile odredjene stroge kazne za svakog, koji je odvodio kmetove sa zemlje posjednika,[30]) dok je kazna za kmeta, koji pobjegne sa zemlje bila »da ga osmudi[31]) i nos mu raspori i ujemči da je opet njegov.«[32])

Pokušaj, da se učvrsti uticaj postojećih samodržaca i njihove dinastije, bio je ovdje još snažniji nego na zapadu medju Hrvatima, gdje je latinsko svećenstvo iz dalmatinskih gradova uvijek gledalo sa izvjesnim omalovažavanjem »barbarske« kraljeve sa hrvatskih planina. Naprotiv na istoku, gdje je vladala ideja grčke ortodoksne crkve, da svaka etnička i nezavisna politička skupina treba da ima i izvjesnu crkvenu autonomiju i da upotrebljava vlastiti jezik u crkvenim ceremonijama, svećenstvo je moglo da dodje u mnogo užu vezu sa lokalnom političkom vlašću.

30) Čl. 93, 115, 140—141, 164
31) Ognjem opali.
32) Čl. 201

Izgleda, da je uslijed ovih prilika svećenstvo u Srbiji bilo vrlo brojno. Tako je na primjer u dečanskom i djakovičkom kraju jedan pop dolazio na svakih 20 kuća. Razumije se, da je i ovdje taj postotak bio tako velik samo u plodnim i dobro obradjenim predjelima, dok je n. pr. kod pastira u planinama već bio mnogo manji. Tako u devet katuna dečanskih pastira, koji su brojali 266 kuća, nije zabilježen niti jedan pop.[33])

U cilju, da se učvrsti prestiž vladajuće dinastije i da se ustali njena vlast, srpsko je svećenstvo proglašavalo pokojne kraljeve kao »mučenike« i »svece« i čuvalo je njihove ostatke kao relikvije. Ali čak i za svojega života srpski su kraljevi uobičajili, da se nazivlju »svetima«. Izgleda, da su ovu ideju dobili od Bugara, koji su donijeli instituciju teokratske vladavine sa istoka, a naselili su se u neposrednoj blizini Srba i vršili su na njih snažan kulturni uticaj. Svrha ovog kulturnog pozamljivanja o »svetosti« kraljeva bila je u tome, da se putem vjere i praznovjerja plemenske lojalnosti zamijene kraljevskim i vjerskim lojalnostima i simbolima i da se tim putem sruši plemenska organizacija u interesu autokratske vladavine. Ako k ovome dodamo još i to, da su geofičke okolnosti u tim predjelima bile podesne i da su kraljevski prihodi porasli otvaranjem rudnika, što je omogućilo čak i održavanje najamničke vojske, da je vlast bizantinskog carstva bila u raspadanju uslijed unutrašnjih razdora i vanjskih neuspjeha, onda bismo trebali očekivati u skladu sa svim ovim okolnostima, da je pokušaj, da se organizuje trajna, stabilizovana i centralizovana politička vlast nad srpskim plemenima, morao da bude uspješan. Serija bratoubijstava i ocoubijstava medju pretedentima na kraljevski prijestol i potpuni slom centralizovanog autoriteta poslije smrti cara Dušana, ukazuje na obratni razvitak. Čini se, da je vrijeme bilo prekratko, a sredstva još uvijek nedovoljna, da slome plemensko uredjenje. Jedini način, da se to postigne, bio je preko feudalne organizacije. To je baš car Dušan i pokušao, ali kraljevska vlast još nije imala dovoljno autoriteta i još nije bila dovoljno ustaljena, da bi mogla da drži plemenske poglavice, dok su se pretvarali u feudalnu gospodu, da budu lojalni vladajućoj dinastiji. I tako se dogodilo, da — kada su novi konjički nomadi sa istoka, Turci, provalili u Evropu — srpski ovčari nisu mogli da im pruže nikakav otpor i bili su lako potčinjeni turskomu političkomu gospodstvu. Tek se je mnogo kasnije, jedan dio srpskih stočara na poziv austrijskoga cara iselio iz vlastite zemlje i naselio se na granicama izmedju Austrijskog i Turskog carstva, da formira vojničku granicu. Ovdje je preneseno srpsko ime kao simbol vjere i prošlosti uljepšane legendama; i ovdje se je u središtima trgovine i obrta razvio gradjanski stalež, koji je početkom 19. vijeka formulirao srpsku nacionalističku ideologiju.

Hiljadu godina poslije prvih autokratskih pokušaja sa strane hrvatskih plemenskih poglavara, plemena su u Crnoj Gori i Brdima još uvijek živjela u plemenskom društvenom uredjenju. Ovdje u golom kršu, gdje je glad bila periodična i gdje su rodovi i plemena istrebljи-

33) Novaković, op. cit. str. 249.

vali jedno drugo u borbi za pašnjake, teško je bilo uvesti feudalni sistem i teško je bilo organizovati i održavati bilo kakovu centralizovanu političku vlast. Radi toga niti tursko političko gospodstvo nad ovim teritorijem nije nikad bilo ovdje dobro učvršćeno. I ova su plemena bila pokršćena, kad i ostala slovenska plemena na Balkanu, ali uslijed nestašice obradljive zemlje tek je krajem 15. vijeka bio sazidan samostan na Cetinju, koji je bio i sjedište vladike. Zidanje ovoga samostana, koji je postao središte vjerskoga života, vrlo je važan čimbenik za budući politički razvitak ovoga teritorija. Medju ovim nezavisnim bratstvima i plemenima, pod uticajem turske najezde, vjera je bila jedini simbol jedinstva, koji nije dolazio u sukob sa bratstvenim i plemenskim lojalnostima. Na ovaj način putem lojalnosti zajedničkoj religiji, razvijala se je i lojalnost zajedničkom teritoriju. To je omogućilo, da su se ipak mnoga bratstva i plemena često ujedinjavala na duže ili kraće vrijeme, da dadu zajednički otpor Turcima. Razumljivo je, da je uslijed borbe medju mnogim plemenskim i bratstvenim glavarima vladika kao pretstavnik vjere bio jedini priznati zajednički vodja, tako da su vladike imali prilike, da se istaknu ne samo kao vjerski poglavice, nego i kao politički vodje i vojnički vojvode.

Već smo ranije naglasili, kako su u plemenskom društvenom uredjenju socijalni i politički položaji, koji su postignuti sa strane nekog bratstva ili neke porodice, postajali nasljedni u tom istom bratstvu i u toj istoj porodici. Tako je porodici Petrović od bratstva Eraković i od plemena Njegoš uspjelo, da je od kraja 17. vijeka prisvojila nasljedno pravo na vjersko starješinstvo i da je kao takova davala starješine samostanu na Cetinju.

Austrija, Mljeci i Rusija od uvijek su nastojali, da potkopaju tursko gospodstvo na Balkanu, a od početka 19. vijeka uslijed unutrašnjih neprilika u otomanskom carstvu ovaj je interes još i pojačan. Razumljivo je, dakle, da su ove okolne sile pomagale novcem, oružjem i drugom vojničkom pomoću vladike na Cetinju u njihovim borbama protiv turskoga nominalnog gospodstva. Ovdje je bilo prilike za porodicu Petrović, da iskoristi svoj vodeći položaj i da uveća svoj imetak i svoj uticaj. Tako je n. pr. vladika Rade, pjesnik Gorskog vijenca, ostavio u nasljedstvo 700.000 franaka osim nekretnina, što je svakako dosta veliki iznos za vjerskoga poglavicu zemlje gologa krša.[34])

Pojačani interes okolnih sila, da potkopaju tursko gospodstvo, pojačani uticaji porodice Petrović i veliki autoritet, koji je uživala Rusija i Austrija u ovim krajevima, omogućili su Danilu Petroviću da centralizuje političku vlast i da nametne autokratski režim Crnoj Gori i okolnim plemenima. Razumije se, da je i on u tu svrhu prethodno trebao da razbije plemensku organizaciju, ali mu je put bio pripremljen već od njegovih predčasnika. Tako je Petar II. (vladika Rade) uspio da okupi oko sebe sve nemirne glavare, i da učini, da oni zavise od njega na ovaj način:

34) Djordjević, Crna Gora i Austrija, Beograd, 1924, str. 58.

Sastavio je senat, u kome su članovi bili pod plaćom, a za senatore naimenovao je sve šefove najvećih porodica. Za tim je svakoj nahiji postavio po jednog plaćenog kapetana i ustanovio sebi perjaničku gardu, koja je ujedno i vršila dužnosti izvršenih organa. Postavio je plaćene sudije, i plaćao je pandure za svako selo. Sve te »činovnike« mogao je izbaciti i postaviti i zamijeniti, kad je htio. Cijela ta organizacija koštala je 30.000 franaka godišnje. Svi su ti činovnici dobili grb na kapi: senatori i nahijski kapetani zlatni, a ostali dobiše srebrni grb.[35])

Razumije se, da je ovakovo razbijanje plemenske organizacije moralo naići na snažan otpor i da je osim podmićivanja vladika Rade upotrebljavao grubu silu. Medjutim ni to ne bi pomoglo, da nije bilo praznovjere i da nisu lojalnosti religiji već bile uhvatile snažan korijen u plemenima. Evo kako to opisuje Marko Miljanov:

U narod se broji, da je vladika Rade pobio 83 biranije ljudi Brdjana, Crnogoraca i Primoraca. U prvinu se Kučima prestavljalo, koji ne bi sve učinio, što mu vladika reče, da će boža kazna panut na njega, i da će ga vladika proklet, ka što je sv. Petar[36]) prokleo one prijed rečene; jer u to je vrijeme narod i kaludjere i popove smatra ka svece, a kamo li ne vladike.[37])

Danilo, koji je htio da bude samo svjetovni vladar, htio je prije svega, da eliminira svaku kompeticiju svojoj tituli. On je uzeo naslov kneza i odredio da nitko drugi ne može da upotrebljava isti naslov. Kada se je narod skupio na Cetinju, da ga proglase za kneza, tvrdi se da je kazao:

»Kad je Bog dao i dva cara (ruski i austrijski), da ste dobili kneza za gospodara, od danas prestaju svi knezovi, te su do danas knežcvali, i ko bi po danas ikad i koga zovnuo: kneže! osim mene, nema mu druge kaštige, nego puška u čelo.«[38])

Danilo je zatim počeo, da sam dijeli nove naslove, da imenuje činovnike izmedju privrženih plemenskih i bratstvenih glavara i da ih plaća. On je uvećao i perjaničku gardu, ali izgleda, da novac, koji je dobivao od Rusije i Austrije, nije bio dovoljan, da se uzdržava ova administracija, pa je zato trebao da nametne danak pojedinim plemenima. To nije mogao postići bez upotrebe sile i evo kako je to izvršeno u plemenu Kuči prema pričanju Marka Miljanova:[39])

U ovo vrijeme knjaz Danilo zatraži od Kuča, da plaćaju danak i da im postavi sud. Kuči ne kćeše čut o danku, jer ga nijesu ni Turcima plaćali. Ovakav odgovor razljuti knjaza Danila, te pošlje na nji veliku vojsku sa svojijem bratom Mirkom, da i silom posudi i protivnike kazni... Kuči, koji prvi sretoše Vojvodu Mirka s vojskom, biše svi ubijeni i posječeni, a zatijem po sela sve puška pobi i nož posiječe. Ne biše poštedjena ni djeca u kolijevke, bez razlike je li muško ali žensko, jer je svaki ita da mu ga drugi ne ugrabi i zato medalju ali krst dobije, a njega bez poštenja ostavi. Tako i starci i bolesnici, pa i da se nijesu mogli dić od starosti ali bolesti, biše posječeni i glave im ponesne na mjesto, dje treba da se broj ne zaboravi. ...Glave su ljudi i djece, koje su posječene, skupljene na uljanik popa Luke i pobodene na rozge oko uljanika, kako bi i vojvoda Mirko moga pregledat i vidjet koliko i je. Govore da i je bilo 243...

Izgleda da je i Danilu donekle pomogla praznovjera. Predstavnik Austrije na Cetinju, Djoka Stratimirović, ovako to opisuje:[40])

35) Djordjević, op. cit. str. 39.
36) Petar I.
37) Miljanov, op. cit. str. 269.
38) Bogišić, op. cit. str. 523.
39) Miljanov, op. cit., str. 301—313.
40) Djordjević, op. cit. str. 92.

...Samo njegove zelene oči odavahu visoku inteligenciju i energiju. Tim očima imao je Danilo da zablagodari, što su i najdrskiji Crnogorci pred razljućenim Danilom gubili svoje samopouzdanje. Zbog njegovog pogleda vjerovali su naivni Brdjani, da je on nešto više od običnog čovjeka, i praznovjerno su ga se bojali.

Ovo su dakle bila sredstva, kojima je u ovim krajevima bila slomljena plemenska organizacija. Ali ipak ova sredstva ne bi bila dovoljna, da u medjuvremenu već nisu bile razvijene zajedničke vjerske i teritorijalne lojalnosti uslijed pritiska od Turske »opasnosti«. Autokratska vladavina porodice Petrovića je bila dobro učvršćena, čim je plemenska organizacija konačno nestala, ali uslijed nestašice plodnog zemljišta i uslijed neobradjenosti, te radi stočarskog načina života i odsutstva trgovine i industrije, Crna Gora nije mogla da razvije dovoljno snažan gradjanski stalež, koji bi formulirao svoju vlastitu nacionalističku ideologiju. To je razlog, zašto je nacionalistička ideologija uvedena u Crnu Goru iz Srbije i zašto je ova ista ideologija potkopala vladavinu kuće Petrović u interesu vladajućih skupina u Srbiji.

Iz onoga, što smo do sada kazali, slijedi, da osnivanje hrvatskih i srpskih srednjevjekovnih političkih zajednica nije bilo djelo neke tudje rase sa »državotvornim« osobinama i da te zajednice nisu nastale time, što se neko tudje ratoborno pleme nametnulo slavenskom stanovništvu. Isto je tako dokazano, da to nije bilo djelo niti jednog samog ratničkog slavenskog plemena, nego su naprotiv te političke zajednice bile posljedak razvitka, koji se je odigravao u toku nekoliko vijekova i u kojem su razdoblju razne vladajuće skupine izmjenjivale jedna drugu na vlasti uslijed medjusobnog uticaja raznih čimbenika različitog inteziteta.

Argumenat, da su oba imena hrvatsko i srpsko stranog podrijetla još nije nikakav dokaz za navedenu »državotvornu« teoriju. Osim činjenice, da ime neke kulturne ili rasne skupine može da nastane kao posljedak igre mnogih slučajnih čimbenika, treba imati na umu, da ime nema nikakovoga političkoga značenja kao ime nego samo kao simbol. Hrvatsko i srpsko ime možda su stranoga filološkoga podrijetla, ali je njihovo političko značenje začeto samo onda, kad su oni prihvaćeni kao politički i kulturni simboli raznih plemena i drugih skupina u njihovoj borbi za političku vlast i kulturno gospodstvo. Tako je n. pr. hrvatsko ime bilo u početku samo simbol plemenskog jedinstva i obuhvaćalo samo maleni plemenski teritorij; kasnije je to ime postalo simbol kraljevske vlasti i protezalo se svuda, kuda je ta vlast dopirala; onda je ono postalo simbol plemićkih povlastica i širilo se dalje prema sjeveru i istoku, sve do kuda je doprlo i hrvatsko plemstvo, dok nije konačno u devetnaestom vijeku to ime prihvaćeno kao nacionalni simbol. Dakle samo kao simbol, hrvatsko i srpsko ime su se teritorijalno širili u toku vijekova tako, da je njihova ekspanzija konačno dostigla razmjere, koji su daleko premašili početnu točku njihovog izvora; u stvari ova dva simbola još ni do danas nisu zaustavila svoje ekspanzivne težnje.

U koliko se radi o »uzrocima« propasti hrvatske srednjevjekovne političke zajednice i srpske srednjevjekovne političke zajednice, teorije o »ropskom duhu«[41]), o »pomanjkanju državničkog smisla«[42]), o slavenskoj neslozi«[43]), o »kratkovidnosti vladara«[44]), o »dinastičkim borbama«[45]) i o »majoratskom sistemu«[45]), koje navode kao objašnjenja ovoga pada, ne izgledaju ni malo uvjerljive. Kao što smo gore pokazali, pad autokratske vladavine u spomenutim političkim zajednicama je bio nužna posljedica snažne plemenske organizacije, čije su lojalnosti i čiji su gornji slojevi bili lakše zamijenjeni feudalnim lojalnostima i feudalnom društvenom i političkom organizacijom, nego li izravnom vladavinom samodržaca i to radi posebnih geofizičkih i kulturnih prilika, u kojima su ova plemena živjela.

Izmjenjivanje vladajućih skupina u toku ranijeg društvenog razvitka Hrvata i Srba nastajalo je na način i u vezi sa okolnostima, koje nisu imale ništa zajedničko sa »rasnim ratničkim« ili sa »rasnim državotvornim« osobinama. Kao što smo vidjeli, gerontokracija je slavenskih stočarsko-poljoprivrednih rodova pod pritiskom provala teokratski upravljanih konjičkih nomada bila zamijenjena djelomično centralnom političkom organizacijom upadača, a djelomično rodovsko-plemenskom organizacijom onih rodova i plemena, koja su pod uticajem novih prilika intenzivnije razvila stočarenje, polunomadski i ratnički način života. Ova je društvena organizacija zatim, u glavnom pod uticajem vanjskih okolnosti, zamijenjena autokratskim pokušajima pojedinih plemenskih poglavica. Konačno, kad su pokušaji samodržaca izgubili vanjsku podršku, a unutrašnja se podloga njihove vlasti nije još bila razvila u dovoljnoj mjeri, onda su se uticajni rodovski i plemenski glavari pretvorili u feudalnu gospodu i bili su konačno i oni zamijenjeni na vlasti od gradjanskog staleža. U vrijeme gerontokracije gornje slojeve su sačinjavali odrasli muškarci; u rodovsko-plemenskoj društvenoj organizaciji gornji slojevi su se sastojali iz bogatijih, brojnijih i pogodovanih rodova; za vrijeme autokracije, gornji slojevi su se sastojali od nekolicine vodećih plemena, od svećenstva i dvorskog činovništva, a u vrijeme feudalnog gospodstva, gornji slojevi su bili plemići, vojnici i svećenici.

Što se tiče našega konačnoga zaključka u vezi sa problemom »cirkulacije elita«, po svemu, što je do sada rečeno, izgleda, da su vladajuće skupine zamjenjivale jedna drugu na vlasti, ne toliko zahvaljujući ličnim osobinama »vodja«, koliko uslijed kulturnih osobina, geografskog položaja, ekonomskih prilika, brojčane snage i društvenog položaja pojedinih skupina. I ako su pojedinci i skupine upotrebljavali u glavnom silu i lukavstvo, da se domognu vlasti, i donekle, da se održe na vlasti, ipak, u koliko su uspjeli, da trajnije održe svoj povlašćeni položaj, to su postigli u prvom redu kultiviranjem lojalnosti i upotrebom podesnih simbola.

41) Peisker, Die älteren Beziehungen der Slaven, Berlin, 1905.
42) Kadlec, Prvobitno slovensko pravo, Beograd, 1924.
43) Šišić, Povijest Hrvata, op. cit.
44) Hauptman, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925.
45) Jireček, op. cit.

O primjenjivanju propisa §-a 166. k. z.

Napisao dr. Katurić Jovan, apelacioni sudac u Novom Sadu.

U smislu 1 od. § 22. k. z. počinitelj ne će biti odgovoran za krivično djelo, koje je počinio u neuračunljivom stanju, a kao takovo stanje smatra se po dosadašnjoj sudskoj praksi i potpuno pijano stanje. Kako se u većini slučajeva naročito najteža krivična djela izvršuju u potpuno pijanom stanju ili ako se i ne izvrše u takovom stanju, redovito se optuženici brane time u svrhu, da bi izbjegli kaznu u zakonu propisanu, vrlo opravdano je novi krivični zakonik propisao za taj slučaj jednu normu, koja je sadržana u § 166., a koja je do sada bila nepoznata krivičnomu zakonu, koji je važio na teritoriju Vojvodine.

Propis § 166. ušao je u glavu XV. krivičnoga zakonika u skupinu krivičnih djela protiv javnoga mira i poretka, te se ima smatrati kao samostalno krivično djelo.

Namjera zakonodavčeva je bila ta, da u slučaju nekažnjivosti jednog krivičnog djela, koje se goni po službenoj dužnosti zbog toga, što je isključena uračunljivost radi potpunoga pijanstva i zbog koje neuračunlivosti učinitelj ima da se oslobodi kazne za to djelo u smislu 1. od. § 22. k. z., ipak taj učinitelj ne ostane potpuno bez kazne, već ima da bude kažnjen zbog toga neuračunljivoga stanja pribavljenog umišljeno ili nehatno potpunim pijanstvom.

Prama tome o realnom sticaju onoga krivičnog djela, koje se goni po službenoj dužnosti, počinjenoga u neuračunljivom stanju potpunoga pijanstva sa prestupkom protiv javnoga mira i poretka iz §-a 166. k. z. ne može biti govora, jer učinitelj mora po zakonodavčevoj intenciji uvijek odgovarati krivično samo za jedno krivično djelo ili za djelo počinjeno u pijanom stanju, ako nije ustanovljena neuračunljivost, ili zbog prestupa iz §-a 166., ako je ta neuračunljivost ustanovljena. — S toga, koji je krivično odgovoran na primjer za bijstvo, razbojstvo itd., ne će krivično odgovarati za prestup iz §-a 166. k. z., pošto oskudijevaju elementi tog djela (jer nije utvrdjeno, da su ta djela počinjena u takovom neuračunljivom stanju, kako zahtijeva 1. od. § 22. k. z.), a koji je krivično odgovoran za prestup iz §-a 166. k. z., ne može se pozvati na krivičnu odgovornost i zbog ubijstva, razbojništva i t. d. (jer zbog neuračunljivosti mora biti oslobodjen u smislu 1. od. § 22. k. z.).

Ustanovljenje te odgovornosti ne će naići na nikakve poteškoće, ako je optužnica podignuta samo ili za odnosno krivično djelo ili za prestup iz §-a 166. k. z., (jer kako je gore rečeno, optužnica ne će moći nikada glasiti i na jedno i na drugo djelo) i presudni sud će moći donijeti meritornu presudu ili za jedno ili za drugo djelo.

Ali nastaje pitanje, da li će moći presudni sud osuditi optuženika radi prestupa iz §-a 166. k. z. u slučaju optužnice, podignute zbog krivičnoga djela, koje se goni po službenoj dužnosti, ako se na glavnom pretrèsu putem saslušanja svjedoka ustanovi, da je to djelo učinjeno u potpunom pijanstvu koje isključuje uračunljivost?

Presudni sud, sudeći po svojem slobodnom uvjerenju će morati optuženoga pozivom na 1. od. § 22. k. z. osloboditi od optužbe na

osnovu 1. od. 3. st. § 280. s. k. p., jer je optuženi to krivično djelo, zbog kojega se tereti u optužnici, počinio u neuračunljivom stanju, a ne će ga moći istodobno osuditi zbog prestupa iz §-a 166. k. z., a to s razloga, što ovo drugo krivično djelo kao samostalno krivično djelo nije bilo predmet ni ranije ni na glavnom pretresu izmijenjene ili proširene optužbe (2. od. §-a 273. s. k. p.), i to saglasno akuzatornom načelu, jasno izraženomu u 2. od. § 1. s. k. p., po kojem se sudski postupak u krivičnim djelima ne može pokrenuti i provesti bez zahtjeva ovlašćenoga tužitelja.

Prama ovome bi izgledalo na prvi pogled, da bi učinitelj toga krivičnoga djela ostao potpuno bez kazne, i ako je namjera zakonodavčeva bila, da optuženi u svakom slučaju iskusi kaznu, što u stvari nije tako.

Državni tužitelj kao zakonom ovlašćeni tužitelj za djela, koja se gone po službenoj dužnosti, ako se uvjeri na glavnom pretresu prama ishodu dokaznoga postupka, da je optuženi krivično djelo, zbog kojega se tereti u optužnici, počinio u potpuno pijanom stanju, koje isključuje uračunljivost, odustat će u svojem zaključnom govoru od podignute optužnice i podići će zbog prestupka iz § 166. k. z. usmeno optužbu, koja će se u glavnom uvesti uzapisnik, jer je on tek tada doznao za to drugo krivično djelo, koje je bilo otkriveno u toku glavnoga pretresa (2. od. § 266. s. k. p.), a presudni sud će moći odmah donijeti meritornu presudu u pogledu toga drugoga krivičnoga djela po odbijanju optužbe u smislu §-a 276. s. k. z. za djelo, koje je bilo predmet podignute optužnice. Ako državni tužitelj naprotiv drži, da to neuračunljivo stanje nije dovoljno na glavnom pretresu dokazano, ostat će pri podignutoj optužnici, te će u slučaju oslobadjajuće presude zbog neuračunljivosti uložiti protiv iste pravni lijek (priziv ili reviziju) na osnovu povrede materijalnog zakona iz t. 1. b) § 337. s. k. p. i tek po pravomoćnosti oslobadjajuće presude će moći posebno goniti to drugo krivično djelo, u koliko nije zastarjelo, jer je tek tada sa sigurnošću ustanovljeno, da je optuženi to krivično djelo počinio u potpunom pijanstvu, koje isključuje uračaunljivost.

To isto važi i za slučaj, ako državni tužitelj nije uložio pravne lijekove protiv oslobadjajuće presude. U tom slučaju će moći odmah zasebno goniti optuženoga za to drugo krivično djelo, počinjeno u potpunom pijanstvu, koje isključuje uračunljivost.

Ovo pravo ne pripada privatnom tužitelju za djela, koja se gone po privatnoj tužbi, jer takva djela, počinjena u potpunom pijanstvu, koje isključuju uračunljivost, ne potpadaju pod § 166. k. z. i ne mogu se po tom propisu kazniti.

Bilo je medjutim krivičnih prizivnih slučajeva kod apelacionoga suda u Novom Sadu, u kojima je prvostepeni sud na osnovu optužnice podignute zbog prestupa iz § 307. k. z. (uvrede Nj. V. Kralja), pošto se je na glavnom pretresu ustanovilo, da je optuženi to djelo počinio u potpuno pijanom stanju, koje isključuje uračunljivost, proglasio krivim optuženoga zbog prestupa iz § 166. k. z., premda državni tužitelj nije u tom pogledu stavio nikakav prijedlog u svojem zaključnom govoru, nego je ostao pri podignutoj optužnici. Prvostepeni sud je tu

presudu donio u pogrješnom uvjerenju, da se radi o kvalifikaciji djela, za koju nije vezan. Istina je, da prvostepeni sud nije vezan za pravnu ocjenu djela, ali ovdje se ne radi o kvalifikaciji djela, nego o sasvim drugom krivičnom djelu, učinjenom u potpunom pijanstvu, koje se smatra kao samostalno krivično djelo i koje nije istovjetno sa djelom, zbog kojega je bila podignuta optužnica.

Stoga je prvostepeni sud u gorespomenutim slučajevima protuzakonito postupao, jer je ne rješavajući predmet podignute optužnice zbog prestupa iz § 307. k. z., povrijedio formalni zakon iz t. 9. § 336. s. k. p., a proglasivši krivim optuženoga za djelo iz § 166. k. z., koje djelo nije bilo predmet ni ranije, ni na glavnom pretresu izmijenjene ili proširene optužbe, prekoračio je optužbu protiv propisa 2. od. § 273. s. k. p. i povrijedio formalni zakon iz t. 10. § 336. s. k. p.

Apelacioni sud će tu nezakonitost moći otkloniti time, što će uslijed priziva, podnesenoga na osnovu povrede formalnoga ili materijalnoga zakona ili zbog odluke suda o krivici poništiti prvostepenu presudu na osnovu 2. od. § 399. s .k. p. i uputiti stvar na novi pretres prvostepenom sudu i to, ako su prizivi podneseni na osnovu povrede formalnoga zakona iz t. 9. i 10. § 336. s. k. p., na osnovu tih povreda, a ako su prizivi podneseni na osnovu ostalih povreda formalnoga ili materijalnoga zakona ili zbog odluke suda o krivici, na osnovu toga, što se smatra, da je povrijedjena bitna formalnost postupka time, što sud nije mogao oglasiti krivim optuženoga za djelo, glede kojeg državni tužitelj nije stavio nikakav prijedlog. Razumije se po sebi, da se ta nezakonitost ne će moći više otkloniti, ako je prvostepena presuda stala na pravnu snagu uslijed toga, što protiv nje nije uložen pravni lijek.

Ali ako je priziv uložen samo zbog odluke suda o kazni, onda apelacioni sud nema više zakonske mogućnosti, da na osnovu 2. od. § 399. s. k. p. uputi stvar na novi pretres prvostepenom sudu. I tako se ta nezakonita presuda ne samo ne će moći više sanirati, nego će se što više morati poništiti u pogledu djela iz § 166. k. z., zbog kojeg je optuženi bio osudjen, na osnovu povrede materijalnoga zakona iz t. 1. v) § 337. s. k. p., pošto nema optužbe za to djelo, i to po službenoj dužnosti, budući da je povreda počinjena na štetu optuženoga, te optužba odbiti na osnovu § 276. s. k. p., u kojem bi slučaju optuženi ostao bez kazne, te bila bi izigrana namjera zakonodavčeva, da optuženi mora u svakom slučaju biti kažnjen ili za jedno ili za drugo djelo.

Da se to izigravanje zakona onemogući, državni tužitelj mora u svojem konačnom prijedlogu na glavnom pretresu izričito izjaviti ili da odustaje od pismene optužnice, u kojem slučaju mora usmeno podići optužbu za to novo djelo, ili da ostaje pri pismenoj optužnici, jer ne može ostati kod svoje pismene optužnice i istodobno podići optužbu za to novo djelo (budući realni sticaj isključen) a niti može ostati kod svoje pismene optužnice, a uzgred napomenuti u svojem konačnom prijedlogu, da je stvar uvjerenja suda, kako će optuženikovo djelo kvalifikovati (budući djela nisu istovjetna). Baš se ovaj zadnji slučaj dogodio kod okružnoga suda u Velikom Bečkereku.

Državni tužitelj je podigao optužnicu zbog zločina ubistva iz 1. od. § 167. k. z., a okružni sud u Velikom Bečkereku je optuženoga oslobodio od optužbe na osnovu 1. od. 3. st. § 280. s. k. p. zbog toga, što je na glavnom pretresu bilo ustanovljeno, da je optuženi to djelo počinio u potpuno pijanom stanju, koje isključuje uračunljivost.

I ako je državni tužitelj u svojem konačnom prijedlogu na glavnom pretresu, ostajući kod svoje pismene optužnice, uzgred napomenuo, da je stvar uvjerenja suda, da li će djelo kvalifikovati po § 166. k. z., okružni sud u Velikom Bečkereku vrlo opravdano tu napomenu nije uzeo u obzir.

Reviziju, podnijetu od stane državnog tužitelja, B. odjelenje beogradskoga kasacionoga suda u Novom Sadu je odbacilo s razloga, što okružni sud nije mogao uzeti u obzir prilikom donašanja presude tu napomenu zbog toga, što je sud u smislu § 273. s. k. p. vezan prilikom donašanja presude za djelo optuženikovo, koje je predmet optužbe, samo u toliko, što optuženoga ne može proglasiti krivim za djelo, koje nije bilo predmet ni ranije ni na glavnom pretresu izmijenjene ili proširene optužbe, a državni tužitelj nije podigao usmenu optužbu protiv optuženoga za prestup iz 166. k. z., jer to, što je državni tužilac napomenuo, da je stvar uvjerenja suda, kako će to djelo kvalifikovati, nema se smatrati, da je državni tužitelj faktično i optužio optuženoga za djelo prestupa iz § 166. k. z., pošto nije naveo bitne elemente optužbe, a nije mogao ni navesti, budući da nije odustao od pismene optužnice zbog zločina ubistva, koje djelo nije istovjetno sa prestupom iz § 166. k. z.

U ovom slučaju moći će državni tužilac posebno goniti optuženoga zbog prestupa iz § 166. k. z., u koliko to djelo nije zastarjelo, jer je tek sada pravomoćnim rješenjem ustanovljeno, da je optuženi to djelo počinio u potpuno pijanom stanju, koje isključuje uračunljivost, — iako će po namjeri zakonodavčevoj optuženi biti kažnjen za taj prestup.

U vezi sa oslobodenjem optuženoga od optužbe zbog krivičnoga djela, sadržanoga u optužnici, zbog toga, što je bila ustanovljena neuračunljivost uslijed potpunoga pijanstva prvostepeni sud, ako je uvjeren da postoje pretpostavke, za koju od mjera bezbjednosti dopuštenih po krivičnom zakoniku, postupat će shodno propisu § 110. s. k. p. (3. od. § 280. s. k. p.).

Na istom glavnom pretresu po saslušanju državnoga tužitelja i branitelja, ako je prisutan, naročitim rješenjem uputit će optuženoga, ako je utvrdjeno, da je pijanica, u zavod za liječenje pijanica, u kojem će ostati najviše do 2 godine (2. od. § 54. k. z.), a ako pak optuženi nije pijanica, ali je u piću sklon izgredima, zabranit će mu posjećivanje krčme za vrijeme od 3 mjeseca do 2 godine, u oba slučaja računajući od dana, kada je presuda stala na snagu (§ 53. k. z.).

Osim slučaja neuračunljivosti uslijed potpunoga pijanstva prvostepeni presudni sud će postupati shodno propisu § 110. s. k. p. i u svakom drugom slučaju neuračunljivosti poradi duševnoga rastrojstva, pomućenja svijesti, umne nerazvijenosti ili slaboumnosti, te ako se utvrdi na pretresu, da je optuženi opasan po javnu bezbjednost doni-

jeti će rješenje, da se uputi u zavod za čuvanje ili liječenje (§ 53. k. z.).

U svim pak ovim slučajevima oslobodjenja od optužbe zbog neuračunljivosti, ako prvostepeni presudni sud nadje, da je mjesto gorespomenutih mjera bezbjednosti dovoljan zaštitni nadzor, on će tu mjeru takodjer rješenjem narediti (2. od. § 110. i 3. od § 280. s. k. p. u vezi sa 3. od. § 54. k. z.).

Protiv svih gorespomenutih rješenja ima mjesta žalbi na apelacioni sud u roku od 8 dana po objavljivanju odnosno po dostavi rješenja (1. od. § 328. u 3. od. § 280. s. k. p.).

Sve ostale mjere bezbjednosti, sadržane u krivičnom zakoniku, kao zadržanje po izdržanoj novoj kazni, upućenje u zavod za rad, protjerivanje, zabrana vršenja poziva ili zanata i oduzimanje izvjesnih predmeta prvostepeni presudni sud će izreći samo presudom (2. od. § 51. 1. od. § 52. 1. od. § 57. 2. od. § 58. i 1. od. § 59. k. z.), a tako isto i mjere bezbjednosti upućenja u zavod za liječenje pijanica, zabrane posjećivanja krčme i zaštitnoga nadzora, u koliko je po slobodnoj ocjeni bila ublažena kazna zbog smanjene uračunljivosti u smislu 2. od. § 22. k. z. ili u koliko je bilo utvrdjeno na glavnom pretresu, da je optuženi krivično djelo počinio, ali ne u potpunom pijanstvu, koje isključuje uračunljivost.

Sve ove mjere bezbjednosti, donesene presudom, imaju se izvršiti po izdržanoj kazni osim oduzimanja izvjesnih predmeta, koje se po pravomoćnosti presude vrši u korist fonda za podizanje i popravljanje kaznenih zavoda, zavoda za vaspitanje i popravljanje i zavoda za izvršenje mjera bezbjednosti (2. od. § 59. k. z.) i koji će se predmeti prodati na najbližoj sudskoj javnoj prodaji i ispod procjene, a novac će se predati tomu fondu. Inače će se ti predmeti poništiti ili neupotrebljivim učiniti, ako nisu podesni za kriminalni muzej (2. od. § 425. s. k. p.).

Pravosnažnom presudom ili rješenjem izrečene mjere bezbjednosti izvršit će se prama uredbi od 13. siječnja 1930. br. 3265 (§ 60. k. z. i § 426. s. k. p.).

Sve mjere bezbjednosti, donesene bilo presudom bilo rješenjem, moraju biti kao i glavne i sporedne kazne izrečene samo po presudnom sudu ili na usmenom pretresu shodno § 110. s. k. p. ili na glavnom pretresu na osnovu podignute optužnice. One pak mjere bezbjednosti, koje se imaju primijeniti za slučaj neuračunljivosti, mogu biti izrečene rješenjem i prije odredjenja glavnoga pretresa u svakom stadiju postupka, jer se u slučaju obustavljanja postupka zbog neuračunljivosti ima u smislu 1. od. § 110. s. k. p. odrediti usmeni pretres radi izvidjaja o tome, ima li mjesta primjeni mjera bezbjednosti po krivičnom zakoniku.

Dakle i u ovom slučaju samo presudni sud može izreći mjeru bezbjednosti, a nikada istražni sudac ili okružni sud. Samo izuzetno, ako se okrivljeni nalazi u pritvoru ili u istražnom zatvoru, a njegovo bi puštanje na slobodu uslijed obustave postupka moglo biti opasno po javnu bezbjednost, sud će se postarati, da za vrijeme provodjenja postupka istoga privremeno smjesti u kakav zavod za čuvanje ili liječenje, a dotle će ga zadržati u kakvoj svojoj podesnoj prostoriji (2. od. § 110. s. k. p.) Stoga ni apelacioni sud po obustavi postupka uslijed prigovora protiv optužnice na osnovu t. 2. § 208. s. k. p. zbog neuračunljivosti ne će moći istodobno primijeniti i mjeru bezbjednosti, jer apelacioni sud, kad raspravlja o prigovorima protiv optužnice, ne fungira kao presudni sud, nego ima samo da riješi pitanje, ima li mjesta optužbi ili ne i da sve odluke donesene u smislu §§ 206.—209. s. k. p. obrazloži tako, da se time ne prejudicira odluka nadležnoga presudnoga suda u glavnoj stvari (§ 210. s. k. p.).

On može samo da naredi, ako se okrivljeni nalazi u pritvoru ili u istražnom zatvoru, a njegovo bi puštanje na slobodu uslijed obustave postupka moglo biti opasno po javnu bezbjednost, da se okrivljeni privremeno smjesti u kakav zavod za čuvanje ili liječenje ili u kakvu podesnu prostoriju, a spise će u smislu § 110. s. k. p. ustupiti radi održanja usmenoga pretresa prvostepenom sudu, koji je nadležan, da donese meritorno rješenje o primjeni mjera bezbjednosti, protiv kojega rješenja imaju državni tužitelj, okrivljenik i njegov zakonski zastupnik, odnosno bračni drug i roditelj pravo žalbe na apelacioni sud (4. od. § 110. s. k. p.).

Otkazni rokovi po toč. 3. § 655. grpp.

Napisao dr. Rižnar Vladimir, sudac okruž. suda u Zagrebu.

U praktičnoj primjeni novoga gradj. parničnog postupka nailazimo na iste one neprilike, koje su imali preturiti i austrijski pravnici, kada im je dan na upotrebu taj parnični postupak. U tumačenju pojedinih njegovih odredaba se je dolazilo i do oprečnih stanovišta, a takova su zauzeta napose i kod tumačenja toč. 3. § 655. grpp. (§ 560. austrijskog Z. P. O.). Sva austrijska literatura i u njoj sadržana teoretska učenja daju toč. 3. § 655. grpp. posve drugi smisao od onoga, što mu ga daje austrijska sudska praksa. Opreke se sastoje u odgovoru na pitanje: »koji otkazni rok uzima zakon za otkazivanje porabnih ugovora sa neizvjesnim vremenom trajanja porabe?«

Obje skupine onih, koji na to pitanje različno odgovaraju, polaze sa ishodne točke sadržaja § 1116. o. g. z. Suglasno se ističe, da porabni odnosi, koji su sklopljeni sa neodredjnim vremenom trajanja porabe, svršavaju po § 1116. o. g. z. otkazom pogodbe i svršetkom otkaznog roka. Taj opet otkazni rok može biti prema sadržaju toč. 1, 2. i 3. § 655. grpp. ili naročito ugovoren, ili je odredjen običajem ili ga konačno odredjuje zakon.

Oni rokovi iz toč. 1. i 2. § 655. grpp. nisu dali povoda oprečnim tumačenjima, pa ni ne ulaze u okvir ove radnje. Sukob se dogodio u pogledu zakonskih otkaznih rokova i to onih iz toč. 3. § 655. grpp.

Radi potpunosti upozorujem i na ustanovu § 1116. o. g. z., koja za otkazivanje porabnih odnosa o pokretnim stvarima odredjuje zakonski otkazni rok od 24 sata, dok za otkazivanje porabnih pogodaba na nepokretnim stvarima te vodenicama i drugim gradjevinam, po-

dignutim na ladjama, vrijede zakonski otkazni rokovi navedeni u toč. 3. § 655. grpp.[1])

Po ovom potonjem zakonskom propisu moraju se zakupi otkazati najmanje šest mjeseci; godišnji najmovi ili najmovi, čije ugovoreno trajanje prelazi godinu dana, najmanje 3 mjeseca; najmovi, koji po ugovoru istina traju duže od mjesec dana, ali manje od godine dana, najmanje 14 dana, a svi ostali najmovi moraju se otkazati najmanje osam dana prije, nego što treba da se porabni predmet preda ili natrag primi.

Na ovaj sada ponovljeni zakonski tekst toč. 3. § 655. grpp nadovezujem prikaz teoretskog gledanja austrijskih pravnih naučenjaka i to u onoj formulaciji, koju je dao njihov protagonista Ehrenzweig.[2]) Po njegovom shvaćanju imade nejasnoće u sadržaju toč. 3. § 655. grpp. (§ 560. Z. P. O.).

Čini se neshvatljivim, zašto toč. 3. § 655. grpp. uzakonjuje otkazne rokove za razrješenje najamnih pogodaba, a kod toga spominje »godišnje najmove ili najmove, čije ugovoreno trajanje prelazi godinu dana«, a spominje i one »najmove, koji po ugovoru istina traju duže od mjesec dana, ali manje od godine dana«. Ta najmovni odnosi sa ugovorenim i odredjenim vremenom trajanja porabe prestaju po ustanovi § 1113. o. g. z. samim izminućem ugovorenoga vremena porabe, a da za to nije potreban otkaz pogodbe! A ipak toč. 3. § 655. grp.. uzakonjuje pojedine otkazne rokove sa 3 mjeseca i 14 dana i spaja ih baš sa onim pogodbama, kod kojih je trajanje porabe ugovoreno.

Po ustanovi § 1116. o. g. z. je potrebno u svrhu raskidanja porabne pogodbe otkazati samo najmove sa neodredjenim vremenom trajanja porabe. Po sadržaju toč. 3. § 655. grpp. bi se došlo do mišljenja, da se unatoč ustanove § 1116. o. g. z. otkaz ima ravnati po ugovorenom trajanju porabe.

Ehrenzweig je išao, da ovu nejasnoću razjasni. No u razjašnjavanju te prividne nejasnoće pošao je putem, koji mu doduše odaje čast u pogledu smionosti izvedene konstrukcije, no koji je vrlo riskantan. Umjesto da se je rješenje prividne nejasnoće toč. 3. § 655. grpp. tražilo u samom tekstu toga paragrafa, pozvalo se je u pomoć pojedine ustanove općeg gradj. zakona, čiji je smisao trebalo najprije u naročitom pravcu protumačiti, a da se iskonstruira teorija, koju odmah prikazujem.

Po Ehrenzweigu leži razjašnjenje one nejasnoće u toč. 3. § 655. grpp. u značajnoj antinomiji izmedju § 1113. o. g. z. i § 1116. o. g. z. Tvrdi se, da po sadržaju § 1113. o. g. z. uopće nema porabnih odnosa sa neodredjenim vremenom trajanja porabe.[3]) Ono, što mi takovim

[1]) Na otkazivanje porabnih pogodaba o pokretnim stvarima ne primjenjuje se postupak u sporovima, koji proističu iz porabnih ugovora, uzakonjen u §§ 655 do 671 grpp. — Otkaz pogodbe o porabi pokretne stvari imade svrhu, da opredijeli trajanje pogodbe, koja izminućem toga roka prestaje (§ 1448. o. g. z.). Ako se po prestanku porabe stvar ne vrati, potražuje se ona samo redovitom tužbom.

[2]) System. Das Recht der Schuldverhältnisse. § 372. str. 464.

[3]) Navodna antinomija izmedju § 1113. i § 1116. o. g. z. baš i predleži u tome, jer da § 1113. o. g. z. uzima, da su svi porabni odnosi ugovoreni na odredjeno vrijeme trajanja porabe, dok § 1116. o. g. z. predvidja, da imade takovih porabnih odnosa, kod kojih trajanje porabe nije pogodbom unaprijed odredjeno.

nazivamo, zapravo su porabni odnosi, sklopljeni sa izvjesnim vremenom trajanja porabe, a nakon toga muče produljeni od roka do roka. Ako naime trajanje porabe nije bilo izrično ugovoreno, ipak je sama najmnina »odmjerena prema izvjesnim vremenskim razmacima« kao kod t. zv. soba na dan, nedjelju, mjesec (§ 1113. o. g. z.). Taj dakle razmak vremena, prema kojemu je odmjerena najamnina uzima se kao muče ugovoreno vrijeme trajanja porabe. Ako se poraba nastavi i nakon izmaka tog vremena, to se porabni odnos prema § 1114. i § 1115. o. g. z. opet produžuje, i to uvijek na stanovito vrijeme.

Sam Ehrenzweig uvidja, da bi pogrješnost ovakovog sistema ležala baš u nedostatku otkaza. Po § 1115. o. g. z. mogla bi n. pr. kod mjesečnih najmova svaka ugovarajuća stranka iznenada tražiti koncem bilo kojega mjeseca, da se prekine najamni odnos. Naprotiv, ako se najamni odnos uzme kao onaj sa neodredjenim vremenom trajanja u smislu § 1116. o. g. z., onda bi se on mogao otkazati, kada bi i najamni odnos po otkazu svršio, i bez obzira na vrijeme, za koje je plaćena najamnina.

To isto ne bi odgovaralo svrsi. — No kako se na najmove, sklopljene sa neizvjesnim vremenom trajanja porabe (§ 1113. o. g. z.), a uz najamninu, koja se plaća periodički (§ 1113. o. g. z.), očito odnose obje te zakonske odredbe, otklanja se antimonija obih tih ustanova, na način njihovog spajanja. Nakon takovog spajanja dolazimo do posljetka, da je za razrješenje najamnih pogodaba sa neodredjenim vremenom trajanja porabe potreban po § 1116. o. g. z. otkaz, no taj se imade dati na način, da izminjuje svršetkom vremena, za koje je bilo predvidjeno plaćanje najamnine. Po ovakovom shvaćanju ono, što toč. 3. § 655. grpp. navodi pod »svi ostali najmovi«, ne odnosi se na sve najmove sa neodredjenim vremenom trajanja porabe, nego samo na one najmove, kod kojih se najamnina obračunava za vrijeme, koje ne prelazi mjesec dana.

Sada prikazana, a po Ehrenzweigu formulirana teorija je općenito primljena u austrijskoj pravnoj literaturi.[4]) Po njoj se otkazni rok od 3 mjeseca, spomenut u toč. 3. § 655. grpp., odnosi na najmove, kod kojih se najamnina plaća godišnje ili u rokovima, koji prelaze godinu dana. Onaj pak rok od 14 dana se odnosi na najmove, kod kojih se najamnina plaća u vremenskim odsjecima većim od mjesec dana, no manjim od godine dana.

Austrijska sudska praksa ne slaže se sa izloženom teorijom, te svojim tumačenjem toč. 3. § 655. grpp. zauzima, što više, oprečno stanovište. Bečki vrhovni sud rješidbom od 21. prosinca 1898. br. 17258[5]) rješava slučaj otkaza najamne pogodbe, kod koje nije bilo trajanje

[4]) Osim već navedenoga Ehrenzweigova djela vidi i Klang: Kommentar uz § 1116. o. g. z., te Krasnopolski: Lehrbuch, Obligationenrecht. Zatim Neumann: Kommentar zu den Zivilprozessgesetzen uz § 560. Z. P. O. — Pollak Rud.: System des österr. Zivilprozessrechtes, ne daje tumačenja o rokovima iz toč. 3. § 560. Z. P. O., a tako ni Schrutka: Zivilprozessrecht.

[5]) Gl. U. N. F. broj 430 ili zbirka Geller-Jolles svezak I. broj 403.

porabe ugvoreno, no najamnina se plaćala mjesečno. Otkazivač pogodbe poslužio se otkazom uz 8 dnevni otkazni rok. Vrhovni bečki sud uzima taj otkazni rok valjano primijenjenim i obrazlaže, da se u navedenom slučaju radi o najamnom odnosu, kod kojeg nije bilo pogodbom ugovoreno trajanje porabe niti preko godine dana, a niti godinu dana, a niti više od mjesec dana. Čim dakle nije pogodbom ugovoreno trajanje porabe, ne može se u svrhu otkazivanja primjenjivati ni tro-mjesečni, a ni 14,dnevni otkazni rok (jer su ovi otkazni rokovi vezani samo na one najmove, koji »po pogodbi« traju godinu dana ili više od godine dana, odnosno više od mjesec dana, a manje od godine dana). Ima se, što više, primijeniti onaj otkazni rok od 8 dana, koji je kao pravilo uzakonjen za sve ostale slučajeve, koji ne potpadaju pod ono ugovoreno trajanje porabe, na koje se odnose rokovi od 3 mjeseca i 14 dana.

Pokušavalo se prikazivati, da u toj rješidbi izraženo stanovište bečkoga vrhovnog suda nije ustaljeno. Druge, a napose iscrpljive kritike tog stanovišta nema.

Nestalnost sudskoga stanovišta nazire se u sadržaju rješidbe istoga toga vrhovnog bečkog sudišta od 5. prosinca 1900. br. 16.360.[6]), no posve neosnovano. Predležao je slučaj najamne pogodbe sa neugovorenim i neizvjesnim trajanjem porabe, a najamnia se plaćala četvrgodišnje. Otkazivač se poslužio 14-dnevnim otkaznim rokom, a prigovori takovom roku su odbijeni time, da ne predleži ugovor o trajanju porabe, a napose nema ugovorenog trajanja bilo na godinu dana ili dulje od godine dana. Neosnovano se žali prigovaratelj protiv 14,dnevnog otkaznog roka, a i onoga, što je prvi sud uzeo, da najam ne traje dulje od godinu dana, no ipak dulje od mjesec dana.

Spomenuta rješidba nije dakle uopće došla u priliku, da odstupa od stanovišta, izraženoga u rješidbi od 21. prosinca 1898. br. 17258. — Otkazivač umjesto da upotrijebi 8-dnevni otkazni rok uzima 14-dnevni rok, čime je samo pogodovao prigovaratelju.

Uz ovakovo stanje je posve pojmljivo, da revizijski sud uzima neosnovanim reviziju bilo u pogledu žalbe protiv otkaznog roba bilo one pojave, što prvostepeni sud uzima, da najam ne traje dulje od godine dana, no ipak dulje od mjesec dana. — Ne može se dakle goveriti, da je bečki vrhovni sud otstupio od svoga stanovišta, izraženog u rješidbi od 21. prosinca 1898. br. 17258.

Za vrijeme, dok pišem ovu radnju, nisam mogao saznati, da li je naš stol sedmorice došao u priliku, da bilo kojom svojom rješidbom zauzme stanovito gledište u pogledu tumačenja toč. 3. § 655. grpp. — Raspolažem tek jednom rješidbom prizivnoga vijeća okružnog suda u Zagrebu, koja uzima 8-dnevni otkazni rok, kao zakonski rok po toč. 3. § 655. grpp. za razrješenje najamnih odnosa sa unaprijed neizvjesnim trajanjem porabe.[7])

[6]) Gl. U. N. F. br. 1205 ili zbirka Geller-Jolles svezak III. br. 256.

[7]) Rješidba prizivnog vijeća I. b. od 19. siječnja 1935. posl. br. Pl. 11—35. — Ova se radnja podudara sa sadržajem obrazloženja te rješidbe.

No u našoj pravnoj literaturi, imademo već obradjeno pitanje koje prikazujem.

U »Pravosudju« iz god. 1934. a u brojevima 1, 2, 3 objelodanio je dr. I. Matijević (Beograd) svoju radnju: »Postupak u sporovima iz porabnih ugovora«.[8]) U njoj je dotaknuo i pitanje otkaza porabnih odnosa, sa neizvjesnim vremenom trajanja porabe. Radnja je kratka i sažeta, a pisana očito nakanom, da čim prije doskoči nestašici jednog rukovodja, koji bi suca i odvjetnika rukovodio u primjeni novog i do sada nepoznatog zakona. Stoga joj je tudja tendenca opširnog raščišćavanja spornih gledanja na sadržaj pojedinih ustanova o postupku u porabnim predmetima.

Gosp. dr. Matijević daje toč. 3. § 655. grpp. ono tumačenje, koje je usvojeno u austrijskoj pravnoj literaturi, a samo tumačenje obrazlaže navodjenjem točnoga prevoda po Ehrenzweigu formulirane teorije. Nazočna radnja stoji u opreci sa stanovištem zastupanim u austrijskoj pravnoj literaturi, no svoju argumentaciju ne uzima iz obrazloženja spomenute rješidbe bečkog vrhovnog sudišta od 21. prosinca 1898. br. 17258.

Imade jedna značajna pojava u onom učenju, što ga o našem pitanju sadržava austr. pravna literatura. Navodna nejasnoća jedne ustanove procesualnog prava ne tumači se smislom zakona, u kojem se ta ustanova nalazi, nego se objašnjuje nekom antinomijom izmedju pojedinih ustanova opć. gradj. zakonika, koji je na snazi već 90 godina prije, nego je uzakonjena ta navodno nejasna procesualna ustanova. No kod toga se zaboravilo, da do donošenja parničnog postupka, odnosno njegovog prethodnika t. j. min. naredbe od 17. prosinca 1858. br. 230. z. v. l., nije nikome padalo na pamet, da iznalazi antinomije izmedju § 1113. i § 1116. o. g. z. Tek je ta isticana nejasnoća toč. 3. § 665. grpp. (§ 560. Z. P. O.) povodom, da se ona razjašnjuje na način, što se u tumačenju ustanove § 1113. o. g. z. daje ovoj potonjoj naročiti smisao. Taj smisao je izražen tvrdnjom, da po ustanovi § 1113. o. g. z. uopće nema najmova sa neodredjenim vremenom trajanja porabe i da ova ustanova isključuje pojavu takovih najmova. Svi su najmovi po takovom tumačenju § 1113. o. g. z. sklopljeni na odredjeno vrijeme, a to odredjeno vrijeme ili je izrično ugovoreno ili je stranačka volja na odredjivanje toga vremena očitovana muče. — Muče se ta volja očituje pojavom, da je način plaćanja najamnine ugovoren za stanoviti vremenski otsjek, pa taj vremenski otsjek vrijedi kao muče ustanovljeno vrijeme porabe.

Pojedine zamjerke, koje ću iznijeti ovakovomu tvrdjenju, dokazuju, da se pridavanje ovakovog smisla ustanovi § 1113. o. g. z., može osnivati jedino na miješanju pojma mučkog očitovanja volje sa onim pojavama, u kojima se odrazuje tako očitovana volja.

Ustanova § 1113. o. g. z. ne tvrdi, da se volja na trajanje porabnog odnosa može mučke očitovati jedino samim načinom plaćanja

[8]) Goršićev komentar zastupa stanovište austr. pravne literature.

najamnine. Najboljim je dokazom za to sam tekst § 1113. o. g. z., kojemu je način plaćanja najamnine samo jedna od onih pojava, u kojoj se može odraziti mučke očitovana volja na trajanje porabnog odnosa. Da se dodje do onog smisla u § 1113. o. g. z., kako to hoće Ehrenzweig, moralo se najprije zatajiti naročiti značaj opć. gradj. zakonika, po kojem je on skladna cjelina, u koju ulaze pojedine njegove ustanove. Ne može se u tumačenju zakonskih ustanova iz njegove cjeline istrgavati pojedina ustanova, a niti joj se može davati smisao, koji se protivi onoj ideji vodilji, koja u pogledu nekoga pravnog pojma provejava cijelim zakonom.

Pojam mučkog očitovanja volje ne može po ustanovi § 1113. o. g. z. biti drugačiji, nego je onaj, što je u § 863. o. g. z. izražen kao misao vodilja za cio zakon. Ne da se izbjeći nuždi, da se u pogledu pojma mučkog očitovanja volje na trajanje porabe ustanova §-a 1113. o. g. z. dovede u sklad sa ustanovom § 863. o. g. z. A kad se ove dvije ustanove dovedu u sklad, onda mučko očitovanje na trajanje porabe po § 1113. o. g. z. dobiva drugi smisao, nego što ga toj ustanovi pridaje Ehrenzweig.

Svako očitovanje u pogodbi, pa i ono mučke očitovano, mora imati neku odredjenost (§ 869. o. g. z.) i jasan sadržaj. Zato se pojam mučkog očitovanja mora nužno ograničiti samo na slučajeve, u kojima se po stanovitim činima ili propustima mora zaključivati na postojanje stanovite volje. To će biti tek onda, kada ti čini ili propusti nemaju svoju zasebnu i vlastitu funkciju, koja im označuje smisao. Mučke se očituje volja logičkim zaključkom na njeno postojanje, a sve na osnovu nekog ponašanja stanovite osobe, koje će ponašanje biti činjenje ili propuštanje. Da li ono donosi sobom i nužno zaključivanje na postojanje stanovite volje, moći će se prosuditi po stanju pojedinog slučaja.

Nema nikada mjesta općenitom tvrdjenju, da po smislu § 1113. o. g. z. ugovoreni način plaćanja najamnine logičkom nuždom izbacuje mučke očitovanu stranačku volju na trajanje porabnog odnosa. Pojava, da se ugovorena najamnina plaća u stanovitim vremenskim razmacima, može imati svoju zasebnu i vlastitu funkciju, a po njoj i vlastiti smisao. Takov vlastiti i naročiti smisao neke činidbe isključuje dedukciju na drugi, toj činidbi tudji smisao. Tek po stanju pojedinog slučaja, u kojem način plaćanja najamnine ne iznosi zasebni i samostalni smisao, može on uz uvaženje cijele situacije radjati pojavom mučke očitovane volje na trajanje porabnog odnosa.

Porabne pogodbe stvaraju dvostrane obavezne odnose, u kojima je pojedini kontrahent u stanovitom pogledu i vjerovnik sa stanovitom tražbinom na neku činidbu i dužnik sa obvezom na davanje izvjesne činidbe. Baš zato je moguće, da se o tim pojedinim činidbama ugovaraju naročiti uglavci u pogledu načina izvršenja te činidbe. Uglavak, donešen o činidbi jedne stranke, ne utječe nužno na način izvršenja činidbe druge ugovorne stranke. Zakon je prepustio strankama, da po slobodnoj raspoložbi odrede trajanje porabnog odnosa, da to

trajanje odrede unaprijed već kod sklapanja pogodbe ili da ga prepuste naknadnoj stranačkoj odluci, koja će se očitovati u otkazu.

Isto tako se prepušta strankama (§ 1001. o. g. z.), da s druge strane i bez obzira na vremensko trajanje porabe ugovore naročiti način plaćanja najamnine. Ne odnosi se kod toga sadržaj stranačke volje u pogledu načina plaćanja najamnine nužno i na volju o trajanju porabnog odnosa, pa makar ta potonja volja i nije unaprijed očitovana kod sklapanja pogodbe. I samo općenito gledanje na pojavu mučkog očitovanja volje u pogledu trajanja porabnog odnosa, ne može dakle ni po ustanovi § 1113. o. g. z. radjati zaključkom, da uvijek i beziznimno ta volja izlazi iz same pojave, što se najamnina plaća u izvjesnim vremenskim otsjecima.

Pojedinačno exemplarno oprovrgavanje takovog stanovišta, daje opet svu silu raznih mogućnosti. Tako ondje, gdje stranke expressis verbis ugovaraju, da trajanje porabe ne će unaprijed odredjivati, nego da ga izrično prepuštaju pojedinačnoj raspoložbi, koja će se očitovati u otkazu, ne može ovako očitovanu volju izmijeniti ugovoreni način plaćanja najamnine. Plaćanje najamnine pretstavlja činidbu jedne stranke (poraboprimca), a način izvršenja te činidbe može biti utanačen sa zasebnim svojim smislom i baš zato ne utječe na činidbu porabodavca u pogledu vremena, za koje će on porabni predmet prepustiti na porabu.

U predočenom primjeru stoji nasuprot očitovanoj volji o načinu plaćanja najamnine samostalna druga volja, po kojoj se bez obzira na taj način trajanje porabe odredjuje jedino pojedinačnom stranačkom odlukom. — Zamišljajući netom razloženi slučaj još u potanjoj diferencijaciji, nadaje se mogućnost, da će stranke kod ugovaranja porabnog odnosa sa unaprijed neizvjesnim trajanjem porabe expressis verbis očitovati, da se po njima ugovoreni način plaćanja najamnine ne može uzeti u nikojem slučaju stranačkom voljom o trajanju porabnog odnosa. Ovdje same stranke isključuju mogućnost, da se od načina plaćanja najamnine izvodi na postojanje mučke očitovane volje glede trajanja porabnog odnosa.

No i mimo spomenutih slučajeva, imade i takovih, gdje način plaćanja najamnine uopće ne daje mogućnost, a da se iz njega zaključuju na pojavu mučke volje o trajanju porabnog odnosa. — Sklapa se n. pr. porabna pogodba sa neodredjenim vremenom trajanja uz uglavak, da će se najamnina platiti po svršetku porabe. Kod toga je naročitim uglavkom svršavanje porabe prepušteno stranačkom otkazu, a u pogledu najamnine je ugovoreno tek mjerilo, po kojem će za preračunavanje najamnine služiti vrijednost dnevne porabe objekta. U ovakovom će primjeru biti nemoguće po načinu plaćanja najamnine izvoditi na trajanje porabnog odnosa. To će biti nemoguće i u onom slučaju, gdje se najamnina ugovora u stanovitoj količini prirodnina, koje će se podavati dnevno tako dugo, dok traje najamni odnos.

Da se ne dulji sa nabrajanjem raznih primjera, koji su mogući u mnoštvu kombinacija, činjenica je, da već ovo par primjera opro-

vrgavaju tvrdnju, po kojoj bi svi najmovi bili ugovoreni na izvjesno vrijeme trajanja porabe. — Po onom opet, što je spomenuto o načinu mučkog očitovanja volje ne može se tvrditi, da bi propis § 1113. o. g. z. isključivao mogućnost porabnih odnosa sa neizvjesnim vremenom trajanja porabe. Što više, posve je umjesno tvrditi, da § 1113. o. g. z. samo upućuje na mogućnost mučke očitovane volje na trajanje porabnog odnosa i kod toga spominje način, kojim će se takova volja moći očitovati.

Uz takovo stanje nestaje antinomije izmedju § 1113. o. g. z. i § 1116. o. g. z., a čim ona ne predleži, otpada potreba spajanja tih ustanova. — No ako se vratimo vremenu prije godine 1858., u kojoj je donešena min. naredba od 17. prosinca (z. v. l., br. 230) u pogledu postupka u porabnim predmetima, onda nam se nadaje još jedan prigovor protiv spajanja ustanove § 1113. i 1116. o. g. z.

Prije nego je procesualno pravo uzakonilo naročiti postupak u sporovima iz porabnih odnosa, odredjuje § 1116. o. g. z. samostalno zakonske otkazne rokove za razrješivanje pogodaba sa naprijed neizvjesnim trajanjem porabe. Zakupi se imaju otkazati uz rok od 6 mjeseci, a najmovi nekretnih stvari uz rok od 14 dana.

Kod takovog stanja, nije uopće nikome padalo na pamet, da govori o nuždi spajanja ustanove §-a 1113. i § 1116. o. g. z. Navodna pak nejasnoća gradj. parnič. postupnika kao procesualnog i 90 godina mladjega zakona ne može biti opravdanjem, a da se u interpretaciji gradj. zakonika čini spajanje pojedinih ustanova, za koje spajanje ovaj zakonik sam po sebi nije davao povoda. Ne preostaje stoga drugo, nego da se smisao toč. 3. § 655. grpp. potraži u samom sadržaju te cijele ustanove.

Stanovište austrij. sudske prakse, izražene u rješidbi b. v. s. od 21. prosinca 1898. br. 17258, daje doduše ispravnu tvrdnju o zakonskom otkaznom roku za razrješavanje porabnih odnosa sa neizvjesnim trajanjem porabe, no ne objašnjava, čemu služe oni zakonski otkazni rokovi od 3 mjeseca i 14 dana. Doista, ako za prestanak najamnih odnosa sa ugovorenim vremenom trajanja porabe nije potreban otkaz pogodbe, čemu onda u toč. 3. § 655. grpp. spominjati otkazne rokove od 3 mjeseca i 14 dana? — Prelazim na odgovor tog pitanja.

Potrebu otkaza predvidja zakon za slučajeve, predvidjene u § 1116. o. g. z. (§ 1120. o. g. z.) ili one iz § 1114. o. g. z. — Da se raskine porabni odnos, čije trajanje nije ugovoreno već naprijed kod samog sklapanja pogodbe, valja pogodbu otkazati (§ 1116. o. g. z.). To su pogodbe sa t. zv. neizvjesnim trajanjem porabe.[9])

Takovim pogodbama suprotstavljaju se one sa izvjesnim vremenom trajanja porabe, koje prestaju samim protekom tog vremena (§

9) U pogledu naravi otkaza, vidi moju radnju pod naslovom »Tužba ili otkaz za raskidanje uporabne pogodbe po § 1118. o. g. z.« »Mjesečnik« br. 9 i 10 od god. 1934.

1449. o. g. z.), a koje nije potrebno otkazivati. No postoji mogućnost, da ugovorne stranke i za raskidanje pogodaba sa izvjesnim vremenom trajanja porabe ugovore otkazivanje. U takovim će slučajevima, protekom ugovorenog vremena o trajanju porabe, pogodba prestati samo uvjetno, ako se prije proteka tog ugovorenog trajanja, učini otkaz. Ako se otkaz ne učini, uzima zakon u § 1114. o. g. z. taj propust kao mučke obnavljanje porabnog odnosa.

Ustanova § 655. grpp. uzela je u uredjenje i onaj otkaz iz §-a 1116. o. g. z., kao i onaj iz § 1114. o. g. z. — »U koliko je po propisima gradjan. prava u cilju, da se spriječi prećutno obnavljanje porabnog ugovora (§ 1114. o. g. z.), ili da se ovaj raskine (§ 1116. o. g. z.), potreban otkaz porabnog ugovora u pogledu zemljišta« i t. d., taj se ugovor smije otkazati prema naredjenju, predvidjenom u toč. 1., 2. i 3. § 655. grpp.

Ako sada predjemo na sadržaj toč. 3. § 655. grpp., a imamo pred očima, da je otkaz potreban samo u dva slučaja — i to u onom, da se porabni odnos raskine (§ 1116. o. g. z.), ili u onom, da se spriječi njegovo prećutno obnavljanje, onda otpada toliko isticana nejasnoća toč. 3. § 655. grpp.

Otkazni rok od 3 mjeseca, predvidjen za godišnje najmove ili one, čije ugovoreno trajanje prelazi godinu dana, kao i onaj od 14 dana, predvidjen za najmove, koji po ugovoru traju duže od mjesec dana a manje od godine dana, posve je umjesno primijenjen i to baš na one pogodbe, kod kojih je trajanje najma izvjesno ugovoreno. Jedino valja kod toga otkaz ograničiti na onu njegovu svrhu, koja se u 1. stavu § 655. grpp. označuje kao cilj, a da se spriječi prećutno obnavljanje porabnog odnosa. Ti se dakle otkazni rokovi od 3 mjeseca i 14 dana ne odnose na najmove sa neizvjesnim vremenom trajanja porabe i nemaju onu užu svrhu raskidanja pogodbe (§ 1116. o. g. z.), nego se odnose samo na pogodbe sa izvjesno ugovorenim vremenom porabe, kod kojih je po ustanovi § 1114. o. g. z. potreban otkaz, a da ne dodje iza izminuća tog vremena do prećutnog obnavljanja pogodbe.

Ako se otkazni rokovi od 3 mjeseca i 14 dana primjene samo na one pogodbe, koje ima u vidu § 1114. o. g. z., onda se razjašnjuje, zašto toč. 3. § 655. grpp. uzakonjuje potrebu otkaza i na one pogodbe, kod kojih je trajanje porabe izvjesno ugovoreno. — Za sve pak druge najmove — dakle napose i za one, koji se uslijed neizvjesnog vremena porabe imadu raskidati otkazom, uzakonjuje toč. 3. § 655. grpp. zakonski rok od 8 dana. Sama dakle ustanova § 655. grpp., a napose sadržaj njenog prvog stava, koji upućuje na pojavu potrebe otkaza, daje dovoljno razjašnjenje za razumjevanje toč. 3. ove ustanove.

Dajući toč. 3. § 655. grpp. onaj smisao, kojeg sam netom prikazao, podržajemo sklad izmedju sadržaja toč. 3. § 655. grpp. i onog iz 1. stava te ustanove. — Nije konačno na odmet spomenuti, da smo svakovim tumačenjem izbjegli potrebu, a da pojedinim ustanovama gradj. zakonika dajemo smisao, koji bi mogao biti povodom sumnje u njegovu logičnost.

Presuda zbog izostanka ili propuštanja

Napisao dr Muha Miroslav, apelacioni sudac u Zagrebu

Novi Grpp. pozna dvije vrste kontumacionih presuda; jedna je vrsta obilježena time, što posljedice kontumacije nastupaju s punim učinkom (potpuna kontumacija), a druga time, što te posljedice nastupaju s ograničenim učinkom (djelimična kontumacija).

I. Potpuna kontumacija

Slučajevi potpune kontumacije. — Potpuna kontumacija (presuda zbog izostanka) prema izostaloj stranci, svejedno da li je izostao tužilac ili tuženik, nastupa u postupku pred zbornim sudovima onda, kada jedna stranka izostane od prvoga ročišta, o kojem je riječ u § 334 (§ 492). — Isti slučaj imademo pred sreskim sudovima, kada jedna stranka izostane od prvoga ročišta, odredjenoga u smislu § 334 (§ 536 st. 1. reč. 2) ili od prvog ročišta, odredjenoga za usmenu spornu raspravu po § 352 (§ 536 st. 1 reč. 1), ako nije bilo prvoga ročišta po § 334 (§ 538 st.1.). — Potpuna kontumacija nastupa samo prema tuženiku pred zbornim sudovima i onda, ako tuženik ne preda na vrijeme odgovor na tužbu, predvidjen u § 338 (presuda zbog propuštanja § 494), a pred sreskim sudovima, ako tuženik izostane s prvog ročišta, odredjenoga za spornu usmenu raspravu poslije prvoga ročišta u smislu § 334 (§ 538 st. 1.).

Pretpostavke potpune kontumacije. — Prije svega se može govoriti o izostanku, ako je izostala stranka bila uredno pozvana na ročište (§ 498 st. 1. br. 1 u vezi sa §§ 302, 303 i 305); ako se utvrdi, da stranka nije bila uredno pozvana, ima se ročište po službenoj dužnosti odgoditi na vrijeme, koje odgovara okolnostima, a na novo će se ročište iznova pozvati i ona stranka koja je bila izostala (§ 498 st. 3.). Druga je pretpostavka za izricanje presude zbog izostanka ta, da je došavša stranka stavila odnosni prijedlog (»po prijedlogu došavše stranke« — § 492). Ako došavša stranka i pored poziva suca ne stavi prijedlog za izricanje presude zbog izostanka, a niti koji od prigovora, navedenih u § 356 Grpp., onda nastupa mirovanje postupka (§ 234). Treća je pretpostavka ta, da je stvar oglašena (§ 197), da je rasprava otvorena (§ 244 i 527) i da je rasprava o stavljenom prijedlogu došavše stranke i zaključena (§ 257). — Ako stranka dodje na ročište prije zaključenja rasprave i upusti se u raspravljanje, ne može se donijeti presuda zbog izostanka.

O samom izostanku govori § 197. st. 2 i 3. Smatra se, da je propušteno ročište, ako se stranka, otkad je stvar oglašena pa do zaključenja usmene rasprave, ne javi ili ako se javi, a ne će da se upusti u raspravljanje, ma da ju je sudac na to pozvao, ili ako se nakon oglašenja stvari opet udalji. »Hora legalis« po novom Grpp. nije poznata, pa zato stranke moraju da dodju na ročište točno u odredjeno vrijeme. Kao propušteno smatra se ročište i onda, kada stranka dodje bez odvjetnika na ročište za one parnične radnje, za koje je propisano zastupanje po odvjetniku. No kako za prvo ročište i za postupak pred sreskim sudovima nije propisano zastupanje po odvjetniku (§ 128), to ovaj način izostajanja ne dolazi u obzir kod potpune kontumacije. Kao izostala će se smatrati stranka i onda prvo, kada je bila uklonjena iz sudnice, jer je smetala raspravi; no stranka se mora naročito upozoriti, da se zbog njezinog uklanjanja može protiv nje donijeti presuda zbog izostanka (§ 496 i § 262); drugo kada je stranka, koja je došla bez punomoćnika na raspravu a nije sposobna, da se razgovjetno izjasni o predmetu pravnoga spora, bila upućena, da na novo ročište dodje sa sposobnim punomoćnikom, a pored toga dodje na to novo ročište bez punomoćnika (§ 249 st. 1.).

Učinak potpune kontumacije. — Koje su posljedice potpune kontumacije, o tome govori § 492, na koji se pozivaju ostali propisi o potpunoj kontumaciji (vidi §§ 494 i 538). Ako tužilac, naredjuje § 492, ili tuženik izostane od prvoga ročišta, smatrat će se istinitim oni činjenični navodi došavše stanke, koji se odnose na predmet pravnoga spora, u koliko ti navodi nisu opovrgnuti dokazima, koji su već pred sudom, ili činjenicama, koje su kod suda opće poznate (§ 365), pa će se na toj podlozi, po prijedlogu došavše stranke, donijeti o tužbenom traženju presuda zbog izostanka.

Ako dakle tužilac ili tuženik izostane od prvoga ročišta, istinitima će se smatrati oni činjenični navodi došavše stranke, koji se odnose na predmet pravnoga spora. To znači, da činjenični navodi došavše stranke nisu potrebni dokazivanja točno jednako, kao da su izričito priznati od protivnika (§ 362).

Ako je dakle izostao tužilac, tuženik može ili poricati činjenične navode tužbe ili pak navesti nove činjenice, kojima se opovrgavaju tužbeni navodi činjenica, odnosno kojima se tužbeni zahtjev prikazuje neosnovanim. U obratnom slučaju, tužilac nije ograničen na iznošenje sadržaja tužbe, nego je ovlašćen, da iznese i nove činjenice. Zakon bo ne pravi razlike izmedju tužioca i tuženika, nego odredjuje da će se smatrati istinitim oni činjenični navodi došavše stranke, bila ona tužilac ili tuženik, koji se odnose na predmet pravnoga spora. Jednom riječi, svaka stranka može iznijeti sve one činjenice, koje su potrebne za to, da se ishodi povoljna po došavšu stranku presuda, t. j. tužilac, da ishodi presudu po tužbenom zahtjevu, a tuženik, da ishodi presudu, kojom se odbija tužbeni zahtjev.

Tužilac je ograničen jedino u pogledu »predmeta pravnoga spora«, t. j. on ne može predmet pravnoga spora proširiti niti preinačiti. Zato on ne može umjesto prvobitno zahtijevanoga predmeta tražiti drugi predmet ili interes, premda mu je to po § 330 st. 4 Grpp. inače dozvoljeno, ali ga može, naravno, suziti u glavnoj stvari ili u pogledu sporednih tražbina.

No činjenični navodi došavše stranke smatraju se istinitima samo u toliko, »u koliko ti navodi nisu opovrgnuti dokazima, koji su već pred sudom, ili činjenicama, koje su kod suda opće poznate«.

Novi Grpp., htijući da isključi svako pogrješno tumačenje, ne upotrebljava ni riječi austrijskog Grpp-a: »u koliko nisu opovrgnuti

predležećim dokazima«, premda je takva stilizacija posve jasna i nije proizvodila razmimoilaženja u tumačenju, nego upotrebljava riječi: »koliko ti navodi nisu opovrgnuti dokazima, koji su već pred sudom«. — Dakle, ne će se činjenični navodi došavše stranke smatrati istinitima samo onda, ako protiv tih navoda govore dokazi, koje sudac ima već pred sobom. Takvi dokazi mogu, po prirodi stvari, biti u pravilu samo isprave odnosno sudski spisi, koji su kod parničnog suda, računajući ovamo i zemljišne knjige, trgovački registar i slično. Parnični sud je dakle dužan uzimati u obzir ne samo isprave, priložene tužbi, nego i nabaviti spise (brevi manu), koje je tužilac ponudio u tužbi kao dokazala, ako se nalaze kod parničnoga suda, i uzeti ih u obzir. Ali parnični će sud uzeti u obzir i spise drugoga suda ili druge koje vlasti ili javnoga bilježnika, koje je tužilac ponudio u tužbi kao dokazalo, ako ih je sud eventualno (§ 247) već nabavio, jer i oni su već pred sudom.

Ali takve isprave i spisi mogu biti i obavještajne stvari, predmeti uvidjaja, rodoslovlja, planovi, skice i ostali nacrti i sastavci (§ 247 br. 2 i 3); mogu da opovrgavaju kako činjenične navode došavšeg tuženika tako i one došavšeg tužioca, premda ih je on priložio tužbi, odnosno u tužbi ponudio kao dokazalo ili se bar na njih pozvao. Dokazi, o kojima je riječ u § 492, moraju dakle biti već gotovi dokazi, a ne dokazi, koje treba tek izvesti kao n. pr. ponudjeni dokazi svjedocima, vještacima ili uvidjajem predmeta.

Odgovarajući propis austrijskog Grpp-a (§ 396) u našem Grpp-u zgodno je proširen dopunom: »ili činjenicama, koje su kod suda opće poznate«. Prema § 365, iznesene činjenice, koje su kod suda opće poznate ne treba dokazivati. Kada je tome tako, onda je prirodno, da se ne će smatrati istinitima oni činjenični navodi došavše stranke, koji su u protuslovlju sa činjenicama, koje su notorne kod suda. Zato se to i provadjalo u astrijskoj praksi i bez izričitoga naredjenja § 396 austr. Grpp-a. Podloga su dakle kontumacionoj presudi činjenični navodi došavše stranke, koji se odnose na predmet pravnoga spora, u koliko ti navodi nisu opovrgnuti dokazima, koji su već pred sudom, ili činjenicama, koje su kod suda opće poznate, jer zakon (§ 492) naglašava: »pa će se na toj podlozi, po prijedlogu došavše stranke, donesti o tužbenom traženju presuda zbog izostanka«.

Prema tome samo se činjenični navodi došavše stranke imadu smatrati istinitima. Ali to ne znači, da će u svakom slučaju kontumaciona presuda biti i povoljna po došavšu stranku. Ako n. pr. tužbeno traženje nije konkludentno, t. j. ako ne izlazi kao logična posljedica činjeničnih navoda došavšeg tužioca, ili ako zakon uskraćuje sudsko ostvarivanje tužbenog traženja (n. pr. jer je nedopušteno — § 878 o. g. z., ili jer neutuživo — § 1271 reč. 2 o. g. z.), onda će sud, iako mora činjenične navode došavšeg tužioca smatrati istinitima, ipak kontumacionom presudom odbiti ga sa tužbenim traženjem. Sud naime primjenjuje zakonske propise na konkretno činjenično stanje po službenoj dužnosti, t. j. bez potrebe upozorenja ili prigovora stranaka, osim ako je izuzetno zakonom drugačije odredjeno (n. pr. § 1501 o. g. z.).

— Isto tako će se donijeti kontumaciona presuda, kojom će se zadovoljiti tužbeno traženje, ako došavši tuženik navodi takve činjenice, iz kojih ne izlazi opovrgavanje činjeničnih navoda tužbe.

Ali će podloga kontumacionoj presudi biti i dokazi, koji su već pred sudom, kao i činjenice, koje su kod suda notorne. Ako se n. pr. tužbom traži povraćaj zajma u iznosu od 20.000 D, ali se iz zadužnice, priložene tužbi, vidi, da je zajam dan u iznosu od 15.000 D, tužbeno traženje se ne će zadovoljiti u cijelosti nego samo do iznosa od 15.000 D, premda tuženik nije došao na ročište. I obrnuto, iako došavši tuženik poreče nastalu štetu, ali je šteta dokazana spisima o izvodjenju dokaza radi obezbjedjenja dokaza (§ 480 i slijed. Grpp.), kontumaciona presuda će i pored izostanka tužiočeva zadovoljiti tužbeno traženje.

Naprotiv, ne će se kod donošenja kontumacione presude uzeti u obzir pismena, što ih je podnesla stranka, koja je izostala (§ 493 st. 1). — Iz toga slijedi, da se ne će uzimati u obzir ni isprave, koje je izostala stranka doprinijela takvim pismenima ili bez njih.

No kod izostanka jedne stranke sa prvog ročišta može se dogoditi i to, da i pored odnosnog prijedloga došavše stranke ne bude izrečena kontumaciona presuda. Sud se naime mora obazirati na sve ono, na što se mora paziti po službenoj dužnosti (§ 497 t. 1). Ako n. pr. sud utvrdi, da jedna od stranaka nije sposobna biti parničnom strankom (§ 102 st. 1) ili da nema parnične sposobnosti (§ 102 st. 2); da nedostaje potrebnog zakonskog zastupanja ili potrebnoga posebnog ovlaštenja za vodjenje parnice (§ 107); da se radi o predmetu, za koji parnični sud ne bi mogao ni izričitim sporazumom stranaka postati nadležan (§ 101 st. 3 i 335); da se radi o stvari, u pogledu koje redovni pravni put nije dopušten (§§ 40 i 335), ili o kojoj već teče parnica (§§ 327 i 335), ili o kojoj je već pravosnažno presudjeno (§ 335), onda se ne će udovoljiti prijedlogu došavše stranke, da se donese kontumaciona presuda, nego će se tužba odbiti zaključkom.

Ako se pak u pogledu netom navedenih okolnosti pojavi temeljita sumnja, onda se nameće došavšoj stranci dužnost, da dokaže ono, što je potrebno u pogledu takvih okolnosti, t. j. da te procesne smetnje ne postoje (§ 497 st. 1). Ako došavša stranka ne može na ročištu podnijeti dokaze potrebne glede tih okolnosti, onda će se ročište odgoditi po službenoj dužnosti, a na novo ročište će se pozvati iznova i ona stranka, koja je bila izostala (§ 498 br. 3 i st. 3). Prijedlog. da se donese kontumaciona presuda, odbit će se i onda, ako je kod suda notorno, da je izostala stranka bila spriječena doći kakvim prirodnim dogadjajem ili drugim neotklonljivim slučajem (§ 498 br. 2), pa će se i za taj slučaj po službenoj dužnosti odrediti novo ročište, na koje će se pozvati i izostala stranka (§ 498 st. 3).

Došavši tuženik se može braniti protiv tužbe i isticanjem prigovora, navedenih u § 356 i naročito samim prigovorom prorogabilne nenadležnosti (§ 41 I. st. 2, § 335 st. 1 i § 101 st. 1), pa će se, u tom slučaju, ako je prigovor osnovan, tužba odbiti zaključkom (§ 356 st. 1).

Naročiti propisi za slučaj, da tuženik nije blagovremeno predao odgovor na tužbu, ali je na prvom ročištu iznio, koji od prigovora, spomenutih u § 356. — Ako tuženik nije predao na vrijeme odgovor na tužbu, zakon (§ 494) donosi propise o postupku za slučaj, da je tuženik na prvom ročištu iznio prigovor, da redovan pravni put nije dopušten, da sud nije nadležan, da spor već teče ili da je stvar pravnosnažno presudjena. Postupak je različit prema tome, da li je o kojem od tih prigovora bilo naredjeno odvojeno raspravljanje ili ne. Iz propisa o različitosti postupka prema pomenutoj pretpostavci nužno slijedi, da sud poslije nastupile prekluzije tuženika zbog neblagovremenog predavanja odgovora na tužbu ne može više odredjivati odvojeno raspravljanje, a niti opozivati svoju odredbu o odvojenom raspravljanju.

Podvlači se, da odvojeno raspravljanje u postupku pred zbornim sudovima može odrediti samo vijeće a ne sudac pojedinac, t. j. predsjednik vijeća ili odredjeni sudac, koji rukovodi prvim ročištem u smislu §-a 334 (§§ 253 stav 2 i 355 stav 2). Vijeće može odrediti odvojenu raspravu kako prije (§ 338 stav 2 i § 494 stav 2) tako i poslije podnešenoga odgovora na tužbu (§ 355 stav 2), i to koli prije početka sporne usmene rasprave (§ 355 stav 2) toli na usmenoj raspravi (arg. ex §§ 253 i 355 stav 2), ali na prvom ročištu u smislu § 334 ni u kojem slučaju bez odredjivanja, da tuženik odgovori na tužbu. Na prvom ročištu se mora bezuslovno, u koliko se pravna stvar ne svrši na tom ročištu, naložiti tuženiku, da odgovori na tužbu, svejedno, da li će se odrediti odvojena rasprava o tim prigovorima ili ne (§§ 338 i 494).

Ako je dakle odredjena odvojena rasprava, tužilac prethodno ne može predložiti, da se donese presuda zbog propuštanja, nego treba da čeka da se rasprava o tome dovrši. Ako se prigovor odbije, dotični će se zaključak dostaviti strankama i čekati njegova pravnosnažnost; tek tada može tužilac predložiti, da se donese presuda zbog propuštanja. Na taj prijedlog ne će se odrediti rasprava, nego će sud postupati prema 1. stavu 2. rečnica §-a 494.

No može se desiti, da tužilac uopće i ne dodje u položaj, da stavi taj prijedlog; to će biti onda, ako se prigovor pravnosnažno prihvati, jer će sud istim zaključkom, kojim odlučuje o odnosnom prigovoru, odbaciti tužbu.

Ako pak nije bila odredjena odvojena rasprava, tužilac i opet ne može, prethodno predložiti, da se donese presuda zbog propuštanja, nego mora ponajprije predložiti, da se odredi ročište za usmenu raspravu o iznesenim prigovorima. Ako se oni odbiju, tužilac mora odmah tražiti, da se donese presuda zbog propuštanja, pa će sud odluku o odbijanju prigovora objaviti i unijeti u zapisnik (§ 271 st. 1 br. 3), ali je ne će zasebno otpraviti strankama nego unijeti u odluku o glavnoj stvari. — Kad se, naprotiv, prigovori prihvate, tužilac ne će moći tražiti, da se donese presuda zbog propuštanja, jer će sud onako isto kao što za slučaj prihvata prigovora kod odredjenog odvojenog raspravljanja istim zaključkom odbaciti tužbu.

Ako se u višem stepenu pravnosnažno preinači prvostepena odluka o prihvatu prigovora, t. j. ako se oni odbiju, prvostepeni sud ne će odrediti ročište za usmenu raspravu, jer nema o čemu da se raspravlja, pa će stoga tužilac podneskom predložiti, da se donese presuda zbog propuštanja, i sud će donijeti tu presudu i opet prema propisu § 494 st. 1 reč. 2.

Rasprava dakle, svejedno da li je bilo odredjeno odvojeno raspravljanje o prigovorima (§ 494 st. 2 reč. 1) ili je ročište za usmenu spornu raspravu odredjeno po tužiočevom prijedlogu (§ 494 st. 2 i 3), ima se ograničiti na same iznesene prigovore, što je za prvi slučaj već posljedica odredjenog odvojenog raspravljanja (§ 253), a za drugi slučaj prekluzije tuženika zbog neblagovremenoga predavanja odgovora na tužbu. Zato tuženik ne samo u prvom nego ni u drugom slučaju ne može s uspjehom ništa iznijeti, što se tiče glavne stvari (§ 494 st. 3).

Prema tome, da li je bilo odredjeno odvojeno raspravljanje ili ne, različite su i posljedice izostanka stranaka s ročišta, odredjenoga za raspravljanje o iznesenim prigovorima. Takodjer iz toga slijedi, da sud poslije nastupile prekluzije tuženika zbog neblagovremenog predavanja odgovora na tužbu ne može više ni odredjivati odvojeno raspravljanje ni opozivati svoju odredbu o odvojenom raspravljanju.

Ako izostane jedna ili druga stranka od ročišta, kad je bilo naredjeno odvojeno raspravljanje o prigovorima, onda to ne sprečava, da se donese odluka nakon rasprave provedene s prisutnom strankom. Ako izostanu obje stranke, nastupa mirovanje postupka i traje, dogod koja straka poslije proteka tromjesečnog roka (§ 232) ne predloži, da se odredi ročište za usmenu raspravu, — razumije se samo o iznesenim prigovorima (§ 234).

Sasvim je drugo pravno stanje kad odvojeno raspravljanje nije bilo odredjeno, pa je ročište za raspravljanje o iznesenim prigovorima odredjeno po tužiočevom prijedlogu. Ovdje pristup ili izostanak tuženika ima jedino taj učinak, da će on, za slučaj pristupa tužiočeva, učestvovati u raspravi o prigovorima odnosno sam sebe isključiti od te rasprave (§ 209). — Ali ako tužilac izostane s ročišta, sasvim je svejedno, da li tuženik pristupi li izostane, jer će i u jednom i u drugom slučaju nastupiti mirovanje postupka. Zbog toga tuženik ne će biti ovlašten, da stavi prijedlog po § 233, nego će to moći učiniti jedino tužilac.

Taj nepovoljniji položaj tuženika nalazi svoje opravdanje u propisu §-a 338. Kako nije bila odredjena odvojena rasprava o njegovim prigovorima, iznesenim na prvom ročištu, tuženik je trebao u odgovoru na tužbu da se pozabavi tim prigovorima t. j. da navede one okolnosti, koje potkrepljuju te prigovore, i označi dokazna sredstva za utvrdjenje opravdanosti tih prigovora. Propuštanjem odgovora na tužbu pokazao je tuženik nemar i u pogledu iznesenih prigovora i zato mu je zakon oteščao položaj.

Gore je istaknuto, da kontumaciona presuda može da bude povoljna i za stranku, protiv koje se donosi, — u nazočnom slučaju za

tuženika. Ali tuženik ne može predložiti, da se donese presuda zbog propuštanja, bilo da je na prvom ročištu iznio koji od pomenutih prigovora (§ 494 st. 2 i 4), bilo da to nije učinio (§ 494 st. 1).

Iako se presuda zbog propuštanja donosi po prijedlogu, ipak se na neblagovremeno predavanje odgovora na tužbu ne može primijeniti propis §-a 209 st. 2 reč. 1 t. j. odgovor na tužbu se ne može podnijeti naknadno do dana, kojeg je sudu stavljen prijedlog, da se donese presuda zbog propuštanja. Taj izuzetak iz propisa §-a 209 st. 2 nije doduše nigdje ozakonjen izrijekom, ali se on mora izvesti iz svih propisa § 494, koji upravo isključuju mogućnost naknadnoga podnošenja odgovora na tužbu.

II. Djelimična kontumacija

Slučajevi djelimične kontumacije. — Slučajevi djelimične kontumacije podjednako prema objema strankama jesu: 1. pred zbornim sudovima, ako je ročište za usmenu raspravu o sporu (§§ 339 i 352) odredjeno, pošto je tuženik na vrijeme podnio odgovor na tužbu, a jedna od stranaka izostane od toga ili docnijega ročišta (§ 495), 2. pred sreskim sudovima, ako koja od stranaka izostane od ročišta poslije održanoga prvoga ročišta, odredjenoga za usmenu raspravu o sporu (§§ 339 i 352), svejedno da li je bilo ranije odredjeno prvo ročište u smislu §-a 334 ili ne (§ 538 st. 2). Slučaj djelimične kontumacije samo prema jednoj stranci (tužiocu) je predvidjen jedino u postupku pred sreskim sudovima, a to je slučaj, ako tužilac izostane od prvoga ročišta, odredjenog za usmenu raspravu o sporu, poslije održanog prvog ročišta u smislu §-a 334 (§ 538 stav 2).

Pretpostavke djelimične kontumacije. — Pretpostavke djelimične kontumacije u glavnome su iste kao kod potpune kontumacije; spominje se tek to, da je stranka bila uredno pozvana na ročište i onda, kada je sud na ročištu, koje se je odgodilo, usmeno strankama saopćio dan i sat novoga ročišta (§ 201 i 245).

Učinak djelimične kontumacije. — Kao što je za učinak potpune kontumacije u svim slučajevima mjerodavan propis § 492 Grpp., tako je za učinak djelimične kontumacije u svim slučajevima mjerodavan propis § 495, no s tom razlikom, da je § 495, što se tiče djelimične kontumacije u postupku pred sreskim sudovima, ponešto modificiran §-om 538.

Koji je dakle učinak izostanka jedne stranke kod djelimične kontumacije? Zakon (§ 495) ne odgovara na to pitanje izravno, nego posredno: Pri donošenju presude se treba obazirati ne samo na posljedak ranije izvedenih dokaza, nego i na izjave i činjenične navode, što ih je izostala stranka ranije iznijela, u koliko su te izjave i navodi utvrdjeni u pripremnim podnescima, zapisnicima i njihovim prilozima, ili su predmet dokaza naredjenog na ranijem ročištu (§ 497 st. 2).

Sud, donoseći presudu kod djelimične kontumacije, treba da u postupku pred zbornim sudovima uvažava sadržaj tužbe i odgovora na tužbu. Ako je bio odredjen pripremni postupak (§§ 340 i slijedeći), tako-

djer i sadržaj svih zapisnika, sastavljenih u tom postupku (§ 351), a ako nije bilo pripremnog postupka, onda valja uvažavati sadržaj pripremnih podnesaka, koje su stranke podnesle u vremenu izmedju odredjivanja i početka rasprave (§ 353). Ako je pak već održano koje ročište, a stranka izostane od novog ročišta, onda treba osim toga uzeti u obzir sve, što je izostala stranka ranije iznijela i što je utvrdjeno u raspravnom zapisniku ili drugim sudskim zapisnicima i njihovim prilozima (§ 281), t. j. u zapisnicima, koji su sastavljeni pred odredjenim ili zamoljenim sucem, kao i sve već ranije izvedene ili naredjene dokaze, koje posljednje treba i izvesti bez obzira na izostanak stranke (§ 497 st. 2). No izostala stranka može prije ročišta, od kojega je izostala, poslati pripremni podnesak bez obzira, da li je prethodio pripremni postupak ili ne, pa će se uvažiti i sadržaj toga pripremnog podneska.

Sve to vrijedi u glavnom i za postupak pred sreskim sudovima, osim što se tiče odgovora na tužbu, kojega nema u tom postupku (§ 536 stav 2). Zato i može pred sreskim sudovima da bude govora o djelimičnoj kontumaciji prema objema strankama samo onda, kada je već bilo održano prvo ročište odredjeno za usmenu raspravu o sporu. Kako pred sreskim sudovima nema ni pravog pripremnog postupka (§ 536 st. 2 i 3), to se i u tom smjeru modificira podloga onoga, što treba uvažiti pri donošenju presude u djelimično-kontumacionom postupku.

Zakon dakle pozitivnim svojim propisom odredjuje samo to, što valja uvažavati kod djelimične kontumacije: valja ukratko, osim već izvedenih dokaza, uvažavati sve, što je stranka glede činjeničnih navoda i dokaznih prijedloga iznijela do ročišta, od kojega je izostala, bilo usmeno bilo u pripremnim podnescima. To znači, da sud treba te njezine navode i prijedloge da uvažava onako, kao da je stranka prisutna, pa će zbog toga morati da izvede sve potrebne dokaze, t. j. dokaze o svim prijepornim činjenicama, u koliko su odlučne za temeljitu ocjenu stvari.

Ali iz toga propisa slijedi neminovno, da je izostala stranka prekludirana sa daljim iznašanjem. Ako se sa bilo kojeg razloga odgodi ročište, od kojeg je stanka izostala, a to će biti obično u svrhu izvedenja dokaza, ta je stranka na novom ročištu isključena od raspravljanja i od učestvovanja u izvodjenju dokaza, pa je zato svejedno, da li ona dodje ili ne dodje na novo dočište. Zato je i suvišno pozivati izostalu stranku na novo ročište.

Jedna štetna posljedica izostanka stranke kod djelimične kontumacije je dakle ta, da stranka ne može iznositi nova činjenična tvrdjenja i nova dokazna sredstva i u onom slučaju, gdje rasprava nije još zaključena (§ 257), premda je to strankama inače dozvoljeno (§ 243).

Prijedlog, da se donese presuda. — No prekluzija izostale stranke od novog iznašanja i u slučaju, da rasprava nije još zaključena, sili na razmišljanje o značenju riječi u § 495: »..., onda došavša stranka može na tom ročištu pedložiti, da se donese presuda«. Na razmišljanje o tome sili i neka druga okolnost, o kojoj se govori niže.

Uostalom te riječi i same za sebe sile na razmišljanje. Ta obje stranke su već ranije predložile, da se donese presuda, tužilac u tužbi, a tuženik u odgovoru na tužbu, odnosno u postupku pred sreskim sudovima, na prvom ročištu odredjenom za usmenu spornu raspravu. Ako te riječi imadu da znače ono isto, što su stranke već ranije predložile, onda su sasvim suvišne. Očito je dakle, da te riječi, kako same za sebe tako i u vezi s § 243, imadu svoje zasebno značenje. A njihovo značenje je u tome, što došavša stranka tim prijedlogom uzrokuje prekluziju izostale stranke od novog iznašanja. Došavša stranka ne mora na tom ročištu predložiti, da se donese presuda, a niti će zbog toga, što ona to ne učini, nastupiti mirovanje postupka, jer ona i dalje raspravlja. Ali ako ona to ne učini, onda izostala stranka, ako dodje na ročište, dok rasprava nije još zaključena, može iznositi nove činjeničke navode i nova dokazala, ukratko ona može raspravljati, kao da nije ni izostala, jer joj to dozvoljava propis § 243. — A to može stranka učiniti i onda, kada je ročište, od kojeg je izostala, odgodjeno, na novom ročištu s istog razloga, zbog čega se ona mora i pozvati na to novo ročište. Tek prijedlogom, da se donese presuda, učinjenim na ročištu, od kojega je protivna stranka izostala, došavša stranka proizvodi prekluziju izostale stranke od novog iznašanja i pored propisa §-a 243, t. j. ona tim prijedlogom stvara prema izostaloj stranci pravno stanje, kao da je za nju rasprava zaključena.

To je jedna štetna posljedica izostanka stranke kod djelimične kontumacije, t. j. prekluzija izostale stranke od novog iznašanja. Ali ima i druga štetna posljedica u tome, što će se pri donošenju presude uzimati u obzir novi činjenični navodi došavše stranke, jer § 495 propisuje: »Pri donošenju presude novi će se činjenični navodi došavše stranke, koji su s u p r o t n i sadržini pismenih podnesaka, što ih je predala ili njezinim predjašnjim izjavama i činjeničnim navodima samo u toliko uzimati u obzir, u koliko su protivnoj stranci prije ročišta saopćeni pripremnim podneskom«.

Činjenični navodi došavše stranke, koji su suprotni dosadašnjim. — Zakon razlikuje dakle dvije vrste novih činjeničnih navoda došavše stranke: 1. takve nove činjenične navode, koji nisu u suprotnosti sa dosadašnjim činjeničnim navodima, 2. takve činjenične navode, koji su suprotni do sada iznesenomu činjeničnomu gradivu. Činjenične navode prve vrste sud će pri donošenju presude uzimati bez svega u obzir, a činjenične navode druge vrste samo onda, ako su protivnoj stranci prije ročišta saopćeni pripremnim podneskom. — Da došavša stranka izostankom protivnika ne može doći u gori položaj, jasno je, pa zašto ne bi onda ona mogla iznijeti i navode, koji su suprotni njezinim ranijim i izjavama?

Pitanje je najprije, kada će se smatrati, da su novi činjenični navodi suprotni do sada iznesenim činjenicama, odnosno da im nisu suprotni. Literatura i judikatura su u glavnome složni u tome, da novi činjenični navodi nisu suprotni dosadašnjim, kada se tim novim navodima samo ispravljaju ili dopunjavaju dosadašnji; dakle kada oni ulaze u okvir dosadašnjih. Ako naprotiv novi činjenični navodi pret-

stavljaju upravo preokret u dosadašnjem načinu parničenja došavše stranke, onda se uzima, da su oni protivni dosadašnjem činjeničnom iznošenju. Priroda suprotnosti će se vidjeti najbolje na jednom primjeru: Tužilac je utužio povraćaj zajma; tuženik se je branio, da zajam nije primio, ili je stavio u preboj zajmu, koji priznaje, drugu tražbinu, podesnu za preboj. Ako tuženik izostane od ročišta i tužilac navede, da je tuženik vansudski priznao primitak zajma, ili u drugom slučaju njegove obrane, da je priznao neopstojnost tražbine stavljene u preboj, ili je se odrekao, onda takav novi navod izlazi iz okvira dosadašnjih tužiočevih navoda i zato im je protivan. Suprotnost novih činjeničnih navoda prema ranijima će se najtočnije označiti ovako: ako su novi činjenični navodi takvi, da dosadašnje odlučne činjenične navode izostale stranke prave neodlučnima, onda postoji suprotnost izmedju novih i ranijih navoda; ako to nije slučaj, onda suprotnost ne postoji.

Takvo shvaćanje pojma suprotnih činjeničnih navoda nalazi svoje opravdanje u propisu, koji § 495 donosi o njima. — Ako bi se naime uvažavali takvi novi činjenični navodi došavše stranke, koji ukidaju relevantnost dosadašnjih navoda izostale stranke, a da joj ti novi navodi nisu ranije saopćeni pripremnim podneskom, onda bi se kontumacija po § 495 naprosto pretvorila u kontumaciju po § 492, a to zakon ne će.

Kako je došavša stranka neograničena u iznašanju novih činjeničnih navoda, koji nisu suprotni dosadašnjim njezinim navodima, tako je došavša stranka neograničena u predlaganju novih dokazala koli za ranije toli i za nove činjenične navode, koji nisu suprotni ranijim navodima. To je u potpunoj saglasnosti s § 495, koji zabranjuje, kako je već rečeno, jedino to, da se novim nesaopćenim iznašanjem pravno stanje izostale stranke pogorša u tolikoj mjeri, da njezino pravno stanje bude jednako onome, koje nastaje kod potpune kontumacije po § 492.

Propis § 495 o uvažavanju odnosno neuvažavanju novih činjeničnih navoda došavše stranke, koji su suprotni njezinim dosadašnjim navodima prema tome, da li su prije dotičnog ročišta saopćeni protivniku pripremnim podneskom ili nisu, modificiran je u postupku pred sreskim sudovima propisom § 538 tako, da došavša stranka može predložiti, da se za sada neuvaživi navodi utvrde zapisnikom i prepis zapisnika dostavi protivniku s ponovnim pozivom na spornu raspravu, što znači praktično s pozivom na novo ročište. Ako protivna stranka opet izostane od ročišta, onda to više ne smeta, da se pri donošenju presude uzmu u obzir navodi, koji su utvrdjeni zapisnikom.

Razlika pri uzimanju u obzir izmedju novih činjeničnih navoda, koji nisu suprotni dosadašnjim, i izmedju onih, koji su im suprotni. — Kako je gore izloženo, pri presudjivanju će se bez svega u obzir uzimati samo oni novi činjenični navodi došavše stranke, koji nisu suprotni do sada iznesenim činjenicama. To uzimanje u obzir ne znači, da će se takvi novi činjenični navodi smatrati istinitima; više je naime

rečeno i to, da nisu suprotni oni novi činjenični navodi, koji ulaze u okvir dosadašnjih činjeničnih tvrdnja, ili drugim riječima, koji odlučne činjenične navode izostale stranke ne prave neodlučnima. U koliko se dakle ranija tvrdjenja činjenica došavše stranke moraju smatrati osporenim dosadašnjim činjeničnim navodima izostale stranke, u toliko se moraju smatrati osporenim i takvi novi činjenični navodi došavše stranke. Naprotiv, uzimati u obzir nove činjenične navode došavše stanke, koji su suprotni njezinim dosadašnjim navodima, znači smatrati ih istinitima, jer takvi navodi, kako je već rečeno, ukidaju relevantnost dosadašnjih činjeničnih tvrdjenja izostale stranke i zato nastupa učinak, o kome je riječ u § 492.

No razlika spram tog propisa je u tome, što se takvi novi činjenični navodi mogu smatrati istinitima istom u slučaju, da su prije ročišta saopćeni protivniku pripremnim podneskom, i u postupku pred sreskim sudovima još i onda, ako su protivniku saopćeni prepisom zapasnika, a protivnik ponovno ne dodje na raspravu.

I sada se treba vratiti na značenje riječi u § 495: ». . ., onda došavša stranka može na tom ročištu predložiti, da se donese presuda«. Kako je spomenuto, novi činjenični navodi došavše stranke, koji su suprotni njezinim dosadašnjim navodima, ne će se pri presudjivanju uzimati u obzir, ako nisu protivnoj stranci prije ročišta saopćeni pripremnim podneskom. Da nije bilo izostanka jedne stranke, druga bi stranka mogla valjano iznositi i takve nove činjenice (§ 243). Zar je moguće, da došavša stranka dolazi u gori položaj samo zbog toga, što druga stranka nije došla na ročište? Nije. — Zato i propis o neuvažavanju takvih novih činjeničnih navoda, ako nisu ranije saopćeni protivniku, puti na zasebno značenje navedenih riječi, kako je ono gore izloženo.

Razlika u učinku, kada došavša stranka predloži, da se donese presuda, i kada ona to ne učini. — Kako je gore izneseno, na dotičnom ročištu »predložiti, da se donese presuda«, znači, da se presuda ima donijeti u glavnome na osnovu dosadašnjeg procesnog gradiva tako, da budu obje stranke isključene od novog iznašanja i to izostala stranka u potpunosti, a došavša samo djelimice. Hoće li došavša stranka da se pri presudjenju pravnog spora uzmu u obzir i takvi njezini novi činjenični navodi, koji su suprotni njezinim dosadašnjim činjeničnim tvrdjenjima, a koji nisu bili potivniku saopćeni pripremnim podneskom, onda ne smije ona predložiti, da se donese presuda, nego će normalno dalje raspravljati iznoseći u prvom redu te svoje nove činjenice. — I sada je potrebno, da se prikaže razlika u učinku i postupku u jednom i drugom slučaju.

Ako je došavša stranka pred zbornim (okružnim ili trgovačkim) sudom predložila, da se donese presuda, onda će se njezini novi suprotni činjenični navodi, ako su bili saopćeni protivniku prije ročišta pripremnim podneksom, smatrati istinitima; ako pak nisu bili protivniku saopćeni prije ročišta pripremnim podneskom, onda se oni nemaju nikako uvažavati. Ako naprotiv došavša stranka ne stavi pomenuti prijedlog, a ne stavi ga, jer bi sa iznašanjem novih suprotnih činjenica bila prekludirana, budući da ih nije ranije saopćila protivniku pripremnim podneskom, onda je pravno stanje sasvim drugo.

Novi će se suprotni činjenični navodi doduše uvažavati, u smislu § 243, ali se oni zbog izostanka protivne stranke ne će smatrati istinitima. Ne će se smatrati istinitima prvo zato, jer onda ne bi bilo nikakve razlike izmedju toga i ranije navedenoga slučaja, gdje je stavljen prijedlog, da se donese presuda. a ti su navodi saopćeni protivnoj stranci prije ročišta pripremnim podneskom; drugo za to, jer osim slučajeva naročito predvidjenih u zakonu (§ 492, 495 i 538) samo one činjenice ne treba dokazivati, koje je protivna stranka priznala izričito ili prećutno (§§ 362 i 363), ostavljajući ovdje na stranu slučaj, da se radi o notornim ili predmjevanim činjenicama (§§ 365 i 366).

Kako se dakle novi suprotni činjenični navodi u tom slučaju moraju smatrati osporenima, to treba, prirodno, izvesti dokaze, koje je došavša stranka pružila za njih. Ti dokazi se moraju izvesti na samom ročištu, na kojem su ti činjenični navodi učinjeni, ako su dokazi pri ruci, jer novi suprotni činjenični navodi nisu razlog za odgodu ročišta (§ 198). Istom ako se ti dokazi ne bi mogli odmah izvesti na istom ročištu, ili ako je radi nastavljanja i dovršenja rasprave potrebno, da se dobave n. pr. isprave, onda bi trebalo u tu svrhu odgoditi ročište (§ 198 br. 3).

Kakav je pravni položaj protivnika u tom sučaju? Ako je došavša stranka na ročištu, od kojeg je protivnik izostao, predložila, da se donese presuda, onda je protivnik, kako je već navedeno, prekludiran ne samo sa daljim iznašanjem, nego je on uopće isključen od daljega raspravljanja i aktivnog učestovanja u izvodjenju dokaza; za njega nastaje pravno stanje, kao da je rasprava zaključena (§ 257). Nasuprot ako došavša stranka nije na ročištu, od kojega je protivnik izostao, stavila prijedlog, da se donese presuda, protivnik nije ni s čime prekludiran. — Ako on dodje na ročište, bilo kasnije na isto ročište bilo na novo ročište, na koje se mora pozivati, dok rasprava još nije zaključena, on može iznositi nove činjenice i predložiti nova dokazala, jednom riječi, on može raspravljati, kao da nije nikada izostao.

I u postupku pred sreskim sudovima postoji ista razlika u učinku i postupku u istaknuta dva slučaja, t. j. u slučaju, da je došavša stranka predložila, da se donese presuda. odnosno u slučaju, da nije stavila taj prijedlog. Ta razlika je ponešto preinačena onda, ako je došavša stranka, predloživši da se donese presuda, predložila, da se za sada neuvaživi navodi utvrde zapisnikom i prepis zapisnika dostavi protivniku s pozivom na novo ročište. Ako protivna stranka, veli zakon (§ 538), opet izostane od ročišta, onda to više ne smeta, da se pri donošenju presude uzmu u obzir navodi, koji su utvrdjeni zapisnikom. Preinaka, koja je uostalom posve prirodna, je u tome, da protivnik, koji dodje na novo ročište, nije potpuno prekludiran od raspravljanja, jer može nove suprotne navode druge stranke poreći bilo pukom porekom bilo iznašanjem takvih činjenica, iz kojih slijedi poreka (§ 363). Ali to je i sve, što on može. Ne može on naprotiv

iznijeti nikakve nove činjenice, kojima nije jedina svrha, da ospori nove suprotne činjenice, koje su mu saopćene prepisom zapisnika, niti može pružiti bilo koja nova dokazala, pa ni dokazala za one svoje činjenice, kojima je svrha osporavanje saopćenih mu novih suprotnih činjenica.

Koji je postupak kod djelimične kontumacije, ako je tuženik stavio koji od poznata četiri prigovora? — Ako bude, propisuje § 495 stav 2, predloženo, da se zbog izostanka stranke donese presuda o glavnoj stvari, dok još teče odvojena rasprava o prigovorima nedopustivosti redovnoga pravnoga puta, nenadležnosti suda, o prigovoru, da već teče parnica, ili da je stvar pravnosnažno presudjena, onda se presuda može donijeti tek onda, pošto se ti prigovori pravnosnažno odbiju.

Zakon izrijekom uredjuje dakle samo slučaj, da je bila odredjena odvojena rasprava o tim prigovorima. Ako odvojena rasprava o spomenutim prigovorima nije još dovršena, valja je dovršiti. — Ako se oni odbiju, valja zaključak dostaviti strankama i pričekati njegovu pravomoćnost, i istom onda nastaviti djelimično-kontumacioni postupak i donijeti presudu.

Ako pak nije bila odredjena odvojena rasprava o tim prigovorima, t. j. ako se o njima raspravljalo u vezi sa glavnom stvari, onda će se odluka, kojom se oni odbijaju, objaviti i unijeti u zapisnik (§ 271 st. 1 br. 3), ali se ne će zasebno otpraviti strankama, nego će ući u odluku o glavnoj stvari.

Tako se postupa s tim prigovorima, samo ako je došavša stranka (tužilac ili tuženik) predložila, da se zbog izostanka protivnika donese presuda, dakle u djelimično,kontumacionom postupku. — Ako naprotiv došavša stranka ne predloži, da se donese presuda, jer joj to ne ide u račun, onda važi ono, što je odredjeno za redovni postupak u § 356 stav 1 i 2. Razlika je onda u tome, što sud u slučaju odvojene rasprave o prigovorima, ako se oni odbiju, može ali ne mora objavljenu odluku o tome otpraviti zasebno strankama, nego je može unijeti u zapisnik i narediti, da se odmah otpočne raspravljanje o glavnoj stvari. Odluka o odbijanju prigovora ulazi onda u odluku o glavnoj stvari.

K tumačenju § 81. k. z. o roku zastare kazne pri kazni strogoga zatvora i zatvora ne dužega od jedne godine

Priopćio dr. B u l i ć I., odvjetnik u Splitu.

U jednom konkretnom slučaju bio je okrivljenik osudjen radi zločinstva na kaznu strogoga zatvora od 8 mjeseca. Od pravomoćnosti presude prošlo je preko dvije godine, a da okrivljenik nije izvršio kaznu a niti je bio radi izvršenja kazne hvatan. Njegov branitelj je podneskom na ovo upozorio sud i tražio, da se izvršenje kazne smatra

zastarom utrnuto oslonom na propis § 81—82. k. z. Sud nije prijedlogu udovoljio, smatrajući da je potrebno za zastarivanje kazne pet godina, a ne samo dvije, jer da osuda glasi na s t r o g i zatvor. Sud po tome u ovom slučaju tumači stavak 5. i 6. § 81. k. z. tako, da kazna zastaruje za dvije godine samo kod osude na z a t v o r (o b i č n i) u trajanju ne dužem od jedne godine; dok za s t r o g i z a t v o r (bez obzira, da li duži ili kraći od jedne godine), da je rok zastare uvijek od pet godina.

Držimo, da je ovo tumačenje pogrješno. — § 81. k. z. glasi: »Pravo na izvršenje kazne zastaruje... kod strogog zatvora i zatvora dužeg od jedne godine za pet godinâ; kod svake druge kazne za dvije godine.«

Da ovo znači, da i kod strogoga zatvora i kod zatvora ne dužega od jedne godine zastara iznosi samo dvije godine, proizlazi iz slijedećega razmatranja: Po gramatičnom tumačenju teksta zakonskog oznaka »dužeg od jedne godine« odnosi se jednako na strogi zatvor i na zatvor, jer tekst nikako ne razlikuje strogi zatvor od zatvora niti interpunkcijom niti inače, nego ih nasuprot povezuje spajajućim veznikom *i*, a to znači, da se isti zastarni rok odnosi *i* na strogi zatvor *i* na zatvor.

Iz čitavog konteksta § 81. k. z. proizlazi, da se rok zastare i pri istovrsnim kaznama robije ili zatočenja, pak dosljedno tome i pri kazni strogog zatvora i zatvora, odredjuje samo prema trajanju kazne in concreto, a ne prama nazivu kazne. Kao što i za robiju i za zatočenje vrijede jednaki različni rokovi (20 ili 10 god.) samo prema trajanju (preko 10 godina ili do 10 godina), to isto logično vrijedi i za strogi zatvor i zatvor, te nema razloga, da discendentnu skalu prema trajanju kazne zakon prekine kod kazne zatvora, prema tome, da li je strogi zatvor ili zatvor. Ovo bi bilo i nelogično, jer bi za strogi zatvor od samoga jednoga dana rok zastare iznosio pet godina, a za zatvor od 365 dana samo dvije godine. Zakon pak nigdje ne pravi bitnu razliku izmedju strogoga zatvora i zatvora, te ih potpuno izjednačuje: u minimalnom i maksimalnom trajanju od 7 dana do 5 godina (§ 39.), u izricanju vremenskih jedinica (§ 41.), u mjestu izdržavanja (§ 39. st. 2.), u pogledu posljedica (§ 49,), te takodjer u § 15. označuje podjednako strogi zatvor i zatvor kao kaznu za prestupe.

Do jednakog se zaključka dolazi i iz analogije § 78. k. z., gdje je za prestupe, za koje je propisan bilo strogi zatvor bilo zatvor preko jedne godine, odredjena zastara gonjenja od pet godina, inače dvije godine. Iz ove je analogije jasno, da to isto vrijedi i pri zastarivanju kazne po § 81. k. z.

Do ovakova se tumačenja dolazi i po postanku § 81., jer u prvom projektu k. z. od god. 1910. nije uopće bilo razlike strogog zatvora i zatvora, a projekat od god. 1922. u § 76. jednako je odredjivao i za strogi zatvor i za zatvor rok zastare samo prema trajanju: osam godina pri kazni dužoj od jedne godine i šest godina pri kazni dužoj od šest mjeseci, inače dvije godine.

Nu, i kada bi moglo da bude kakove dvoumice, zakon se po onoj, »in dubio pro reo« mora tumačiti »p r o r e o a n e c o n t r a r e u m«.

Volja kao oznaka rata

Napisao dr. Lederer J. Željko, Zagreb

1. Volja kao elemenat pravne definicije rata. — Iz raznih definicija rata, koje je prof. Clyde Eagleton[1]) s toliko mara sabrao, razabira se, da je po mišljenju pojedinih autora »genus proximum« pojma: oružana borba, prijepor, upotreba sile (contention by armed force, contest, employment of force). Prema Herscheyu je »genus proximum« »načini rješavanja medjunarodnih sporova, koji više nisu prijateljski«, a prema Marcelu Moye je to intervencija.

Pridodamo li tome u oznaku svrhe rata, kako ju W. Hall prima i u samu definiciju rata[2]), to dobivamo kao oznaku tog »genus proximum«: primjena sile sa strane jedne države u svrhu, da koju drugu državu prisili na izvjesno postupanje. Taj »genus proximum« odnosi se na cijeli niz raznih oblika primjene sile u medjunarodnim odnosima[3]). Pravo razlikuje represalije[4]), retorzije, mirnu blokadu, embargo, oružanu intervenciju (pa i u vidu jedne teritorijalne okupacije), rat. Naglašavamo, da ovo pravno razlikovanje ne odgovara posljecima sociološkoga razmatranja, jer za ovo ostaju navedene razlike formalne i nebitne[5]).

Osnovanost pravnih razlikovanja nalazimo u tome, što pravo pojedinim oblicima medjunarodne primjene sile pridaje razne, specificirane posljedice, a čini to vodeći računa, da svaki slučaj medjunarodne primjene sile pretstavlja sukob izvjesnih nacionalnih interesa. Taj je sukob za medjunarodno pravo tek u toliko od interesa, što se pita, da li su ti interesi priznati, dakle da li pretstavljaju kakovo pravno dobro medjunarodnoga prava, i da li se pojedine države u sporu drže propisa o proporcionalnosti izmedju mjere i protumjere. Pravo postavlja i ostvarenju nacionalnih interesa izvjesne granice, koje stvara sâmo pravo priznavanjem pravnih dobara, koje ne dopušta krnjiti niti zbog zaštite nacionalnih interesa. Takovo jedno pravno

1) Clyde Eagleton: »The attempt to define war«, u International Conciliation, 1933, str. 235—290.

2) »... to accept such terms as his enemy is willing te grant«. (International law, 8 th ed, str. 81).

3) Marcel Moye definira intervenciju kao »nedopušten uticaj, koji jedna država vrši nad spoljnom ili unutrašnjom politikom koje druge države, da bi je putila, da radi u njenu korist a ne u svoju«, te pridodaje: »može se primijetiti, da ovu definiciju skoro točno primjenjuju na rat. Dovoljno je dodati tome elemenat nasilja. U ratu se pokušava, da se nametne svoju volju silom oružja a ne pravnim sredstvima« (str. 148). »Intervencija, dotjerana do maksimuma, sastoji se u ratu« (str. 150, beogradsko izdanje).

4) »Repressalie ist in der modernen, umfassenden Bedeutung jeder nichtkriegerische gewaltsame Eingriff in das Recht eines anderen Staates, um die Gutmachung einer Rechtsverletzung zu erlangen« (Strisower: »Der Krieg und die Völkerrechtsordnung«, Wien, 1919, str. 7.).

5) Postupanje Velike Britanije i Francuske protiv Grčke 1915/6 imalo je učinak rata, ma da se te mjere naziva intervencijama.

dobro je medjunarodni mir[6]), i ovo opravdava izdvajanje rata iz skupine slučajeva medjunarodne primjene sile. Prema tome je ingerencija, što ju medjunarodno pravo vrši u slučaju rata, mnogo jača i dublja nego li u svim drugim slučajevima primjene sile u medjunarodnim odnosima.

Razgraničenje izmedju rata i drugih oblika medjunarodne primjene sile vrši se primjenjujući u prvom redu tehničke oznake kao kriterije, tako da se može ustvrditi, da su ti pojedini oblici jednostavni i ograničeni na mjere jedne izvjesne vrsti, n. pr. embargo, mirna blokada. Naprotiv već sama intervencija može da bude sa tehničkog gledišta sad okupacija, sad bombardovanje, — ta vrsta primjene sile nije sa tehničkog gledišta tako točno označena kao n. pr. blokada, ali imade sa svim tim vrstama primjene sile tu zajedničku crtu, da se radi vazda samo o primjeni jedne jedine vrsti prisile. Naprotiv rat pretstavlja jedan sistem raznih kombinovanih vrsti prisilnih mjera.

Tehnički kriterij može se dakle da primijeni u svrhu označivanja pojedinih vrsti primjene sile voljno jednakorodne, t. j. pojedinačne mjere, i njihovo razlikovanje od drugih, skupnih mjera, kao što je rat. Naprotiv se rat od intervencije može da razlikuje tek po proteku izvjesnoga vremena, t. j. pošto je ustanovljeno, da li se radi o jednoj pojedinačnoj mjeri ili je odnosna mjera bila tek karika u jednom lancu, čest jednog skupa mjera. Prema tome tehnički momenti ne dostaju kao oznake rata.

Od vanredne je praktične važnosti, barem sa gledišta medjunarodnih kolektivnih akcija, da se čim ranije ustanovi, da li predleži rat ili ne, odnosno u ranijoj političkoj povijesti, da li predleži »casus foederis«. Pokušaji, da se iz samog čina t. j. iz njegove tehničke naravi izvede opstojnost rata, bili su učinjeni. Može se razlikovati, kako to prof. Eagleton čini, rat kao činjenicu i rat kao stanje. Dalje od ovoga dovest će nas ispitivanje političke povijesti, t. j. što se zapravo razumijevalo pod izrazima »actes de guerre, acts of war«, koji se vuku kroz ranije tekstove. Čini se, da se htjelo i samim izražajem naglasiti, da su izvjesni neprijateljski, prisilni čini od tolike težine, da bi oni stvarno (abstrahirajući svjesno od drugih elemenata rata), uzeti sami, mogli biti stvarnim ratnim izazovom (chlange of war). Jednog općenito prihvaćenog mišljenja nema, već uslijed prvenstveno političkog značaja prosudjivanja. Značajno je, da prof. Eagleton traži odgovor u sudskoj praksi, ali ni ta ga ne zadovoljava. Ondje su učinjeni pokušaji, da se stvori zasebna kategroija »ograničenog, djelomičnog rata«[7]). Zbog praktičkih poteškoća takovi su pokušaji napušteni. Nemogući doći do ispravnih posljedaka strožim interpretacijama, sudska

6) Obrazloženje toga nalazi se prvenstveno u vanpravnim domenama, jer se odluka, zašto je medjunarodni mir vredniji od izvjesnih nacionalnih interesa ne može donijeti sa kakovog pravnoga gledišta, osim ako se stavi u račun kao pravno važnu okolnost i to, da državljani pojedinih država imadu temeljem propisa o nepovredivosti medjunarodnoga mira izvjestan pravni interes na tome — ako već ne subjektivno pravo — pa da se ne može bez daljega, da predje preko tih interesa (dašto ni u državnom pravu).

7) Tako Vrhovno sudište USA, 1800. i 1886. u dva navrata. Cf Eagleton, l. c. str. 274/5.

je praksa stala da naziva ratom svaku primjenu sile[8]). Tako se u sporu Montoya versus United States još 1900. god. sporove s Indijancima nazivalo ratom (cf. Eagleton).

Oni čini, koje se naziva »actes de guerre«, mogli bi, sami po sebi da konstituišu i slučaj medjunarodne intervencije (u vidu okupacije tudjega teritorija, bombardovanja, blokiranja luka i t. d.). Stvarni supstrat opravdava kako primjenu propisa o ratu tako i onih o intervenciji, ali ni jednih tako nedvojbeno, da bi ipso facto bila isključena primjena drugih. Tako je ostalo neriješeno pitanje, da li je 1884. sukob izmedju Francuske i Kine bio rat, kako je to uzimala britanska vlada, ili tek intervencija, kako je to uzimao francusko-kineski ugovor o pomirivanju, sklopljen 1885. u Tien-cinu[9]). Tako je i kroz dugo vremena bilo sporno, da li je akcija velevlasti (Velike Britanije, Njemačke i Italije) u Venezueli 1902. god. pretstavljala rat ili samo intervenciju. Radilo se o blokadi venezuelanskih otoka. Konačno se na temelju izjava, koje su dali njemački poslanik u Washingtonu i Lord Balfour u donjem domu, došlo do zaključka, da je postojao rat, kako to napokon i konstatuje britansko-venezuelski protokol od 1903.[10]) Zanimljivo je usporediti intervenciju velevlasti u Kini povodom bokserskog ustanka i »intervencije« Japana u Mandžuriji i Šanghaju. Teškoća razlikovanja izmedju raznih slučajeva primjene sile je dovela do skepse glede važenja propisa, koji se expressis verbis odnose na rat, te se opaža izvjesna tendencija, da se općenito zabrani primjenu sile u medjunarodnim odnosima, kako to proizlazi iz izvjesnih prijedloga, što ih Stresemann 1927. god. učinio. Koncem iste godine je James T. Shotwell povodom diskusije o Briandovom prijedlogu zabrane rata sačinio nacrt takove konvencije, odnoseći ondje tu zabranu i na napadaje i na invazije, dakle na slučajeve, koji bi se sa tehničkog gledišta mogli isto tako odnositi i na rat i na intervenciju. Taj odnos na »napadaj i invaziju« susrećemo vrlo često u onim nešto diskurzivnim komentarima, koji su još za vrijeme pregovaranja o pariškomu paktu pridavani raznim prijedlozima.[11]) Ma da je definitivni tekst pakta zabranio rat, a ne svaku primjenu sile u medjunarodnim odnosima, ipak su se održali tragovi takovog totalitarnog shvaćanja u interpretacijama pakta kao zabrane rata kao institucije, za opreku interpretacijama pakta kao zabrane navalnog rata.

Ove iznesene radikalnije tendencije javljaju se i češće nakon ratifikacije pariškog pakta, ma da samo jednom prilikom u prepisci u usvajanju toga pakta[12]). Glasovi su se učestali nakon japansko-

8) »American courts appear to regard any prosecution by force of the roghts of one state egainst another as war« (ibidem, str. 277)

9) Strisower, l. c. str. 12, opas. 20.

10) Ibidem, & Moore, Digest of International law. II. str. 141. I Haško je sudište u jednoj presudi govorilo o ratu. (Isporedi Scott, »Hague Court Reports«, str. 270; Eagleton, l. c. str. 270).

11) Tako primjerice nota Francuske od 30. III. 1928. Sjedinjenim državama

12) Jedini izuzetak čini nota Njemačke Sjedinjenim državama od 27. IV. 1928., govoreći o »oružanim sukobima« kao objektu nastojanja, i pridodajući, »the conclusion of a pact such as the United States has now in view would certainly bring the nations a good deal nearer to this goal«.

kineskog sukoba. Tako su se na sjednici vijeća Društva naroda, 10. XII. 1931., složili delegati Francuske, Španije, Guatemala, Peru-a i Paname onamo, da u izvjesnim prilikama mogu da budu zabranjene i vojne okupacije, rekvizicije strane imovine i povrede stranoga teritorija[13]). Zanimljivo je utvrditi, da ovaj pravni razvoj započinje k d istog onog momenta, koji je prije nekoliko stoljeća dao povoda pravnom uslovljavanju rata: kod momenta opravdanja. Kao što se ranije razlikovalo pravedne od nepravednih ratova, tako bi se danas moglo postupati i glede drugih primjena sile u medjunarodnim odnosima.

Ne može se nijekati, da je de lege ferenda od goleme važnosti izneseno radikalno stanovište. No danas ono ne odgovara pozitivnomu pravu. Ovo traži i dalje, da se razlikuje izmedju rata i intervencije. Značajan je tumač, kojim Eagleton popraćuje neke riješidbe amerikkih sudova o tome, da se opstojnost rata može izvesti i iz izvjesnih objektivnih tehničkih okolnosti, i, ma da Eagleton zazire od primjene volje kao kriterija, ipak, možda i nehotice veli, da karakteriše izvjesne mjere, da ni egzekutiva USA nije htjela da se odnosne mjere nazovu ratom.[14]) Po našem je mišljenju bitno pitanje, da li je pojedina država htjela da u izvjesnom pogledu stvarno ograniči svoje neprijateljske mjere ili je htjela da svojemu protivniku na svaki način naškodi i da ga svakim redstvom prinudi na predaju i izvršenje jednog diktiranoga mu mira. Čim se ove pretpostavke steku, radilo bi se o ratu, a čim bi se pojedina država ograničavala i tražila, primjerice, samo uspostavu jednoga, na protupravan način promijenjenoga stanja, radilo bi se o intervenciji. Ma da je Japan poduzimao svoje vojne operacije na kineskom teritoriju navodno u vidu uspostave pravnoga poretka, ipak njegovo postupanje nije intervencija nego rat, jer on nije ni mislio, da uspostavi taj poredak u vidu suvereniteta kineske vlade nego u vidu uspostave bilo svoga suvereniteta bilo organizacije jedne vazalne države. K tome pridolazi kao dalji bitni elemenat rata, da poduzetim ratnim mjerama odgovaraju istovrsne protumjere, da je postupanje recipročno. Time se razlikuje rat od medjunarodne intervencije. O egzistenciji rata može se govoriti, kada se oba momenta steku, i kada se steku na obim stranama.[15]) Prema tome možemo da definiramo rat kao onu voljnu sistematsku, recipročnu primjenu oružanih sredstava, kojima svaka od obiju stranaka traži, da podleglu stranku prisili na izvršenje budućeg ugovora o pomirivanju zaraćenih stranaka, koji bude pobjednik diktirao.

13) Za to su se shvaćanje izrazili i delegati Urugvaja, Haitija, Bolivije i Salvadora. (Cf. Eagleton, l. c. str. 279/80). Ovamo se imade svrstati »general convention to improve the means of preventing war«, koja se odnosi na slučaj napadaja oružanom silom na tudji teritorij, koji je napadaj ostao bez protumjera. Konvencija je od 26. IX. 1931., po odluci glavne skupštine Društva naroda, otvorena za potpis. Zadaća joj je, da omogući vijeću Društva naroda, da shodnim mjerama postigne opoziv vojnih jedinica, koje su prešle na teritorij druge države.

14) Eagleton, l. c. str. 274.

15) Prema tome postoji rat tek onda, kada predleži i napadaj »cum animo belligerendi« i prihvaćanje ratnog izazova, dakle čim i napadnuta stranka preduzme ratne čine, »until the challenge is taken up by the attacked party through arned resistance« (Hershey).

Odatle slijede izvjesne elegantne diplomatske konstrukcije, usljed kojih je moguće, da i unatoč opstojnosti tehničkih elemenata rata ne nastupaju pravne posljedice rata. Budući da do rata može doći tek, ako napadnuta država prihvati izazov, t. j. ako i ona izrazi svoju volju ratovanja, to se može argumentirati, da do rata nije došlo, jer napadnuta država nije prihvatila ratni izazov, jer se njene protumjere, pa bile one i vojno-tehničke naravi, ne mogu nazvati ratom, jer ne smjeraju na to, da podleglu stranku prisili na izvršenje budućeg mirovnog ugovora. Naprotiv se pokušavalo nazvati takove protumjere i nužnom obranom, pridavajući im tako vid opravdanja i svu političku vrijednost toga tako sugestivnoga naziva. Stvar dakle ne može da prodje bez rasprave. Svakako je značajno, da je pariški pakt pospješio onaj bijeg iz ciničkog priznavanja činjenica, kakovo smo upoznali u njemačkim notama iz 1914. god. Već je 1927. de Broucker e upozorio[16]) na tu čudnovatu okolnost, da zapravo tek napadnuta država stvara stanje rata. Jasno je, da će ona izbjegavati to stanje, da će zapravo ona izazvati primjenu propisa ratnog prava, napose one PDN i pariškog pakta. Time, da se ovi propisi odnose na državu, koja konstituira rat, dobivaju te prohibitivne mjere rata vid jedne asocijalne sofisterije. Prohibitivne mjere ne bi smjele da budu nadovezane na konstituciju rata, nego na izazov rata, odnosno na sam napadaj. Bit će od interesa razmotriti, da li i u kolikoj mjeri upravo tomu zahtjevu odgovaraju ženevski protokol i londonska konvencija o definiciji napadača.

Iz usporedbe prohibitivnih sistema nadovezanih na konstituciju rata i onih nadovezanih na napadaj proizlazi izvjesno preimućstvo potonjih, jer za njih govori podudaranje sa posljecima sociološkoga i političkoga gledanja na stvari. Odatle slijedi, da je elemenat volje bitan i osnovan, da on dolazi do primjene, a ne koji drugi elemenat, s kojim bi se kosio, pa bio to primjerice i elemenat napadaja kao konstitucije rata.

Značenje tog elementa volje je toliko, da ju u slučajevima, gdje je nedvojbeno ustanovljeno, da jedna zemlja vodi svoju politiku »cum intentione belligerendi«, sama opstojnost te volje izjednačuje po dejstvu sa napadajem, t. j. opravdava vojne protumjere. Na ovakovim dedukcijama je osnovana i njemačka teza o obrambenom značaju njenih mjera protiv Rusije i Francuske 1914. god.[17])

Na tom iznesenom gradivu osnivamo svoje mišljenje, prema kojemu nosimo elemenat volje u definiciju rata. Od autoritativnih pisaca medjunarodnog prava izvjestan dio zagovara isto rješenje. Prema Franz Liszt-u oglašenje rata je »eine empfangsbedürftige Willenserklärung«; Hall kaže, da rat traje sve dotle, dok se ne bude jedna od zaraćenih stranaka podvrgla volji druge[18]); slično se izra-

16) 1927. V. 14. str. 68/9.

17) Pitanje je, da li razvoj medjunarodnog prava dopušta 1935. god. uspostavu analognog odnosa.

18) International Law (8 th nd. str. 81).

žava Fenwick[19]). Mnogo su izrazitiji Wright[20]) i Lawrence[21]), a Moore[22]) ide dapače tako daleko, te tvrdi, da »ako si dva naroda oglase rat, taj rat postoji, sve da kakova sila uopće ni ne bude upotrijebljena«. Značenje tog elementa potvrdjuju i Strupp, Kulski i Ray[23]), a 1927. god. rečeno je u jednom izvještaju generalnog sekretara Društva naroda, da »sa pravnog gledišta opstojnost rata izmedju dviju država zavisi od njihovih namjera, a ne od njihovih djelanja.«

Nedostatak jedne individualne volje u provodjenju ratnih mjera čini, da ne nazivamo ratom one mjere sankcija, koje se temeljem čl. 16. PDN mogu provesti. U provodjenju tih mjera dolazi volja pojedinih država, koje izvršuju naredjenja vijeća Društva naroda, tek u toliko u obzir, u koliko žele, da savjesnim izvršenjem tih naredjenja osiguraju pobjedu samoga načela medjunarodnoga mira i pravnoga poretka. Ipak poraz kažnjavane države ne bude nijednoj od »zaraćenih« država dao priliku, da podleglu državu prisili na udovoljenje jednog njenog individualnog zahtjeva. Naprotiv, granice mirovnog ugovora povučene su već onim jednoglasno prihvaćenim izvještajem vijeća Društva naroda, kojemu se kažnjavana država nije pokorila, nego se utekla ratu. Ostajući na osnovici naše definicije rata — dakle na priznanju elementa volje — došli smo u potpunom očuvanju jedinstvenosti pravnog sistema do zaključka, da se sankcionalne mjere po čl. 16. PDN nemaju smatrati ratom. U tome se naše mišljenje poklapa sa stanovištem većine[24]), ali se odvaja od konstrukcija onih, koji poput Eagletona niječu prvenstvenost elementa volje, pa uslijed toga kod izdvajanja sankcionalnih mjera iz pojma rata kidaju jedinstvenost pravnoga sistema.

2. Ustanovljenje pojedinih faza, u kojima se elemenat volje izražava. — Mogli smo da utvrdimo, da pojedini pisci stavljaju u razne momente to konstitutivno dejstvo volje. Liszt, Moore i Wright čine to kod časa same konstitucije rata. Naprotiv Hall, Lawrence i Fenwick stavljaju taj momenat tek u čas dovršavanja ratnoga sukoba. Razlika je značajna ne samo, jer po potonjem mišljenju ostaje nekarakterizirano stanje od početka operacija pa do časa dovršavanja tih operacija, t. j. do časa, kada će jedna stranka, iznemogla u borbi, zatražiti mir i pristati na mirovne uslove pobjednika. Ovakova se konstrukcija protivi ne samo načelu »pravednog mira«[25]), nego

19) International Law, str. 428/9.

20) When Does War Exist? American Journal of International Law. XXVI (1932), str. 362 i Vol. XVII (1924), str. 758.

21) The Prinoples of International Law, 7 th ed. str. 309.

22) Moore: »Digest of International Law, VII. str. 153/4.

23) Vidi kod Eagleton, l. c. str. 265.

24) Eagleton, l. c. str. 244—246. Politis: »Memorandum on Security Questions 1928, publ. S. d. N. IX. 3, str. 17 — Records of the 12-th Assembly (1931, Plenary, str. 222) navode: »If it (the Council) prescribed military measures, the latter would loose their character of recours to awr and would assume a character of social defence in perfect harmony with the principles adopted«.

25) Isporedi D-r Željko Lederer, »Značenje londonske konvencije o definiciji napadača«, u »Mjesečniku« 1934, str. 196/7.

i shvaćanju, koje u samom započinjanju ratnih operacija, u »uticanju ratu u svrhu rješavanja medjunarodnih kontroverza« — to su riječi pariškog pakta — vidi protupravno, a po nekima i zločinačko postupanje[26]).

Ispravno će biti tražiti opstojnost tog »animus belligerendi« u svim fazama operacija, dakle kako u času započinjanja tako i u času dovršavanja. Od potrebe je opredijeliti taj »terminus a quo«. S pravom će se moći uzeti, da taj »animus belligerendi« postoji, čim je povrijedjena država s pravom mogla da pretpostavi, da je izazov uslijedio, — dakle jer je rat oglašen, jer su uslijedili izvjesni konkludentni čini (tako napadaj ili povreda demilitarizovanih zona), jer je (to važi tek hipotetski) odricanjem arbitraže a temeljem ženevskog protokola stvorena pretpostavka volje ratovati. Moglo bi se u svrhu što točnijega terminološkog razlikovanja reći: nije dostatno, da postoji tek »animus vim inferendi«, jer bi ta volja konstituirala jedino intervenciju, nego je potrebito, da akt izazova sadržava i volju, da napadnuta stranka i sama takodjer izrazi volju ratovati. Isto tako mora taj izazov da sadržava i volju za recipročnom sistematičnošću ratnih čina. »Animus belligerendi« bi nastao tek sticajem sviju tih elemenata.

Budući da podvrgavamo i postupanje napadnute stranke preispitivanju njenog voluntarističkog stava, imademo priliku, da riješimo i pitanje, da li pojedina država opravdano tvrdi, da se njene protumjere — pa ble one i vojno-tehničke naravi — ne mogu nazvati ratom, je ne smjeraju na to, da podleglu stranku prisile na izvršenje pobjednikove volje, — dakle da bi se protumjere odnosile samo na obranu postojećega stanja. Ovdje dostaje primjena načela proporcionalnosti izmedju akcije i reakcije. To je načelo od vanredne važnosti. Time obaramo argumente Japana, kojima želi da izuzme svoje operacije u Kini ispod dohvata prava rata. Odatle slijedi, da taj »terminološki mimikri«, koji je započeo »intervencijom« Sovjeta u Mandžuriji, a nastavljen po Japanu, doduše ne može da promijeni sam zaključak, ali dostaje da sa psihološkoga i političkoga gledišta preobrne položaj. To opravdava i zahtjev za revizijom onih formalnopravnih propisa, koji taj »mimikri« omogućuju.

Za ustanovljenje tog »animus-a belligerendi« će biti značajno, da li se on odnosi na koji bitni atribut teritorijalne i državno-pravne suverenosti protivnika. Prema tome akcije zastrašivanja, provedene na teritoriju države, koja želi, da zastraši bilo mobilizacijom bilo vojnim manevrima (= threatening military actions), tek izuzetno mogu da tvore ratno relevantan izazov. Takov izuzetak konstituišu na pr. propisi o demilitarizovanju. Takovo izvodjenje tumači i osniva čl. 2. lokarnskoga pakta, prema kojemu svaka povreda demilitarizovanih zona (ustanovljenih u versajskom ugovoru) pretstavlja flagrantnu povredu mira i opravdava ugroženu državu, da i bez intervencije vijeća Društva naroda odgovori uružanim mjerama, ma da je ta intervencija u svim ostalim slučajevima obvezatna.

26) Na tome počiva ideja diferencijalnoga ratnoga prava.

3. Način izražavanja. — Rekli smo, da terminološka točnost traži, da se o »animus-u belligerendi« govori tek onda, kad pored volje »vim inferendi« postoji još i volja, da napadnuta stranka sama takodjer izrazi volju ratovati, kao i da ratni čini budu sprovedeni recipročno i sistematično. Svi ti preduslovi postoje u punoj mjeri tek kod oglašenja rata. Čim takovog oglašenja nema, ugrožena država bit će upućena na zaključivanja, te pitanje njenog izvijenja pred kojim medjunarodnim forumom (optužena zbog neopravdanog zaraćivanja) zavisi od opravdanosti njenih zaključaka. Prema tome razlikujemo kao načine izražavanja (a) oglašenje rata i (b) konkludentne čine.

Značaj oglašenja rata tokom stoljeća se mijenjao: od prvotno sakralne institucije kod Rimljana postala je to mjera pravnih distinkcija i opravdanja. I jedan i drugi razlog navodi Grotius: jednom je (lib. III. c. III. § 11.) smisao oglašenja, »da bude ustanovljeno, da se rat ne vodi na opasnost pojedinaca nego po zaključku obaju naroda ili njihovih poglavara. Pravne su posljedice rata specifične, različne od onih koje stupaju na snagu u borbi protiv hajduka i buntovnika«. To je ujedno razlog, zašto Grotius (ibid. § 12.) preporučuje oglašivanje i u slučaju obrane.

Na drugom mjestu iznosi Grotius (l. III., c. III., § 5.), da je oglašivanje preduslov, da odnosni rat bude pravedan. Nepotrebno da je oglašivanje obranbenog rata (ibid. § 6.). Napose je potrebito oglašivanje rata u slučaju represalija i kad se za naplatu duga jedne države sekvestrira imetak njenih podanika (ibid. § 6., 2). Potrebno da je oglašivanje i državi, koja se je jednoj od zaraćenih stranaka pridružila kao saveznik.

Od ovih razloga naskoro se izostavljali oni iz §§ 11. i 12., no oni iz §§ 5. i 6. sa vanrednom su se žilavošću održavali, podržavani dašto i praksom. Ipak je i njihovo značenje tamnilo napuštanje teorije »pravednoga rata«. Tako je Institut za medjunarodno pravo na svojoj sjednici u Gentu stvorio zaključak, da je prethodno oglašivanje rata u saglasnosti sa zahtjevima medjunarodnoga prava, ali obrazloženje je mnogo slabije od Grotiusovoga: to da traži lojalnost naroda u njihovim medjusobnim odnosima i opći interesi sviju država. Ipak se već odavno sumnjalo u opravdanost zahtjeva, da ratovi moraju biti oglašeni, te već 1907. god. anglo-saksonska opozicija ometava uzakonjenje toga zahtjeva. Njoj se imade i pripisati, da to načelo nije ušlo u ND, tako da je danas bez važnosti, da li je rat oglašen il nije, a neviteško postupanje napadača, koji napada bez »prethodne i nedvojbene objave«, jedva da će tko shvatiti kao ozbiljan argumenat. Osim toga je taj institut ostao napušten povodom razvoja ratnih sredstava, koja sile napadača, da iskoristi u prvom redu nepripravnost protivnika, a zatim povodom ratifikacije pariškog pakta, koji je zabranio rat, ali nije dodao propisa o stanovljivanju rata, tako da ostaje prijeporno, što se ima smatrati ratom, te se ne može niti da pomisli na to, da će koja država oglašenjem rat da dade onu »confessio criminis«.

S tih se razloga mora da posveti najveću pozornost konkludentnim činima kao izražaju ratnog izazova. Prema tome samo političko stanje današnjeg medjunarodnog prava prelaže težište sa subjektivnih

okolnosti, izraženih u oglasu rata, na objektivne okolnosti, te problem glasi, da li je povrijedjena država s pravom mogla da pretpostavi, da je izazov uslijedio. Prema tome bit će izvjesna djelanja država ratni izazovi, sve da to dotična država i nije htjela. Naročito je to jasno kod napadaja, koji djeluje izazovno, sve da i nije učinjen »cum animo belligerendi«. Napuštanje oglašivanja rata pretstavlja prema tome vanredno opterećenje vanjske politike jedne države. Kao općenito pravilo za ustanovljenje konkludentnosti odnosnih čina možemo navesti, da ti čini treba da budu takovi, da nema razboritog razloga sumnjati u stvoreni zaključak, tako da preduzimač odnosnih čina mora izričitom revervom da predusretne toj prirodnoj konkluziji. Ti konkludentni čini mogu da su vojno-tehničke ili diplomatske naravi. Nadovezujući na to, možemo da ustanovimo kao općeniti pojam napadača onaj, koji obuhvaća i vojno-tehničke i diplomatske mjere, a izražen u Rivier-ovoj definiciji: »le véritable agresseur c'est le provocateur, c'est-á-dire celui qui le sachant et le voulant rend la guerre inévitable«. U tom vidu je točna tvrdnja Shotwell-ova, da »napadaj je jedan politički akt, a ne jedan puki vojni akt«[27])

Iz ovog općenitog pojma možemo da izdvojimo onaj tip napadaja, koji odgovara pojmu nužne obrane. Od interesa je naglasiti, da od dosada izvršenih i uzakonjenih definicija napadača ni jedna nije sračunata u vidu supstitucije u definiciju nužne obrane. Samo donekle odgovara tome ono, što se u lokarnskom paktu naziva »flagrantnim napadajem«, odnosno u teoriji ono, što je Rutgers 1928. iznio u svojem meorandumu o čl. 10., 11. i 16. PDN., gdje u § 117. nabraja kao slučajeve napadaja (1) invaziju vojnih sila jedne države na teritorij druge države. (2) povredu granica jedne države, provedenu u većem opsegu od strane druge države, (3) iznenadan napadaj vazduhoplovnih sila jedne države na teritorij druge države uz pomoć otrovnih plinova.[28])

Rutgers poznaje još druge vojno-tehničke mjere, koje bi za razliku od iznesenih mogli nazvati vojno-mobilizacionim mjerama, ma da i one mogu da pretstave one »konkludentne čine« ratnog izazova. To su (a) stvarna industrijska i ekonomska mobilizacija, provedena bilo na teritoriju jedne države bilo posredstvom pojedinaca ili pravnih lica na teritoriju druge države, (b) tajna vojna mobilizacija formacijom i upotrebom iregularnih četa ili oglašenjem pripremnog stanja i upotreba toga kao izlike za započinjavanje neprijateljstava. Ipak nisu ni Rutgersu sama razlikovanja još bila posve jasna, jer odvojeno od onih slučajeva pod 1—3 navodi (c) napadaj pomoću vazduhoplovnih, kemijskih ili pomorskih sredstava, (d) bavljenje oružanih sila jedne države na teritoriju druge države.[29])

27) »War as an instrument«, str. 209. ili »Le Pacte de Paris«, str. 209.

28) Memorandum on articles 10, 11, and 16 of the Covenant, (publ. S. d. N. 1928, IX, 3. str. 25).

29) Po svojem sadržaju su bitno drugačije naravi slijedeće točke (c) i (f), kojima Rutgers završava ovaj § 117: »Refusal of either of the parties to wirthdraw its armed forces behind a line or lines indicated by the Council; — A definitely aggressive policy by one of the parties towards the other, and the consequent refusal of that party to submit the subject in dispute to the recommandation of the Council or to the decision of the Permanent Court of International Justice and to accept the recommandations or decision hwen given«.

Kao posebni momenat moramo da navedemo još povredu demilitarizovanih zona. Ta povreda stvara tek stanje nužde, ali ne stvara slučaj nužne obrane. Najpoznatiji takav slučaj je onaj lokarnskoga pakta od 20. X. 1925. Time, što ovaj pakt povredi njemačkih demilitarizovanih zona pripisuje značaj ratnog izazova, on otstupa i od nacrta ranijeg ugovora za medjusobnu zaštitu i od nacrta ženevskoga protokola, jer ma da oba ta pakta preporučuju ustanovljenje demilitarizovanih zona, ipak oba pakta pripisuju povredi tek značaj, da presumiraju napadaj. Ovako slabo političko dejstvo, koje osim toga još i stvara jednu do tada nepoznatu i stvarno neosnovanu pravnu distinkciju, mora u cijelosti da zaostane za lokarnskim paktom.

Interesantan doprinos tome tvori londonska konvencija o definiciji napadača.[30]) Ona potvrdjuje (čl. 2. t. 1.), da se oglašenje rata ima da smatra izazovom, te nadovezuje na to dva slučaja »flagrantnog napadaja«[31]) i pridodaje jedan slučaj, koji se dotada svrstavao pod pojam dopuštene intervencije[32]), te izričitu potvrdu izazovnog značaja medjunarodnog terorizma[33]). Prema tome potvrdjuje kodifikatorna praksa najnovijega vremena, da je moguće u dosta zadovoljavajućoj mjeri definirati materijalne »konkludentne čine« ratnog izazova.

Preostaje nam još, da preispitamo značaj diplomatskih akata. Prema današnjemu stanju medjunarodnoga prava možemo da stvorimo neke zaključke na temelju povrede formalno-pravnih propisa, razlikujući dvije oštro razgraničene skupine slučajeva.

I. Sistem pakta Društva naroda, koji u svojem čl. 12. razlikuje mirna sredstva rješavanja medjunarodnih sporova (arbitražu, posredovanje vijeća Društva naroda, medjunarodno sudstvo), u čl. 13. odredjuje dostavljanje slučajeva, a u čl. 15. postupak vijeća; te čl. 16., dakle oživotvorenje sankcija, odnosi na bilo koju povredu ranijih propisa (čl. 12., 13. i 15.), tako da u stvarnosi postoji tek povreda jednog formalno--pravnog sistema, a ne povreda jednoga pojedinačno odredjenoga propisa. Sistem je nedostatan, čim se pokušava, da ga se generalizira i primijeni nezavisno od jednog toliko organizovanog sistema kao što je to Društvo naroda. Ipak je taj sistem nuždan, čim se pojedinoj državi ostavlja pravo izbora pojedinog pravnog sredstva, odnosno (u političkoj terminologiji) pojedinog sredstva mirnoga rješavanja medjunarodnih sporova. U takovom neorganizovanom sustavu medjunarodno-pravne zajednice može se o izvjesnom postupanja koje

30) Vidi bilj. 25.

31) »2: Invazija sa svojom oružanom silom, i ako bez objave rata, na teritorij druge države; 3. Napadaj kopnenim, pomorskim ili zrakoplovnim silama, i ako bez objave rata, na teritorij, brodove ili zrakoplovne objekte jedne druge države;«

32) »4. Pomorska blokada obala ili pristaništa jedne druge države«.

33) »5. Potpora oružanih banda, koje bi formirane na jednom teritoriju, upale na teritorij jedne druge države, ili odbijanje, i pored traženja države, na čiji je teritorij upad izvršen, da se na njenom teritoriju poduzmu sve mjere, koje su u njenoj mogućnosti, da se rečene bande liše svake pomoći ili zaštite«.

države kao konkludentnog djelanja govoriti tek onda, ako to dopusti jedan speijalan atributivni propis. Taj drugi sistem suprotstavlja se PND-u.

II. Od polovine 19. stoljeća se sve više upotrebljava arbitraža za rješavanje medjunarodnih sukoba, i sve od toga se časa upućuje na izazovni značaj opiranja države, koja je jednim ugovorom o arbitraži vezana, da se uopće podvrgne arbitraži u jednom odredjenom slučaju, odnosno da izvrši presudu obraničkoga suda. Pod onu tradicionalnu stavku popisa »pravednih ratova« o »realizaciji dopitanoga prava« svrstavala se i realizacija obraničke presude, t. j. opiranje jedne države, da izvrši obraničku presudu, opravdavalo je ratne mjere protiv nje. Takov bi rat po svojoj pravnoj naravi bio prije sankcionalni rat, ali po nedostatku svake više vlasti, koja bi tu sankciju odredila i nadzirala, taj rat ostaje iste naravi kao bilo koji drugi »spontani i egoistični rat, poveden iz nacionalnih interesa«.

Padom teorije o pravednom ratu pada i opravdanje takovog rata, odnosno izazovni značaj opiranja arbitraži. Da se iz opiranja može da izvede izazov, treba da postoji propis, koji to odredjuje, jer bi se inače u taj zaključak s mnogo razboritog razloga moglo sumnjati. Iz čina se na volju ne bi nikako a kamo li sa sigurnošću moglo zaključivati (time otpada ona bitna oznaka konkludentnih čina). Tek u ovom slučaju može se kao pravilo postaviti zaključak: »kriva je zbog napadaj ona država, koja, pošto se obvezala, da će medjunarodne sukobe podvrći pomirivanju, arbitraži ili sudbenomu rješenju, započinje neprijateljstva, a da se nije poslužila ni s jednim od ovih sredstava«.[34]) K tomu se mora pridodati i konkludentna narav opiranja izvršenja obraničke presude, dašto uz iste opaske.

Prve pokušaje, da se — postavljajući ovo pravilo — izgradi svjetski mir, nalazimo u nacrtu ugovora za medjusobno potpomaganje (Treaty of Mutual Assistance) iz 1923 god. Iz čl. 1. se razabira, da se ratovanje jedne države ne će smatrati zločinačkim pothvatom, ako je dotična država prihvatila jednoglasnu preporuku vijeća Društva naroda, presudu Stalnog suda u Haagu, ili presudu obraničkog suda.[35]) Odatle slijedi, da — sve da i nema u st. 1. čl. 1. toga ugovora zabrane rata — neprihvaćanje jednoglasne preporuke ili presudę (k. g.) znači ratni izazov.

Ipak pojedine države još nisu pridavale punu važnost logičnim zaključcima iz diplomatskih akata, a budući da se u jednoj materijalnoj definiciji napadača nisu mogle složiti, došao je Specijalni komitet u svojem »Komentaru definiciji napadača« do zaključka »da nije moguće stvoriti jednu zadovljavajuću definiciju čina napadaja«. Uslijed toga ovom sistemu nije dodan atribut automatičnosti, nego po čl. 4. treba da posreduje vijeće Društva naroda, te da odredi, koja se država

34) Prijedlog rezolucije podnesene po američkom senatoru Capper-u, objavljen štampi 21. XI. 1927, a predan Senatu 6. XII. 1927.

35) Historijski st. 1. toga čl. glasi: »The High Contracting Parties solemnly declaire that aggressive war is an international crime and severally undertake that no one of them will be guilty of its commission«.

ima smatrati »objektom napdaja« i da li su ovlašćene, da traže pomoć predvidjenu u tom ugovoru.

Pobuda za stvaranje jednog izričitog aributivnog propisa je potekla iz USA, doduše pod uplivom izvjesnih razlaganja Leona B o u r g e o i s. Ta je pobuda konačno ušla u čl. 10. ženevskoga protokola, gdje st. 1. glasi: »Svaka je ona država napadač, koja pritekne ratu uz povredu mjera predvidjenih u paktu Društva naroda i u ovom protokolu. Povreda propisa o demilitarizovanju jedne zone smatrat će se jednakom priticanju ratu. (st. 2.). U slučaju da je došlo do neprijateljstava, pretpostavit će se, da je napadač ona država — u koliko ne bude vijeće Društva naroda jednoglasnim zaključkom odredilo što protivno — koja:

1) se bude kratila, da podvrgne spor postupcima mirnoga rješavanja predvidjenim u čl. 13. i 15. pakta, kako su prošireni ovim protokolom, ili da se pokori sudskoj presudi ili obraničkom pravorjeku ili jednoglasno prihvaćenoj preporuci vijeća, ili nije poštovala jednoglasnu preporuku vijeća ili presudu suda ili obranika, kojim je priznato, da spor izmedju nje i druge zaraćene države proizlazi iz pitanja, koje je temeljem medjunarodnoga prava isključivo stvar domaće jurisdikcije te druge države; ipak, u potonjem slučaju, tek će se pretpostavljati, da je napadač država, koja nije prethodno predložila pitanje vijeću ili skupštini u saglasnosti s čl. 11. pakta;

2) bude povrijedila provizorne mjere, koje bude odredilo vijeće za vrijeme toka postupka, a koje su predvidjene u čl. 7. ovoga protokola.

Pored slučajeva, koje imadu u vidu §§ 1. i 2. ovoga člana, vijeće ima — u koliko mu ne bude smjesta uspjelo — da odredi napadača, da propiše zaraćenim strankama primirje i odredi uslove, postupajući, bude li potrebno, po postignutoj dvotrećinskoj većini, i nadzirat će njegovo izvršivanje.

Svaku će zaraćenu stranku, koja će se kratiti, da prihvati primirje ili bude povrijedila njegove uslove, smatrati napadačem«.

Naglašavamo, da u ovom stadiju pravnoga razvitka sa teoretskog gledišta nije više ni samo postupanje pojedine države ona okolnost, koja drugu stranku ovlašćuje na poduzimanje protumjera, kao da se radi o ratnom izazovu, nego je to onaj objektivni, atributivni pravni propis. Dakle ne više materijalni sadržaj samoga postupanja jedne države, nego formalno pravno posudjivanje toga postupanja.

Ovaj je sistem odviše izvještačen, a da ne bude ranjav. Sam njegov sadržaj je takove naravi, da se je pojedinim državama teško složiti u formulaciji tih atributivnih propisa i slučajeva njihove primjene, te je Velika Britanija odustala od ratifikacije toga protokola. Osim toga ta kombinacija formalno-pravnih elemenata s materijalno-pravnjima ne zadovoljava, jer ona čini, da se svim zaključcima, stvorenim na njenim temeljima, može da dade tek djelovanje jedne pretpostavke,

36) Ispordi L e d e r e r, l. c. str. 202 i 399.

koju se može oboriti, kojoj je dakle jedini učinak prebacivanje tereta dokaza. Tako ženevski protokol i ne dira u kompetencije vijeća Društva naroda, iz čega slijedi, da ta kombinacija materijalno-pravnih elemenata s formalno-pravnima nimalo ne uprošćuje stvar, a jedino u prebacivanju tereta dokaza pokazuje tragove osnovne oznake materijalno-pravnih sistema, t. j. jače povodjenje za momentima »pravednosti«.[37])

4. Jesu li, sa praktičnog gledišta, materijalno-pravni kriteriji dostatni? — Prof. Eagleton je s velikim marom sakupio cijeli niz definicije rata. Od sviju tih definicija sadržavaju formalno-pravne momente tek one R. Zouche-a i Fachille-a. Zouche, veli, da je rat borba izmedju princeva ili naroda, te je bilo formalno, t. j. oglašeno i provodjeno sa strane jedne države, bilo neformalno i represivno, kako ga provode privatna lica.[37]) Kako vidimo, formalni momenti odnose se samo na subjektivne značajke zaraćenih stranaka, te se tumači ranijim razlikovanjima izmedju privatnih i javnih ratova. Ovakovo je razlikovanje danas, naravno, izlišno, a samo načelo moglo bi da dodje do primjene tek u slučaju, da se pobunjenicima u jednoj državi, budu li ispunili izvjesne uslove odnoseće se na način borbe, može priznati značaj zaraćene stranke. To dolazi do primjene poglavito kod secesionih ratova (u USA i u Braziliji). Sa praktičnoga gledišta nije ovakova primjena formalno-pravnih kriterija bitna.

Fauchille veli, da je rat činjenično stanje oprečno normalnom stanju u medjunarodnoj zajednici, što je mir, a konačni cilj rata je i opet mir.[38]) Tome se može približiti stanovište Ernst Isay-a koji veli: »Krieg ist eine Form der staatlichen Selbsthilfe. Er ist, obgleich vom Völkerrecht als zulässig anerkannt, kein Rechtsverhältnis«. Tomu shvaćanju dolazi blizu i ono Cavaglieri-a[39]).

U svojoj analizi pravnih problema povezanih s pojmom rata bavi se Leon Strisower[40]) cijelim nizom pitanja, koja su, po njegovom shvaćanju bitna, a koja se odnose na neke momente od važnosti za formalno-pravno razmatranje, tako kad uzima za izlaznu točku načelo, »dass der Krieg dem Schutze völkerrechtlicher Rechte dient«, tvrdeći da opravdanje toga leži na dlanu i nastavljajući (str. 49.): »Der Krieg ist eine Art der offensiven oder defensiven gewaltsamen Selbsthilfe[41])... Der Krieg steht demnach zur Wahrung seiner Rechte offen«.

37) »An Exposition of Fecial Law and Procedure, or of Law between Nations, and Questions concerning the same«, (translation by J. L. Brierly, Carnegie Institution of Washington, 1911, Part I. Ch. VI).

38) Traité, vol. II. str. 5. No. 1000.

39) Isay: »Völkerrecht«, Breslau 1924, str. 84 dalje; Arrigo Cavaglieri: »Corso di diritto internazionale«, Napoli 1933.

40) »Der Krieg und die Völkerrechtsordnung«, Manz, Wien, 1919.

41) »Er ist rechtlich zulässig, entsprechend der allgemeinen Natur des Rechtes und im Einklange mit Erscheinungen und Entwicklungen auf anderen Rechtsgebieten. Es ist oft daran erinnert worden wie insbesondere die aggressive Selbsthilfe in anderweitigen Rechtsbildungen gleichfalls Platz greift, bis der Verband die Verwirklichung des Rechtes in die Hände nimmt, und dass sie subsidiär zur Geltung kommt, wenn der Verband sich als ohnmächtig herausstellt, dem Verletzten zu seinem Rechte zu verhelfen; wie es in der vernünftigen Natur des Rechts ligt, sich namentlich gegen den widerstrebenden Willen nötigenfalls durch Gewalt zur Geltung zu bringen«.

Prvi formalno-pravni momenat, koji ulazi u razmatranje, je prema tome način zaštite pravnih zahtjeva. Nije točan prikaz Strisowerov, po kojem kao da taj način ne bi bio pravno ograničen. Netočnost leži u presućivanju običajno-pravnim putem uzakonjene obveze oglašivanja rata.[42]) Medjunarodno-pravnim kodifikacijama, uslijedilim od 1919. god. dalje, stvoren je cijeli sistem pravnih sredstava, u koji je ušao u rat, tako da je njegova primjena uslovljena neprimjenjivošću kojega drugoga pravnog sredstva, koja je neprimjenjivost utvrdjena dokumentima onih organa, koji su pozvani, da odnosni pravni postupak započnu. Radi se o sistemu PDN, koji u čl. 12. razlikuje izmedju pravnih sredstava i političkih sredstava (intervencija, čl. 11. i istraga preko vijeća). Pravna su sredstva arbitraža (čl. 13.), medjunarodno sudstvo (čl. 13., 14.). Rat se ukazuje kao pravno sredstvo (čl. 15., § 7., 8.) i kao sankcija (čl. 16.). Čl. 10. se bavi pravom obrane. Prema tome možemo da upotpunimo Fauchille-ov prikaz onamo, da je rat svaki onaj način zaštite pravnih dobara, koji je oprečan normalnim sredstvima u medjunarodnoj zajednici (arbitraža, medjunarodno sudstvo, bilo koja forma diplomatske intervencije). Ipak taj prikaz pušta iz vida onaj elemenat, u kojem su formalno-pravni momenti najranije došli do izražaja: oglašivanje rata.

No oglašivanje rata samo je jedan od načina, u kojima se izražava izazov. Prema tome je izazov »genus proximum« u definiciji, t. j. jednostrani akt volje izvjesne države, u kojem se izražava »animus belligerendi«. Differentia specifica je svečani značaj toga akta, državnopravno značenje i dejstvo, automatsko nadovezivanje sviju propisa medjunarodnoga prava, stvorenih kako za zaraćene stranke tako i za odnos neutralnih država prema zaraćenim strankama. De lege ferenda od naročite je vrijednosti kako državno-pravni tako i medjunarodno-pravni[43]) značaj toga instituta. Čini se, da ni jedan od ovih argumenata nije uzet u obzir, kada su se Velika Britanija i USA protivile donošenju odnosne konvencije, tako da se taj problem i za njih danas sa današnjim iskustvom ukazuje u drugom vidu nego 1907.

5. Primjena na pravila o zabrani rata. — Mi smo time ušli u srce problematike pariškog pakta. Suprotstavljanje zabrane rata (čl. 1.) sa obvezom mirnog rješavanja medjunarodnih sukoba (čl. 2.) doduše daje pozitivno-pravni osnov naprijed iznesene formalno-pravne definicije rata. Ali ta je definicija nedostatna i kljašta, jer je ostala nedefinirana nepoznanica, što se imade razumijevati mirnim načinima rješavanja medjunarodnih sporova. Jasno je, da ova dikcija pakta ne isključuje primjenu sile. Jesu li dakle isključene represalije, blokade,

42) Isporedi Lederer, l. c. str. 196/7 i 393.

43) Sa medjunarodno-pravnog gledišta i s medjunarodno-pravnim dejstvom moglo bi da zamijeni oglašenje sa strane koje zaraćene stranke oglašenje sa strane neutralnih država, t. j. izjava, da dotična država izvjesne oružane sukobe smatra ratom i da se želi poslužiti svim onim pravima, koja joj pristoje kao nezaraćenoj stranci.

intervencije? Primijenivši u odgovoru ranije iznesena utvrdjenja moramo da uputimo na voluntaristički elemenat problema.

Predjemo li preko terminološke netočnosti (ili političke bezuspješnosti) pakta, koji se odnosi samo na rat (dakle dvostranu recipročnu i sistematsku primjenu sile), a po svrsi bi se morao da odnosi na sam napadaj, to moramo da kažemo, da su zabranjeni svi akti vršeni »cum animo belligerendi«. Dopustimo li ma i jednu iznimku cijeli sistem pada. U pojedinom prisilnom činu pokazuje se samo »animus vim inferendi«. Nešto drugo se sa sigurnošću iz njega ne može razabrati.

Ovo rješenje očito i daleko premašuje onaj doseg pakta, koji bi on po namisli autora trebao da imade. Ipak puka zabrana rata ostaje besmislena te bezuspješna. Pariski pakt traži svoje upotpunjenje bilo u jednoj što točnijoj definiciji napadača bilo u jednom što točnijem sistemu pravnih sredstava, upotpunjenoga što točnijim definicijama izuzetaka.

Upravo obzirom na te izuzetke ne dostaju sa praktičkoga gledišta materijalno-pravni kriteriji ovdje uočenih problema. Izuzeci od općenite zabrane primjene recipročne i sistematske primjene sile jesu nužna obrana i stanje nužde. Mi možemo da si zamislimo jedan materijalno-pravni pojam obrane, jer taj pojam pretpostavlja istodobnost napadaja i obrane i njihove proporcionalnosti, a materijalno-pravni pojam napadaja možemo stvoriti. Sa pojmom stanja nužde ne možemo da postupamo ni na sličan način, jer ono ne odgovara kakovom napadaju nego ugroženju. Pitamo se: ako već pojam nužne obrane odgovara pojmu napadaja, ne odgovara li stanje nužde izazovu?

Pojam izazova je mnogo širi od pojma ugroženja, kojemu odgovara onaj stanja nužde. Izazov sam po sebi može da stvori jedno stanje nužde tek, ako nema drugih pravnih sredstava za zaštitu ugroženih pravnih dobara. Imade li takovih pravnih sredstava, treba pojam izazova ograničiti onamo, da se iz vremenskih ili političkih razloga nije moguće poslužiti odnosnim pravnim sredstvima. Budući da kod ugroženja napadaj tek pretstoji, to je za toliko teže držati se propisa o proporcionalnosti izmedju ugroženja i obrambenih mjera. Obzirom na te i legislativne i diskrecionalne poteškoće najnoviji je razvoj medjunarodnoga prava i politike stvorio izvjesna pojedinačna pravila, koja imadu izvjesne političke sličnosti, ali nedostaju kao materijal za jednu teoretski ispravnu generalizaciju. Ti su slučajevi:

1. povreda demilitarizovanih zona;

2. ratovanje izmedju dviju država u vidu odnosa prema trećim državama, a na osnovu čl. 16. PDN; teoretska analiza tog propisa odlučno se izjavila protiv ekstenzivnoga tumačenja toga propisa, prema kojemu bi takav rat ipso facto stvarao stanje rata sa trećim državama;

44) Art. 16, § 1.: »Si un Membre de la Société recourt à la guerre, contrairement aux engagements pris aux articles 12, 13 ou 15, il est ipso facto considéré comme ayant commis un acte de guerre contre tous les autres Membres de la Société«.

3. Monroe-doktrine. Tokom prepiske o stilizaciji pariškog pakta upitao je Sir Austen Chamberlain kao britanski ministar inostranih djela američkomu poslaniku u Londonu notu od 19. V. 1928., u kojoj je rečeno: »Stilizacija čl. 1. o odricanju rata kao sredstva nacionalne politike čini, da je poželjno, da potsjetim V. E., da u svijetu imade izvjesnih predjela, dobrobit kojih i integritet kojih tvore posebni i životni interes za naš mir i sigurnost. Vlada Nj. V. je i u prošlosti pazila, da pokaže, da ona ne može da trpi kakovo miješanje u to. Obrana tih pokrajina protiv napadaja za Britanski je imperij mjera nužne obrane. Treba da bude jasno, da vlada Nj. V. Velike Britanije taj ugovor prihvaća podrazumijevajući da ne prejudicira svojoj slobodi kretanja u navedenom pravcu« — Sjedinjene Države ostale su, to se razumije i gotovo samo po sebi, kod svoje »orjginalne« Monroe-doktrine. Ipak su se i one pobrinule — doduše tek nakon što su druge države već bile potpisale pariški pakt — da stvore jedno novo tumačenje te doktrine, koja nije bez interesa. Raspravljanje je zvanično otvoreno 14. XII. 1928., kad je senator Moses tražio, da bude odglasana jedna rezolucija, koja bi sadržavala podrazumijevanja (understandings), pod kojima USA ratificiraju pariški pakt. Značajna je t. 3., po kojoj taj ugovor »ne ograničava prava USA, da obrane svoj teritorij, posjede, trgovinu ili interese«. U revidiranom prijedlogu Reed-Moses t. 1. se odnosi na »obranu teritorija ili drugih životnih interesa u skladu s Monroe-ovom doktrinom. Time je u jednoj točki spojen i sadržajni momenat i poziv na Monroe-ovu doktrinu, što je u povotnom Mosesovom prijedlogu bilo ostalo odvojeno Mjesto prihvaćanja ovog kratkog prijedloga došlo je nakon izvjesnih pregovora do prihvaćanja cijeloga jednoga dugoga izvještaja senatovoga odbora za vanjsku politiku, od dviju sitno štampanih strana, koji tvrdi, da donosi tek podrazumijevanja, ali nikako »modifikacije ili promjene ugovora u bilo kojem vidu ili stvaranja kakovog priuzdržavanja«. Ma da je taj izvještaj tako opširan i ma da se poglavito odnosno na Monroe-ovu doktrinu, ipak nema niti definicije niti točnog ograničenja. Ipak je značajno, da su se od onih pet točaka, na koje se kao na minimum stegnuo opširni tekst prvotne poslanice pretsjedgnika Monroe, citirale tek dvije, a pridodali su im se izvaci iz poslanice pretsjednika Clevelanda i iz teoretskih djela Elihu Root-a i prof. Teodora Woossey, a da se taj izbor nije ničin obrazložio. Odatle izvodimo, da se htjelo naglasiti jedinstvenost izvorne doktrine sa kasnijim izgradnjama, tako da bi se ovdje imalo i podrazumijevati doktrinu Teodora Roosevelta o policijskim funkcijama USA u Americi, i temeljem koje su svi kasniji pretsjednici vršili intervencije u svim onim otočnim i srednjo-američkim republikama, koje leže na putu do panamskog kanala[45]), tako da se u tim bitnim okolnostima poklapa američka Monroe-doktrina sa britanskom, arogirajući si ne samo pravo posredovanja nego i pravo nazvati te mjere nužnom obranom i, dosljedno, izu-

45) »The United States regards the Monroe doctrine as a part of its national security and defense. Under the right of self defense allowed by the treaty must necessarily be included the right to maintain the Monroe doctrine, which is a part of our system of national defense«. »Iz citiranog izvještaja senatovog odbora).

zeti ih ispod primjene pariškog pakta kao zabrane svakoga drugoga no obrambenoga rata. Stvoren je dakle novi tip ugroženja sa pridržanim pravom reagiranja i uz povredu pravila o nužnoj proporcionalnosti izmedju ugroženja i protumjera.

4. Indicij iz opiranja jedne države, da se podvrgne arbitraži i mirnomu rješavanju medjunarodnih sporova. Imade autora, koji taj dokaz vode i u nedostatku onih posebnih atributivnih propisa, koje smo za opravdanje takovog postupka tražili. Na taj način dolazi se do jednog zasebnog formalno-pravnoga pojma napadača, te upravo taj formalno-pravni značaj definicije opravdava ovdje njeno analiziranje, jer pitanje, koje želimo, da riješimo, glasi, da li dostaju materijalno-pravni momenti, ili ih imadu da upotpune i kakovi formalno-pravni kriteriji.

Medju već historijskim slučajevima ovakovoga zaključivanja zauzima naročito mjesto bugarsko-grčki pogranični sukob, jer je ovaj riješen grožnjom, da će biti primijenjen sistem tih zaključaka, ma da nije postojao nikakav pozitivno-pravni atributni propis. Ipak je taj propis postojao, stvoren ad hoc, autoritetom vijeća Društva naroda, Francuske i Brianda, koji je kao pretstavnik Francuske pretsjedao vijeću. Stoga se može samo uz rezerve da prihvati pravilo, koje Shotwell odatle abstrahira: »La violation de la promesse faite antérieurement par les signataires du Covenant, d'accepter les moyens de réglement pacifique à l'exclusion de la force constitue le critère d'agression le plus caracterisé. Ce n'est pas seulement l'acte de violation qui est, en cause, mais, plus encore, la violation de la parole donnée. L'engagement antérieur est la condition même du critére«.

Na temelju ovih netočnih pretpostavaka dolazi Shotwell i do netočne formalno-pravne definicije napadača: »L'agresseur est la puissance qui, lorsqu'elle engage les hostilités viole l'engagement qu'elle a pris antérieurement de régler les conflits par les méthodes pacifiques«[46]) Shotwell polazi u svojim zaključcima još i dalje: budući da konstitutivni elemenat napadaja leži upravo u povredi formalno-pravnih propisa, to povreda granica i ne mora da zasniva napadaj, te i sama britanska Monroe-doktrina ulazi u sklop mjera objektivne nužne obrane (kojoj Shotwell suprotstavlja Keloggov sistem[47]), koji smatra nedostatnim i protivnim osnovima strategije, a uzima u obzir i »podstrekavanja nemira unutar granica pojedine države. Gotovo svaki narod imade svoju Makedoniju . . .«[48]). Shotwell opravdava obrambeni preventivni rat (str. 209), a ipak ostaje kod tvrdnje, da pariški pakt, kao zabrana rata stvara onaj osnovni propis, na osnovu kojega se opi-

46) »le Pacte de Paris«, Paris, 1930, p. 207.

47) Toute nation est libre en tout temps, quelles que soient les dispositions des traités, de défendre son territoire contre une attaque ou une invasion« (američka nota od 23. VI. 1927).

48) »... et on ne saurait trop condamner une théorie qui assujettirait les gouvernements aux usages illégaux de ces communautés rétrogrades. Si chaque fois qu'éclate un incident de frontière, les deux nations en cause se voyaient obligées de relever le conflit au nom de l'honneur national le droit imprescriptible de legitime défense constituerait le plus grave obstacle aux progrès de la civilisation« (l. c. str. 210).

ranje mirnomu rješavanju medjunarodnih sporova imade smatrati napadajem. Bit će od interesa naglasiti, da se USA čuvaju, da bi se obvezale jednim općenitim propisom na obdržavanje bilo kakovih formalno-pravnih propisa i slijedjenje kakovog pravnoga sredstva.

Sve, što kod Shotwella slijedi, su tek slabi pokušaji opravdanja onoga gotovo fejtonističkoga naslova poglavlja: »Kako da se definira napadača, a da se ne stvara definicije?«, osnivajući se pri tome na slijedeću petitio principii: »La légitimité de la guerre est niée par le Pacte de Paris, et le fait de recourir à la méthode illégitime constitue l'agression« (str. 213.). Konačni zaključci su ipak takovi, da se može da sumnja, da li Shotwell imade povjerenja u svoje konstrukcije »Toute la difficulte consiste à savoir comment on determinera les actes qui constituent une violation du traité«.

Dolazimo do zaključaka. Ne vjerujemo, da se pri današnjem stanju mogu da stvore kakova apsolutna pravila i postave apodiktične tvrdnje. Od onoga časa, kada se »animus belligerendi« imade izvesti iz konkludentnih čina, ušao je prvi formalno-pravni elemenat u raspravu i taj se elemenat više ne može da otstrani. On se zamršuje zaključivanjem iz pojedinih diplomatskih akata, napose iz onih, koji poput onoga o arbitraži znače propise o pravnim sredstvima. Ovi formalno-pravni propisi nastaju nezavisno od materijalno-pravnih propisa, ali dobivaju uslijed svoga značaja konkludentnih čina i zasebno značenje za materijalno pravo. Prema tome sa pravnog gledišta cijelo pitanje smjera prema stvaranju odnosnih atributnih propisa glede zaključivanja na »animus belligerendi«. Pojedini materijalno-pravni kriteriji su nedostatni i treba da budu upotpunjeni jednim potanko provedenim formalno-pravnim sistemom, okrunjenim institucijom nezavisnih sudskih vlasti.

Problem, o kojem se ovdje radi, poznat je u terminologiji političkih znanosti kao problem preventivnog rata. Uzme li se, da je cijeli svjetski rat 1914.—1918. u stvarnosti tek niz preventivnih ratova, to se političko značenje problema ukazuje u svoj svojoj zamašnosti. Od svjetskog rata ovamo problem je donekle promijenjen izgradnjom sistema pravnih sredstava nevojne naravi, te je rat, pa i preventivni rat, izgubio značenje pravnog sredstva. Preventivni je rat, kao svaka mjera poduzeta u stanju nužde, izuzetak od propisanoga pravnoga puta, te se i stoga mora sve te izuzetne mjere usko tumačiti, tim više što u pravilu (primjer 1914!) postoji tako zamršeno činjenično stanje, da je teško odrediti pravni domašaj jednog čina a napose udovoljavati interesima pravne sigurnosti., I u tome leži jedna još nepriznata funkcija medjunarodnoga sudstva — tim više, što stanje nužde i jest sukob pravnih interesa, koji se može da riješi tek objektivnim usporedjenjem vrijednosti raznih pravnih dobara i njihovoga socijalnoga značenja. Putem prigovora bit će i u praksi iznesen problem zloporabe prava[49]). Sve to opravdava zahtjev, da se ta pitanja povjeri nezavisnim sudskim vlastima.

49) Ovu je misao s mnogo zalaganja zastupao Politis. Cavaglieri se tome energično protivi. (l. c. str. 417).

Španjolski ustav

Napisao dr. Digović Petar.

Postanak i neke opće značajke

Španjolski autonomistički pokret, čije se prve konture naziru već u reakciji protiv centralističke politike Filipa V., postaje početkom 20. vijeka primarni politički problem, koji svojom žestinom potresa i same temelje španjolske države. Državnim udarom od god. 1923., kojim je zavedena diktatura P. de Rivere, taj je regionalistički pokret izgledao oslabljen, ali samo za čas i prividno, da kasnije izbije još većom snagom i postavi još teže zahtjeve. Politička i ekonomska bilansa ove višegodišnje diktature bila je porazna. I zemlja već ekonomski iscrpljena, a politički i socijalno uzavrela daje na općinskim izborima od 12. IV. 1931. većinu republikanskoj stranci, čiji pristaše dva dana kasnije zauzimlju vlast i 14. IV. bude proglašena Republika.[1]) Izbori za ustavotvorne Cortese od 28. VI. 1931., samo su potvrdili prijašnju većinu republikanaca.

Današnji španjolski ustav izglasan je po ustavotvornim Cortesima 2. XII. 1931. On nam se danas ukazuje kao ispravak politike 19. vijeka, koja je htjela, da od Španjolske učini unitarno-centralističku državu, ne obazirući se pri tom na povijesne zemljišne razlike njenih dijelova. Mimoilazeći sam povjesni razvoj postanka ovog ustava, koji je vrlo zanimljiv, osvrnut ćemo se samo na neke njegove propise, ne obazirajući se na one propise, koji su zajednički mnogim ustavima i koji po tom spadaju u opće ustavno pravo.

Pod režimom današnjeg ustava Španjolska je demokratska i parlamentarna republika. Sam tekst ustava mnogi španjolski pravni teoretičari[2]) dijele u dogmatski i organski dio. Dogmatski dio pored odredaba općeg značaja sadržava propise: o narodnosti, pravima i dužnostima gradjana, vjeri i raspuštanju crkvenih redova, obitelji, javnoj nastavi, radnom zakonodavstvu, te odredbe ekonomskoga značaja. Ustav ovdje, pored drugih, postavlja načelo narodnog suvereniteta i načelo ustavne zaštite političkih prava gradjana. Ali ustav u svojem prvom dijelu nije psotavio samo načelo zakonitosti uprave, nego je svojim često opširnim propisima osjetljivo ograničio zakonodavnu vlast. Na španjolski ustav, a naročito njegov prvi dio, je mnogo uplivao Weimarski ustav,[3]) te slijedi nove smjerove, prema kojima — kako kaže Mirkine-Guetzevicth[4]) — današnji život ne traži jamstva samo za prava od god. 1789. nego i za ona, koja je sobom donijela evolucija socijalnog života. Djelatnost države ne može se po tom ograničiti samo na zaštitu pravne nezavisnosti pojedinca, nego mora nastojati, da mu stvori minimum uvjeta potrebnih, da mu bude osigurana i društvena nezavisnost.

Izmedju svih propisa dogmatskog dijela ustava osvrnut ćemo se samo na organizaciju države, čiji se propisi nalaze takodjer u tom djelu ustava.

I. Organizacija države. — Već od početka 20. vijeka, pa do proglašenja druge republike, dvije sile vladaju unutrašnjim političkim životom Španjolske: autonomističke tendence u municipalnoj upravi i sve jači regionalistički pokret. Političke prilike zemlje, koje su se razvijale pod uplivom navedenih sila kao i drugih političkih pitanja, postavile su na ustavotvorne Cortese zahtjev o potrebi potpune političke rekonstrukcije državnog uredjenja. — Prema propisima sadašnjeg ustava, politička jezgra državne organizacije je stara povijesna općina — municipij (mancumunados). Više takvih municipija tvori provinciju, a više provincija autonomnu pokrajinu (zemlju). Municipiji su autonomni u stvarima svoje nadležnosti, a na čelu im se nalazi municipalno vijeće — ayuntamientos, koje se bira općim jednakim neposrednim i tajnim glasanjem. Načelnike municipija — alcaldes — biraju ili municipalna vijeća ili narod izravno na navedeni način. Pored ovih općina, u kojima je, kako se vidi, primijenjen čisti reprezentativni sistem, postoji još jedan tip municipija, u kojem upravu vrši t. zv. otvoreni savjet (concejo-arbierto), gdje funkcije vijeća vrše izravno sami stanovnici općine u svojoj skupštini. Ovaj tradicionalni način uprave, koji vlada samo u nekim malim seoskim općinama, ustav je ostavio i dalje na snazi.

Više udruženih municipija — kako je rečeno — sačinjava jednu provinciju.[5]) Pitanje njihove nadležnosti, organizacije te ostalih modaliteta uprave ustav uopće ne rješava, nego prepušta običnomu zakonu.

Što se tiče uredjenja Kanarskih otoka,[6]) to ustav naročito ističe, da će svaki pojedini od njih činiti jednu zasebnu upravnu jedinicu, na čijem će čelu stajati jedno vijeće (cabildo), kojega će funkcije i nadležnost biti jednake funkcijama i nadležnosti organa, koji budu stajali na čelu uprave pojedinih provincija, a to će pitanje opet — kako smo vidjeli — urediti poseban zakon.

Jedna ili više susjednih provincija, koje imaju iste kulturno-historijske i ekonomske značajke, mogu se organizirati u jednu novu administrativno političku cjelinu, u autonomnu pokrajinu[7]) (zemlju). Temeljni zakon — ustav — jedne takve autonomne pokrajine je statut, koji sadržava sva pitanja, koja spadaju u njenu nadležnost. Prema ustavnim propisima samo donošenje statuta t. j. organizacija jedne autonomne pokrajine (zemlje) dolazi na ovaj način.

Prijedlog statuta, t. j. prijedlog o organizaciji nove autonomne pokrajine mora da podnese većina municipalnih vijeća sa područja buduće autonomne jedinice, ili da municipiji, koji podnašaju takav prijedlog pretstavljaju najmanje dvije trećine izbornika dotičnoga područja. Zatim se prijedlog statuta podnaša narodu neposredno na odobrenje. Narod se izjašnjuje o prijedlogu putem izbora, koji se u tu svrhu naročito raspišu na dotičnom području, za koje se predlaže, da se organizira kao posebna autonomna pokrajina. Prijedlog statuta će se smatrati prihvaćenim, ako se na spomenutim izborima za njega plebiscitarno izjasne najmanje dvije trećine ukupnoga broja izbornika dotičnog kraja. Ako pak prijedlog ne dobije potrebnu dvotrećinsku većinu, tada se smatra odbijenim i može se ponoviti tek po isteku roka od pet godina. Ako je za statut glasovala potrebna dvotrećinska većina, tada statut mora još dobiti potvrdu parlamenta (Cortesa), da stupa na snagu. Cortesi će potvrditi regionalni statut, ako se njegovi propisi ne protive ustavu i temeljnim državnim zakonima.

II. Razgraničenje nadležnosti države i autonomnih zemalja. — Ustav iscrpljivo nabraja pitanja, koja u pogledu zakonodavstva i egzekutive spadaju u isključivu nadležnost države — kao: sticanje i

---

[1]) 11. II. 1873. proglašena je Španjolska prvi put republikom.

[2]) Posada Adolfo: La nouvelle constitution espagnole Paris 1932. str. 124.

[3]) Upliv socijalističkih ideja se opaža već u prvom članu španjolskog ustava, koji glasi: »Španjolska je demokratska republika radnika svih vrsta, koja se organizira u režim slobode i pravde.« Ovdje postoji neka sličnost sa čl. 10. ruskog ustava: »Ruska republika će biti slobodna socijalistička zajednica svih radnika Rusije«. (Cit. po Posada op. cit. 129.)

[4]) Mirkine-Guetzevitch: Les constitutions de l' Europe Nouvelle Paris 1930. str. 34, 35.

[5]) Provincije su osnovane zakonom od 1883.

[6]) Ustav odredjuje, da će i Balearski otoci moći optirati za isti režim.

[7]) Ove autonomne pokrajine odgovaraju zemljama (Länder) Weimarskog ustava.

gubitak državljanstva, uredjenje ustavnih prava i dužnosti, odnošaj crkve i države, reprezentiranje države prema vani uopće, objava rata i sklapanje mira, uprava kolonija, svi medjunarodni odnosi, obrana sigurnosti republike, pomorsko ribarstvo, državni dugovi, vojne snage za obranu zemlje, primanje stranih trgovačkih brodova pod domaću zastavu; sudbenost vrhovnog suda osim u stvarima, koje su statutom dane u nadležnost zemalja; emisija novca, državne financije, opća organizacija banaka, nadzor nad proizvodnjom i trgovinom oružja, opći saobraćajni režim, pogranična policija i postupak prema strancima, useljivanje i iseljivanje; poduzimanje zdravstvenih mjera, u koliko to traže ekstraregionalni interesi.

Ustav dalje opširno navadja stvari, o kojima zakonodavstvo pripada državi, ali njihova egzekutiva može biti prepuštena autonomnim zemljama prema njihovoj političkoj sposobnosti. Tu spada kazneno, trgovačko, socijalno pravo i postupak, dio gradjanskog zakonodavstva, rudni režim i zakonodavstvo o intelektualnoj i industrijskoj svojini, željeznice, radio emisije, režim štampe i javnih udruženja, civilno zrakoplovstvo, osnove zdravstvenog zakonodavstva i socijalizacija prirodnih bogatstva. — Sve ostale stvari osim onih, koje ustav navadja u čl. 14. i 15., mogu se dati u isključivu ndaležnost zakonodavstva i egzekutive autonomnih zemalja.[8])

Pošto statut svake autonomne pokrajine nabraja pitanja, koja spadaju u njenu nadležnost, to za svaku stvar, koja nije izričito dana u njenu nadležnost, vrijedi predmnjeva, da spada u nadležnost države. Država osim toga može naročitim zakonom propisati osnovna načela, kojih će se morati pridržavati u svojem radu autonomno zakonodavstvo pojedine pokrajine, ako to zahtijeva potreba održanja sklada izmedju mjesnih i općih interesa. Za donošenje takvog zakona potrebna je kvalificirana većina od $^2/_3$ ukupnoga broja poslanika. Rasudba i odluka o tome, da li postoji potreba donošenja takvog zakona, pripada sudu za ustavne garancije.

Pravo same države ima prednost pred autonomnim pravom zemalja osim u stvarima, koje su statutom izričito dane u isključivu nadležnost pokrajina. Svaka autonomna pokrajina ili jedan njen dio može se odreći svog autonomnog režima odnosno istupiti iz sklopa takve autonomne jedinice, ako takav prijedlog podnese većina municipalnih (općinskih) vijeća tog kraja, i ako on bude na izborima prihvaćen većinom od najmanje dvije trećine svih upisanih izbornika dotične zemlje odnosno njenog jednoga dijela.

III. Parlamenat (Cortesi). — Najvažnije načelo ustava je načelo narodnoga suvereniteta, po kojem sve vlasti proizlaze iz naroda. Ustav je takodjer usvojio reprezentativni sistem, jer narod pripadajuću mu zakonodavnu vlast, ne vrši sam nego putem Cortesa. Ali taj reprezentativni sistem nije čist, nego je probijen ustanovom referenduma i narodne inicijative, na što ćemo se kasnije opširnije osvrnuti.

Novim ustavom je uveden u Španjolskoj sistem jednog doma,[9]) te ova mlada demokratska i parlamentarna republika spada u red ne mnogobrojnih većih država, koje su usvojile sistem jedinstvene skupštine, i ako je sistem dvaju domova — možemo reći — zahtjev klasičnog parlamentarnog tipa, a i sama ravnoteža vlasti govori u prilog toga sistema.

1. Izbor. — Aktivno i pasivno izborno pravo imaju svi španjolski gradjani, stariji od dvadeset i tri godine, bez razlike spola i gradjanskog

[8]) Ovdje se takodjer opaža jak utjecaj Weimarskog ustava, koji u či. 6—11 točno uredjuje pitanja, koja spadaju u nadležnost države, a u čl. 12—15 pitanja, dodijeljena nadležnosti pojedinih zemalja (Länder).

[9]) Prijedlog, da se uvede dvodomni sistem, odbili su ustavotvorni Cortesi sa 150:100 glasova.

stanja. Aktivno i pasivno izborno pravo pripada dakle i ženama, a ono je po izričitoj odredbi ustava opće, jednako, neposredno i tajno.

2. Saziv Cortesa. — Cortesi se sastaju automatski bez ikakvog poziva u redovno zasjedanje prvog radnog dana mjeseca veljače i listopada svake godine. Zasjedanje od veljače mora trajati bar tri, a ono od listopada bar dva mjeseca. Pretsjednik Republike može, vršeći svoje pravo raspuštanje Cortesa, skratiti te rokove redovnih zasjedanja i to ono od veljače za jedan mjesec a listopadsko za 15 dana.[10]) Pretsjednik Republike saziva Cortese u vanredno zasjedanje, kada to prilike zahtijevaju — i to bilo da je saziv potreban ili samo koristan.

3. Zakonodavne atribucije parlamenta. — Pored zakonodavnih atribucija općeg značaja Cortesi mogu u slučaju vanrednih prilika ovlastiti vladu, da dekretima, koje će donijeti Ministarski savjet uredi pitanja, koja se načelno mogu urediti samo zakonom. Ovakva ovlaštenja ne mogu biti općenita, nego se mogu davati za pojedini slučaj, a moraju biti saglasna sa onim načelima, koja je parlamenat utvrdio za pojedina pitanja. Na ovaj se način, t. j. dekretima na osnovu prethodnog ovlaštenja Cortesa, ne mogu ni u kojem slučaju povećavati državni rashodi.

4. Političke atribucije. — Pošto je Španjolska ne samo demokratska nego i parlamentarna država, to Cortesima pripada nadzor nad vladom i to ne samo u pogledu zakonitosti nego i u pitanju političke svrsishodnosti vladinih akata. Ako Cortesi drže, da neki postupak vlade nije bio politički shodan, izglasat će joj nepovjerenje. Ustav kaže, da ministri odgovaraju solidarno za opću politiku vlade a individualno za akte i poslove svoga resora. Stvar medjutim nije tako jednostavna, jer u praksi često nije moguće razlučiti pitanje opće politike vlade od akata odnosno poslova pojedinih resora radi toga, što često akti pojedinih ministarstava pretstavljaju opću politiku vlade, pa odatle i tendenca, da solidarna odgovornost ministara zamijeni njihovu individualnu odgovornost. — Za svako izjavljivanje nepovjerenja vladi ustav je propisao posebne uvjete i poseban postupak. Svaki prijedlog o izglasavanju nepovjerenja mora biti podnesen pismeno i obrazložen, te potpisan od najmanje 50 poslanika. Osim toga takav prijedlog se mora saopćiti svim članovima Cortesa, a rasprava i glasanje o prijedlogu će se obaviti nakon pet dana od dana podnošenja prijedloga. Ako prijedlog o nepovjerenju bude izglasan od apsolutne većine svih, a ne samo prisutnih, poslanika, tada vlada odnosno pojedini ministri moraju podnijeti ostavku — prema tome, da li je nepovjerenje izglasano vladi ili samo pojedinim ministrima. Navedeni uslovi i postupak vrijede i za sve druge prijedloge, koji makar i posredno znače izjavljivanje nepovjerenja.

5. Financijske atribucije. — Prijedlog budžeta sastavlja i podnosi vlada. Prijedlog za povećanje predloženih državnih rashoda mora biti pismeno potpomognut od najmanje jedne desetine od svih članova Cortesa, a za prihvat takvoga prijedloga je potrebna apsolutna većina ukupnog broja poslanika. Da budžet postane izvršan, ne treba mu promulgacija šefa države, kako je to potrebno drugim zakonima, nego stiče pravnu snagu, čim ga odobre Cortesi. Parlamenat ovlašćuje vladu za sklapanje zajma; samo on može dopuštati poreze, jer nitko nije dužan plaćati porez, kojega nije izglasao parlamenat.

[10]) Tako bi Cortesi u tom slučaju faktično zasjedali u prvom periodu dva, a u drugom mjesec i po dana.

6. Sudska atribucija. — Cortesi mogu optužiti pretsjednika Republike pred sudom za ustavne garancije, o čemu će kasnije biti govora, a tako i pretsjednika vlade i pojedine ministre. Oni mogu svrgnuti ili izazvati svrgnuće šefa države. Parlamentu pripada takodjer pravo amnestije.

7. Diplomatske atribucije. — Da vanjskim načinom pokažu svoju odanost miru i medjunarodnoj zajednici, ustavotvorci su uvrstili u ustav odredbu, kojom se Španjolska odriče rata kao instrumenta nacionalne politike, i odredbu, da će poštivati opće propise medjunarodnoga prava, koje će usvajati u domaćem zakonodavstvu. Ove odredbe nesumnjivo znače ne samo putokaz nego i jako ograničenje djelatnosti Cortesa — tim više, što čl. 65. izričito kaže, da domaće zakonodavstvo mora biti u skladu sa odredbama ugovora, koje je država ratificirala. Načelno ratificiranje ugovora pripada pretsjedniku Republike, ali uz ograničenje, da svi politički, trgovački, kao i oni ugovori, kojima se opterećuju financije države ili pojedinaca, te ugovori, za čije su izvršenje potrebne neke zakonodavne mjere, moraju biti odobreni od Cortesa, jer se inače ne će smatrati obaveznima.

Kada je u pitanju istup Španjolske iz Lige naroda ili objava rata, to u oba slučaja pretsjednik Republike treba prethodno ovlaštenje od parlamenta, koji mu ga daje u obliku posebnih zakona.

IV. Permanentna deputacija Cortesa. — Institucija permanentne deputacije[11]) Cortesa nije za španjolsko ustavno pravo nova, jer njeno podrijetlo nalazimo već u ustavu od 1812. god. (Nasl. III. poglav. 10). Glavni, a mogli bi reći gotovo jedini, rezon ove institucije je zaštita ustava i ustavnosti. Ona treba da bude zapreka svim eventualnim protupravnim mjerama egzekutive, s kojima politička povijest Španjolske tako obiluje. Permanentna deputacija sastoji se od dvadeset i jednog člana, koje biraju Cortesi iz svih stranaka prema razmjeru njihove brojčane snage. Funkcije su joj: 1. Kada se u slučaju vanrednih prilika nametne potreba suspenzije nekih ustavnih odredaba o gradjanskim pravima, Cortesi, ako su na okupu, izjasnit će se odmah o toj odluci vlade kao i o trajanju te suspenzije. Ako pak ne zasjedaju, tada moraju biti sazvani u roku od osam dana, računajući od dana suspenzije, a ako ih pretsjednik Republike ne sazove u tom roku, oni se i bez njegovog poziva automatski sastaju deveti dan poslije odluke o suspenziji. U tom slučaju Cortesi ne mogu biti raspušteni prije, nego su donijeli odluku o tom, koliko će trajati suspenzija ustavnih propisa. Ali ako se desi potreba suspenzije tih ustavnih propisa u času, kada su Cortesi raspušteni, tada permanentna deputacija vrši sve te funkcije umjesto Cortesa i izjašnjuje se o samoj suspenziji i njenom trajanju. Suspenzija ustavnih garancija može trajati samo trideset dana, a za svako dalje produljenje toga roka je potreban pristanak parlamenta ili permanentne deputacije. — 2. Ako Cortesi nisu na okupu, tad permanentna deputacija može sa većinom od dvije trećine članova dati svoj pristanak, da pretsjednik Republike u slučaju vanrednih prilika može dekretima uredjivati pojedina pitanja, koja se načelno mogu uredjivati samo zakonom. — 3. Pitanje izdavanja pojedinih poslanika sudu kao i ostale stvari, koje joj parlamenat dade u nadležnost.

V. Ustavni položaj pretsjednika Republike i njegove funkcije. — Ova glava nosi naslov »Pretsjedništvo Republike«, kako bi se i na taj način istaklo, da se ta ustavna institucija sastoji od više elemenata. Nasuprot Cortesima, u čijim se rukama nalazi zakonodavna

[11]) Slične ustanove nalazimo u ustavima: Njemačke čl. 35., Pruske čl. 26., Čehoslovačke čl. 54., Mexica čl. 78., Uruguaya čl. 52—56.

vlast, stoji egzekutiva, koja se sastoji iz dva elementa — jedan stalan pretsjednik Republike; a drugi nestalan, odgovorna vlada.

Pretsjednik Republike je šef države, on personificira naciju.[12]

1. Izbor. — Pretsjednika Republike bira naročito izborno tijelo, koje sačinjavaju Cortesi skupa sa delegatima — compromissarios —, čiji broj mora biti jednak broju članova Cortesa. Ovi se delegati biraju općim jednakim i neposrednim i tajnim glasanjem naročito u svrhu izbora pretsjednika Republike. Njihov izbor potvrdjuje sud za ustavne garancije. Ustav je dakle prihvatio sistem posrednog izbora. Pošto španjolski ustavotvorci nisu u pitanju izbora pretsjednika prihvatili sistem Weimarskog ustava, a kako se opet iz pojmljivih razloga nije htjelo da sami Cortesi biraju pretsjednika, to se je usvojio današnji sistem, da ga biraju zajedno Cortesi i spomenuti compromissarios. Pretsjednikom može biti izabran svaki španjolski gradjanin iznad 40 godina, koji uživa sva gradjanska prava. Ipak aktivna vojna lica ne mogu kandidirati niti biti izabrana za pretsjednika; vojna lica u pričuvi ili umirovljena, mogu, samo ako su stavljena u mirovnu ili u pričuvu najmanje šest godina prije toga. Osim toga ne mogu biti izabrana crkvena lica niti članovi kraljevskih porodica, koje vladaju ili su bar nekad vladale u bilo kojoj zemlji, i to bez obzira na blizinu srodstva. Današnjega pretsjednika Republike izabrali su — prema prelaznim naredjenjima ustava — sami ustavotvorni Cortesi bez sudjelovanja delegata (compromissarios).

2. Trajanje pretsjedničkoga perioda. — Mandat izabranoga pretsjednika Republike traje šest godina. Pretsjednik ne može prije početi vršenjem svojih funkcija, nego pred Cortesima svečano obeća svoju vjernost Republici i ustavu. Tek poslije tog obećanja smatra se, da je otpočeo novi pretsjednički period. Po isteku mandata pretsjednik Republike može biti ponovno izabran tek nakon barem šest godina od svojega prijašnjega pretsjedničkog mandata.[13])

3. Prestanak i vakancija. — Redovan način prestanka bio bi istek pretsjedničkog mandata, a vanredan: smrt, ostavka i svrgnuće. U slučaju upražnjenja pretsjedničkoga položaja sve funkcije pretsjednika preuzimlje pretsjednik Cortesa, kojega opet na tom položaju zamjenjuje njegov potpretsjednik. U roku od trideset dana, računajući od časa upražnjenja, ima se obaviti izbor novog pretsjednika Republike. U tim prilikama Cortesi, pa sve da su bili i raspušteni, zadržavaju svoju punu prijašnju vlast sve do izbora novog pretsjednika.

Cortesi mogu i svrgnuti pretsjednika Republike prije isteka njegova mandata. Za prihvat prijedloga o svrgnuću šefa države ustav traži kvalificiranu većinu od tri petine ukupnoga broja poslanika. Ako taj prijedlog pri glasanju dobije tu potrebnu većinu, od tog momenta pretsjednik Republike ne može dalje vršiti svoje funkcije. Za daljih osam dana obavljaju se izbori za delegate — compromissarios. Ovi delegati zajedno sa Cortesima čine jednu naročitu skupštinu, koja apsolutnom većinom odlučuje o prijedlogu za svrgnuću, pretsjednik je time svrgnut, a ista skupština bira novoga pretsjednika.

4. Odgovornost pretsjednika Republike. — Odgovornost pretsjednika države javlja se po španjolskom ustavu u dva oblika. Jedan od njih pretpostavlja kriviènu povredu ustavnih obaveza: »Pretsjednik

[12]) Tako i francuski ustav od 1875. god.

[13]) U Francuskoj je obratno; pretsjednik odmah po isteku svoga perioda može biti ponovno izabran, kako je to n. pr. bio slučaj sa Grévyem 28. XII. 1885. Ust. zak. od 25. II. 1875. čl. 2 na koncu.

je odgovoran krivično za deliktnu povredu ustavnih obveza«; drugi oblik odgovornosti nema za osnov nikakav prekršaj ustavnih propisa, nego se osniva na razlici u shvaćanju Cortesa i pretsjednika Republike o političkoj potrebi nekih akata egzekutive. — U prvom slučaju kod krivične odgovornosti t. j. u slučaju formalne povrede ustavnih propisa parlamenat odlučuje, da li će optužiti pretsjednika pred sudom za ustavna jamstva ili ne. Da se uzmože donijeti odluka o optuživanju, potrebno je, da za nju glasa bar tri petine ukupnoga broja poslanika. Sud odlučuje, da li će takvu optužbu prihvatiti ili će ju odbiti. Ako ustavni sud prihvati tužbu, pretsjednik se od toga časa smatra svrgnutim i pristupa se izboru novoga šefa države; ako pak ustavni sud odbije optužbu Cortesa, ovi se raspuštaju i raspisuju novi parlamentarni izbori. Same potankosti ovoga postupka uredit će poseban zakon, koji će imati ustavni značaj t. j. po svojoj formalno pravnoj moći nalaziti će se nad običnim zakonima. — Drugi oblik odgovornosti je posljedak iz razlika u shvaćanju o političkoj potrebi ili svrsishodnosti nekoga postupka pretsjednika Republike. Tako je pravo šefa države, da raspusti parlamenat ustavom ograničeno, jer on može za trajanja svoga mandata najviše dva puta raspustiti Cortese. Nakon drugog raspuštanja novoizabrani Cortesi u prvom svojem aktu odlučuju o pitanju, da li je postojala potreba, da se prijašnji Cortesi raspuste ili ne. Ako se apsolutna većina izjavi, da je drugo raspuštanje parlamenta bilo nepotrebno, pretsjednik se smatra svrgnutim. Iz ovoga proizlazi, da se ovdje ocjenjuje politička shodnost jednoga postupka. Sud o shodnosti toga postupka će biti ovisan o različitom shvaćanju političkih potreba i prilika. Te razlike moraju biti teške, a ne neznatna razmimoilaženja i nesuglasice. Ovaj oblik odgovornosti drže neki španjolski teoretičari za političko sredstvo, kojim se uspostavlja sklad izmedju Cortesa i šefa države.

Za pravnu snagu svakoga akta pretsjednika Republike je potrebno, da bude potpisan po jednom ministru, koji time preuzimlje parlamentarnu odgovornost za akt, a učestvuje i u krivičnoj, ako taj akt pretstavlja krivičnu povredu ustavnih dužnosti pretsjednika Republike. Ovdje se dakle najjasnije ukazuje potreba saradnje izmedju dva elementa egzekutive: šefa, države i vlade.

5. Atribucije pretsjednika Republike. — Zahtjev, da svaki akt šefa države, da dobije pravnu snagu, mora biti potpisan po jednom ministru, ima dvije glavne posljedice. Jedna je potreba saradnje izmedju oba elementa egzekutive i pretsjednika Republike i vlade, a druga, da sve atribucije šefa države bile one egzekutivnog, političkog, diplomatskog ili sudskog značaja postaju djelotvorne tek pomoću drugog elementa egzekutive t. j. preko Cortesima odgovorne vlade. Dotaknut ćemo se samo onih atribucija, koje imaju više poseban značaj.

a) Atribucije pretežno egzekutivnog značaja. — Pretsjednik Republike kao šef države može u vanrednim prilikama dekretima uredjivati pitanja, koja se načelno uredjuju samo zakonima. Sam prijedlog takvog dekreta čini vlada i on mora biti jednoglasno primljen od svih ministara, te potvrdjen — ako Cortesi ne zasjedaju — od dvije trećine članova permanentne deputacije. Važnost takvih dekreta je samo prolazna t. j. dok ih Cortesi ne izmijene.

b) Političke atribucije. — Pretsjednikovo pravo raspuštanja Cortesa je ograničeno — kako smo već vidjeli — najviše na dva puta za vrijeme trajanja njegova mandata. — Pretsjedniku Republike pripada suspenzivan veto u pitanju promulgacije već izglasanih zakona. Ako on bilo s kojih razloga ne odobrava već izglasani zakon, koji mu je dostavljen na promulgaciju, može putem jedne poslanice tražiti od Cortesa, da taj zakon ponovno

uzmu u pretres.[14]) Ako taj zakon pri ponovnom pretresu bude prihvaćen većinom od dvije trećine, šef države je obvezan na promulgaciju.

c) Diplomatske atribucije. — Pretsjednik Republike objavljuje rat i zaključuje mir. Ustav je medjutim to njegovo pravo objave rata osjetljivo ograničio, jer šef države može objaviti rat samo saglasno sa odredbama pakta Lige naroda, a i to samo pošto su iscrpljena sva mirna obrambena sredstva, te sudski postupak ili arbitraža, kako su utvrdjeni u ugovorima, koje je država zaključila, a koji su registrovani kod Lige naroda. — Kada su svi ti uvjeti ispunjeni, pretsjednik Republike treba za objavu rata posebnu dozvolu Cortesa u obliku posebnoga zakona. Ove restrinkcije su samo posljedica u čl. 6. ustava preuzete ideje Briand-Kellogovog pakta: »Španjolska se odriče rata kao instrumenta nacionalne politike«, te odredbe čl. 7.: »Španjolska će poštovati opće norme medjunarodnog prava, te će ih stavljati u svoje nacionalno pravo«.

Ratifikacija medjunarodnih ugovora pripada načelno pretsjedniku Republike uz ograničenje, da svi politički i trgovački ugovori, a tako i ugovori, koji opterećuju državne financije, kao i oni, za čije su izvršenje potrebne mjere zakonodavne vlasti, postaju obvezatni za državu, samo ako ih potvrde Cortesi.[15])

Tajni ugovori ili tajne klauzule bilo kojeg ugovora ne smatraju se za narod uopće obvezatnima.

Da Španjolska uzmogne istupiti iz Lige naroda, treba da Cortesi dadu u formi posebnoga zakona za to naročita ovlaštenja pretsjedniku Republike.

Čl. 76. sadržava jednu zanimljivu novost. Po njemu svi projekti konvencija, koji se tiču medjunarodne organizacije rada moraju biti podneseni Cortesima za vrijeme od 1 god., a u vanrednim prilikama u roku od 18 mjeseci, računajući od dana, kada je zaključena medjunarodna konferencija, koja je donijela dotične projekte. Pošto ih parlamenat potvrdi, pretsjednik Republike će ih svojim potpisom ratificirati.

VI. Referendum i narodna inicijativa. — a) Uopće. — Izmedju čistog reprezentativnog sistema i sistema izravnoga[16]) sudjelovanja naroda u upravljanju postoji jedna njihova kombinacija, a to je poludirektna — polureprezentativna — vlada ili sistem referenduma i narodne inicijative. Referendum je već prema predmetu ustavni, zakonodavni ili administrativni.

Zakonodavni referendum je savjetodavan (konsultativan) ili ratifikacioni prema tome, da li se na taj način samo konsultuje narod o načelima nekoga zakona, koji će zakonodavac tek donijeti, ili se već izradjen zakon podnaša narodu na prihvat putem referenduma. Ratifikacioni referendum može opet biti obvezatan ili fakultativan. Obvezatan je onda, kada zakon ne može stupiti na snagu prije, nego ga narod prihvati putem referenduma. — Fakultativni pak referendum se dijeli u: a) običan, po kojem stanovit broj gradjana može u izvjesnom periodu vremena, nakon što je parlamenat izglasao neki zakon, zahtijevati, da se narod izjasni o tom zakonu putem referen-

---

14) Ako je zakon oglašen kao hitan, pretsjednik nema toga prava; tu bi njegov veto bio bez učinka.

15) Po ugledu na francuski ustav: čl. 16. § 8. zakona od 8. VII. 1875. (Hauriou cit. 125. str.).

16) Esmein tvrdi, da je naziv izravna vladavina, strogo uzevši, netočan, jer da je izborno tijelo prvi i nužni pretstavnik naroda, ali kako je pojam naroda mnogo širi od pojma izbornoga tijela, to u tom strogom smislu ne bi postojao sistem izravne vlade nego samo reprezentativna i polureprezentativna (Esmein 3. ed. cit. str. 300, Hauriou cit. str. 552).

duma; ali — kako smo već naglasili — to pravo pripada gradjanima samo kroz stanovito vrijeme; b) onaj, koji se javlja skupa sa narodnom inicijativom, pa gdje se na zahtjev odredjenoga broja gradjana stavlja u poket čitava zakonodavna mašinerija. Ovdje stanovit broj gradjana podnaša parlamentu jedan zakonski prijedlog i nakon što ovaj zakonski prijedlog bude izglasan, narod će se putem referenduma izjaviti, da li taj zakonski prijedlog prihvaća ili ne. Medjutim može se desiti, da vlada nije saglasna sa tim prijedlogom, pa da sama iznese svoj prijedlog zakona. U tom slučaju su oba prijedloga predmetom referenduma i narod će se izjaviti za jedan ili za drugi.

N a r o d n a i n i c i j a t i v a razvila se tijekom vremena iz prava peticije, koje postojalo još u apsolutističkim državama u obliku placet-a i prestavljalo viam gratiae, jer petent nije svoj zahtjev osnivao, niti u to doba mogao osnivati na nekom svojem subjektivnom pravu. Peticija je tada spadala u diskreciono pravo, a ako je bila uvažena, to je imalo značaj milosti. Pravo peticije, koje je u Francuskoj revoluciji igralo tako značajnu ulogu, izgubilo je s razvojem štampe gotovo svu svoju važnost.[17]) Medjutim se ovo staro pravo peticije tokom vremena potpuno preobrazilo i dobilo u zemljama poludirektne i polureprezentativne vlade ogromnu političku važnost. Ono je postalo političkim sredstvom, pomoću kojega narod izravno sudjeluje u zakonodavstvu i to na način, da odredjeni broj gradjana može tražiti referendum za jedan zakon, koji je već po zakonodavstvu izglasan, ili da taj broj gradjana može tražiti od zakonodavstva da uzme u pretres jedan njihov zakonski prijedlog, o kojem će se nakon toga obaviti referendum. Ovako modificirano pravo peticije, po kojem je vlast dužna, da uzme u pretres tako podneseni zakonski prijedlog zove se narodna inicijativa.

b) P o Š p a n j o l s k o m u s t a v u. — Čl. 66. ustava postavlja načelne odredbe o referendumu i narodnoj inicijativi, prema kojem 15% izbornika može tražiti provedbu referenduma o zakonu, kojega su Cortesi već izglasali i koji je već stupio na snagu. Protivno odredbama nekih drugih ustava, vršenje ovoga prava sa strane gradjana nije vezano ni nikakav rok, nego ga oni mogu svakovremeno vršiti. Od ovog prava izuzeti su ustav i zakoni, koji ga dopunjuju. medjunarodni ugovori registrirani kod Lige naroda, statuti pojedinih zemalja te porezni zakon. — 15% izbornika može dakle svakodobno podnijeti Cortesima jedan zakonski prijedlog i oni ga moraju uzeti u pretres. Razradu samih potankosti referenduma i narodne inicijative je ustav prepustio zakonodavcu. Ustav je — kako vidimo — usvojio uz spomenuta ograničenja ustanovu zakonodavnoga referenduma i narodne inicijative i tako napustio sistem čistoga reprezentativnoga sistema.

Takovo izborno tijelo po španjolskom ustavu ima dvije vrsti funkcija: 1. izbornu (izbor poslanika za Cortese, izbor ustavotvornih Cortesa i izbor delegata, koji će zajedno sa Cortesima birati pretsjednika Republike ili da se izjasne o zahtjevu Cortesa da se svrgne pretsjednik); 2. izravan upliv na život države putem referenduma i prava inicijative. — No premda u državama čistoga reprezentativnog režima izborno tijelo ima samo biračku funkciju i ne sudjeluje izravno ni u zakonodavstvu ni u upravi, to ono ipak sudjeluje neizravno, jer izborna većina odredjuje politički kurs, a mnoge državne reforme su izvršene tako, što su se nalazile u izbornim programima, pa su se izbornici opredijelili ne prema ličnostima nego prema programima, te glasajući za te programe odobrili buduće reforme (to je prikriveni referendum).

VII. T r i b u n a l z a u s t a v n a j a m s t v a. — U zemljama pod režimom krutog ustava zakonodavna vlast je ograničena propisima ustava zato,

17) Hauriou op. cit. str. 717.

jer se takvi propisi po svojoj formalno-pravnoj moći nalaze nad običnim zakonima. Sad se pita, na koji način će se organizirati zaštita i poštovanje ustava od eventualnih povreda, i to ne sa strane gradjana ili upravne vlasti nego od same zakonodavne vlasti. Postoje uglavnom dva sistema nadzora ustavnosti. Po jednome pojedinac napada tužbom pred posebnim sudom zakon, za koji tvrdi, da je protuustavan i ako taj sud dodje do zaključka, da je napadnuti zakon uistinu protuustavan, on će ga proglasiti ništavim. Tada se smatra, kao da taj poništeni zakon nije ni postojao i uvažena tužba pojedinca ima svoje djelovanje protiv svih.

Po drugom sistemu pojedinac ne napada protuustavan zakon, nego se samo pred r e d o v n i m sudom, pred kojim ima neki spor, od primjene takvog zakona brani prigovorom, kojim traži od suda, da se taj zakon kao protuustavan na njega ne primijeni. Ako je prigovor osnovan, sudac će uskratiti primjenu toga zakona na konkretni slučaj. Razumije se, da takvom odlukom sudac ne dira u samu snagu i valjanost zakona uopće, nego tu snagu suspendira samo za taj jedan konkretan slučaj. Kao što se vidi prvi sistem ima ofenzivni a drugi defenzivni značaj.

Dalje se je u teoriji često raspravljalo pitanje, kome da se povjeri taj nadzor. Pošto je pitanje, da li je jedan zakon protivan propisima ustava ili ne, čisto pravno pitanje, to će rješenje biti najsretnije, ako se to dade u nadležnost sudu. Nadzor samoga parlamenta kao i veto šefa države nisu u praksi odgovorili potrebama.[18]) Dok je naprotiv redovna dužnost suda, da pri rješavanju pojedinih sporova rješava i sukobe medju pojedinim zakonima, uvažujući uvijek propise višega ranga. A po riječima Munro-a[19]) glavna zadaća suda se i sastoji u tome, da održava u punoj važnosti propise vrhovnog zemaljskog zakona — a to je ustav. I sam K e l s e n[20]) drži, da ne može biti istinskoga jamstva ni za tekst ni za duh ustava, ako ne postoji specijalni forum, koji može da ništi protuustavne zakone. Španjolski ustav[21]) slijedio je u organiziranju nadzora ustavnosti prvi sistem i ustanovio:

S u d z a u s t a v n e g a r a n c i j e. — a) S a s t a v. — Raznovrsnosti njegovih funkcija odgovara i sam sastav tog suda. Pretsjednika toga suda biraju Cortesi; on ne mora biti poslanik. Članovi su: četiri profesora sa pravnih fakulteta španjolskih sveučilišta, pretsjednik računskog suda,[22]) po jedan pretstavnik svake autonomne pokrajine, pretsjednik visokog savjetodavnog tijela Republike,[23]) dva pretstavnika svih odvjetničkih komora i dva pretstavnika parlamenta, koje Cortesi slobodno biraju medju sobom.

b) N a d l e ž n o s t. — U nadležnost suda spada: 1. Zaštita ustavnosti, što obuhvaća u prvom redu rješavanje o rekursu protiv neustavnih zakona; zatim odluka o rekursu, kojim se traži zaštita gradjanskih prava, koja su zajamčena ustavom, ali to tek onda, ako je žalba protiv povrede tih prava već bila podnesena redovnoj vlasti no bez uspjeha. — 2. Rješavanje svih sukoba nadležnosti izmedju zakonodavne i ostalih državnih vlasti i autonomnih po-

18) Hauriou op. cit. str. 266.

19) Munro: The Markes of the unwritten Constitution, New-York 1930., str. 68.

20) La garantie juridictionelle de la Constitution (Revue du Droit Public t. XVI. No 2).

21) Slične ustanove nalazimo u ustavu Austrije čl. 137., Čehoslovačke čl. 23., te u Njemačkoj.

22) Ova ustanova odgovarala bi po prilici našoj glavnoj kontroli.

23) Čl. 93. ustana predvidja osnivanje jednoga vrhovnog savjetodavnog tijela Republike za poslove vlade i administracije, a o njegovu sastavu i nadležnosti donijet će se poseban zakon. Isti član predvidja osnutak takvih institucija za ekonomska pitanja.

krajina, kao i rješavanje samoga sukoba autonomnih zemalja medjusobno. — 3. Ispitivanje i potvrdjivanje izbora delegata — compromissarios —, koji zajedno sa Cortesima biraju pretsjednika Republike. — 4. Sudjenje o krivičnoj odgovornosti šefa države, pretsjednika vlade, ministara i još nekih najviših državnih funkcionara, kad ovi budu pred ovim sudom optuženi radi povrede ustavnih odnosno zakonskih propisa.

c) Postupak. — Ustav potanko odredjuje, tko je sve nadležan, da stavlja u pokret postupak suda za ustavna jamstva. Sudu se mogu obraćati: državno odvjetništvo, sudovi i suci (i to u slučaju, da im u rješavanju nekog spora zakon, koji bi imali primijeniti, izgleda protuustavan, oni će obustaviti postupak i zatražiti o tom mišljenje ustavnoga suda), vlada i pojedine autonomne pokrajine, kao i svaka juristička i fizička osoba, pa makar i ne bili izravno povrijedjeni u svojim pravima. — Pitanje, kakav će pravni učinak imati odluke suda, i druga pitanja te modaliteti postupka, ostavljena su, da se riješe posebnim zakonom.

U ovim ustavnim odredbama odrazuje se ideja o potrebi jedne institucije, koja će zajamčiti zaštitu, koliko snamoga teksta ustava, toliko i njegova duha. Vrlo važna novost ovih propisa je to, što oni omogućuju rekurs na ustavni sud protiv zakona protivnih ustavu, kao i to, što pravo na podnošenje rekursa pripada svakomu pojedinom gradjaninu, pa makar u konkretnom slučaju zakon nije izravno povrijedio njegovo pravo.

Na temelju samih ustavnih odredaba ne možemo dati mnijenje o funkcioniranju suda niti o djelotvornosti tog funkcioniranja. Jedino u savezu sa pitanjem djelovanja možemo se pitati, da li je za sastav samog suda nadjeno najsretnije rješenje? Držimo, da nije, — i sama raznolikost njegovih funkcija nije dovoljna, da opravda njegov sastav. Najvažnija funkcija suda je odlučivanje o rekursu protiv protuustavnih zakona i o rekursu, kojim se traži zaštita ličnih prava, zajamčenih ustavom. Kako su oba pitanja čisto pravne prirode, to su članovi suda morali biti samo suci pravnici. Što druge funkcije suda imaju pretežno politički značaj, to ipak ne može opravdati činjenicu, da pretsjednika suda bira parlamenat, i da on može biti član Cortesa. Osim toga Cortesi još biraju dva svoja člana, koja ulaze u sastav suda. I za ostale članove suda ustav nije odredio, da ne smiju istodobno biti i članovi parlamenta. Na temelju svega toga može se postaviti pitanje faktične nezavisnosti suda. Može li se pretpostaviti, da će pretsjednik suda biti stvarno nezavisan i nepristran pri odlučivanju o protuustavnosti zakona, kojeg su donijeli Cortesi, kada on sam duguje svoj položaj tim istim Cortesima, i ne će li se on prema njima radi toga smatrati moralno obvezanim? Da li se može očekivati objektivnost od članova suda, koji su istodobno i poslanici, kad treba donijeti odluku o zakonu, na čijem su donošenju možda i sami sradjivali? Pošto su mnoga i vrlo važna pitanja prepuštena zakonskomu uredjenju, ne možemo — kako smo naglasili — dati opći sud o djelovanju suda, ali držimo, da je njegov sastav takav, da bi mogao imati nepovoljan utjecaj na djelovanje i svrhu ove institucije.

VIII. Revizija ustava. — Današnji španjolski ustav sadržava u svojoj devetoj glavi propise o načinu svoje revizije.[24]) Obzirom na formalno pravnu snagu ovaj ustav je kruti ustav, jer za svoju izmjenu propisuje naročite uvjete i naročit postupak, koji se u mnogočem razlikuju od postupka za donošenje običnih zakona. — Za reviziju su nadležni oni isti čimbenici, koji i za donošenje običnih zakona, ali — kako smo rekli — uz posebne uvjete i posebni postupak.

Sam postupak pri reviziji ustava možemo podijeliti u tri faze: I. inicijativa t .j. podnošenje prijedloga za reviziju; II. donošenje načelne odluke o tom prijedlogu; III. konačna odluka t. j. sama revizija.

Ad I. Inicijativa za reviziju ustava pripada vladi i Cortesima. Ali podnošenje prijedloga za reviziju ne pripada svakom članu Cortesa individualno, nego podnošenje takvog prijedloga mora potpomoći jedna četvrtina svih članova parlamenta. Pravo inicijative za reviziju ustava pripada dakle stvarno jednoj četvrtini članova Cortesa. — Bilo da je prijedlog za reviziju ustava potekao sa strane vlade ili sa strane Cortesa, u oba slučaja mora on sadržavati izrijekom one članove ustava, za koje se u prijedlogu traži, da budu ukinuti, izmijenjeni ili dopunjeni. Ali takav prijedlog ne mora sadržavati i način, kako ih treba izmijeniti.

Ad II. Kod donošenja načelne odluke o prijedlogu za reviziju ustava razlikuje dva slučaja:[25]) Ako je prijedlog o reviziji podnesen u prve četiri godine od stupanja na snagu ustava, tad se za njegov prihvat t. j. za donošenje načelne odluke o reviziji traži kvalificirana većina od dvije trećine. Nakon izminuća tih prvih četiriju godina bit će za prihvat prijedloga o reviziji dovoljna obična apsolutna većina. Ako je prijedlog prihvaćen t. j. donesena načelna odluka o reviziji, Cortesi se raspuštaju i novi izbori raspisuju u roku od daljih šestdeset dana.

Ad III. Novoizabrani Cortesi donose konačnu odluku o reviziji. Do donošenja konačne odluke o reviziji Cortesi će funkcionirati kao ustavotvorna skupština, a nakon toga kao obična zakonodavna skupština.

Izbori, koji se raspisuju odmah po donošenju načelne odluke o reviziji, stvarno znače t. zv. prikriveni referendum. Kako prijedlog o reviziji sadržaje sve članove ustava, koje treba izmijeniti ili ukinuti, to se narod prilikom izbora opredjeljuje prema iznešenim programima t. j. glasuje za pojedine projekte o ustavnoj reformi i tako sudjeluje posredno u reviziji ustava.

*

Španjolski ustav moramo shvatiti kao dio specifično španjolskih političkih prilika zadnjih godina. On nosi jasan pečat velikih političkih borba protiv apsolutizma. Možda baš radi toga su njegove temeljne intitucije slabe i odviše medjusobno ovisne.

Veliki španjolski filozof Leopoldo Alas,[26]) predvidjajući to, mogao je s pravom reći: »Rušenje jednoga nepodnošljivoga i samovoljnoga režima je mnogo, ali nije dosta, da država krene novim putem ustavnoga i državnoga života.«

[24]) Čl. 125. — [25]) Čl. 125.

Sadržaj financijskoga zakona po starom i novom zakonu o državnom računovodstvu

Napisao dr. Franolić Vladimir, odvjetnik u Slatini.

I. U srpnju prošle godine je izglasan u Narodnoj skupštini i u Senatu novi zakon o drž. rač., koji u glavnome sadržava odredbe, koje se odnose na izradu i izvršenje drž. budžeta. U tom novom zakonu donesene su mnoge odredbe, kojih u starom zakonu o drž. rač. nije bilo, i to ne samo što se tiče izrade i izvršenja budžeta državne uprave, nego i takve, koje se tiču državnih privrednih poduzeća. Mnoge novote su donesene i u pogledu naredbodavnoga prava, koje igra važnu ulogu kod izvršenja drž. budžeta.

Udovoljavajući načelu budžetske jedinstvenosti i potpunosti, novi zakon o drž. rač. sadržava odredbu, da u predračunu rashoda i prihoda moraju biti

[26]) Ihering: La lutte pour le Droit (prologue tr. esp. 2 ed. str. XLII.).

iskazani ne samo drž. upravna i drž. privredna poduzeća nego i drž. fondovi, o kojima po dosadanjem zakonu o drž. rač. nije ministar financija morao obavještavati Narodnu skupštinu, niti ih unašati u drž. budžet. Što se tiče budžetiranja drž. privrednih poduzeća, do sada je postojala za njih uredba o tehničkom sastavu budžeta drž. rashoda i prihoda od 13. svibnja 1927., koja je bila donesena na osnovu ovlaštenja iz čl. 36. financ. zakona za god. 1927/28. Pored toga sadržava još novi zakon mnoge novote u pogledu načina angažovanja drž. rashoda, te u pogledu sadržaja financ. zakona, kao sastavnoga dijela drž. budžeta.

Današnji naš zakon o drž. rač. jest, kao što je poznato, zakon bivše kraljevine Srbije od 6. ožujka 1910. Taj je zakon bio protegnut na područje čitave naše države zakonom od 22. svibnja 1922. Novi zakon o drž. rač. dobiva obaveznu snagu na dan 1. travnja 1936. tako, da će se samo izvršenje (!) budžeta za god. 1936./37. vršiti po tome zakonu, dok će se izrada toga budžeta vršiti po današnjem zakonu, što nije ni malo podesno, jer su izrada i izvršenje budžeta u uskoj vezi, a novi zakon sadržava mnoge novote u pogledu izrade drž. budžeta.[1])

Novi zakon o drž. rač. sadržava, kako smo već spomenuli, i mnoge novote u pogledu izrade financ. zakona kao sastavnoga dijela drž. budžeta. Ove nove odredbe, koje se odnose na financ. zakon više su teoretske nego li praktične naravi, te imaju više veze, mogli bi reći, sa ustavnim i upravnim nego li sa financ. pravom. U tim odredbama se očituje odnošaj parlamenta kao zakonodavne vlasti s jedne strane te upravne vlasti s druge strane, a to poimence u pogledu ubiranja poreza i donošenja novih zakonskih odredaba bez obzira, da li se one odnose na financ. pitanja ili ne. Ovdje ćemo se osvrnuti samo na one nove odredbe zakona o drž. rač., koje se odnose na finac. zakon kao takav, bez predračuna rashoda i prihoda, te ih usporediti sa odredbama staroga zakona o drž. rač. Utvrdivši razliku izmedju njih, stvorit ćemo zaključak, u kojem smjeru i u kojem opsegu se zakonodavac odalečio od onih načela, na kojima se osniva današnji naš zakon o drž. rač.

II. Zakon o drž. rač., koji je danas na snazi, sadržava u VII. glavi odredbe, koje se odnose na financ. zakon. Ova glava obuhvaća samo tri člana (44.46.), od kojih je jedino član 44. odlučan za pitanje, o kojem ovdje riječ.

Član 44. glasi: »Za svaku budžetsku godinu ministar financija sastavlja i zaseban godišnji financ. zakon. Financ. zakon kao dio drž. budžeta ..... obuhvaća:

1. ukupnu sumu rashoda budžetom predvidjenu; 2. ukupnu sumu prihoda budžetom predvidjenu; 3. razliku izmedju prihoda i rashoda, kao i način njenog izravnanja u smislu čl. 12. ovoga zakona; 4. ukupnu sumu po blagajničkim zapisima, koja može biti u opticaju; 5. odredbu, da se budžetom za dotičnu godinu predvidjeni prihodi mogu trošiti samo na budžetom predvidjene rashode i samo onako i u onoliko, kako su i u koliko rashodi budžetom za tu godinu predvidjeni po partijama i pozicijama; 6. odredbu, da se nikakav porez, prirez, ili taksa, ili ma kakvoga imena dažbina, koju nije odobrila Narodna skupština, ne smije razrezivati ni kupiti od naroda ni od strane državnih ni od strane ma koje vrste samoupravnih organa, kao i odredbu, da se dažbine, koje postoje i koje je odobrila Narodna skupština, ma koje vrste i imena bile, ne smiju povećavati bez njenoga prethodnoga odobrenja; 7. odredbe za balansiranje budžeta i druge, koje imaju da važe za dotičnu godinu a nisu protivne ovome zakonu.

[1]) Budžet za 1936/37. ima se izvršiti po naredjenjima ovoga zakona. (§ 245. zak. o drž. rač.)

U prvome redu zakon o drž. rač. stavlja u dužnost ministru financija, da za svaku budžetsku godinu sastavlja i zaseban godišnji financ. zakon, koji je sastavni dio državnoga budžeta, čineći sa predračunom rashoda i predračunom prihoda jednu cjelinu. Medjutim ovo nije samo dužnost nego i isključivo pravo ministra financija. To je njegova povlastica, te ga u tom pogledu ne može zamijeniti ni jedan drugi ministar.

Zakon o drž. rač., u članu 44., kaže nadalje, da financ. zakon o b u h v a ć a razne odredbe, sadržane u toč. 1.—7. ovoga člana. Ova stilizacija nije najbolja niti najsretnija, jer se iz riječi »obuhvaća« ne može zaključiti sa sigurnošću, da li je to obuhvaćanje obvezatno ili fakultativno, t. j. da li u financ. zakon mora biti uneseno sve ono, što se u članu 44. pod toč. 1.—7. navodi, ili možda ovisi od ministra financija, što će sve unijeti u financ. zakon. Medjutim, iz samog konteksta čitavoga ovoga člana, kao što i iz ustanova čitavoga zakona o drž. rač. (poimence iz odredbe čl. 109., koji govori o blagajničkim zapisima) nedvoumno proizlazi, da je odredba čl. 44. obvezatne naravi, te da godišnji financ. zakon m o r a s a d r ž a v a t i sve ono, što je u članu pod toč. 1.—7. navedeno. Ovo je vrlo važno znati, kako ćemo poslije vidjeti, jer se često dogadja, da se ove odredbe ne vrše i ne unašaja u godišnji financ. zakon. — Prelazeći na analizu pojedinih odredaba ovoga člana, zadržat ćemo se potanje samo na onima, koje su najvažnije.

Ad 1.—2. Odredba, da financijski zakon mora sadržavati ukupnu sumu rashoda i ukupnu sumu prihoda predvidjenu u budžetu, posvema je jasna i ne treba posebnog tumačenja.

Ad 3. Ministar financija je dužan, da se brine, da drž. prihode i drž. rashode dovede u ravnotežu. Ako ne uspije izvesti ravnotežu smanjivanjem rashoda u svome, kao i budžetu ostalih ministara i zasebnih ustanova, onda je dužan, da iznadje izvor, kojim će pokriti manjak (čl. 12. z. o d. r.). Prema tome je ministar financija dužan, da unese u financ. zakon razliku izmedju prihoda i rashoda samo u onome slučaju, kada r e d o v n i prihodi ne dosižu u budžetu predvidjene rashode. Govoreći čisto računski, drž. budžet mora biti prikazan tako, da sume prihoda budu jednake sumi rashoda, kao što zaključne stavke svake bilance moraju biti računski jednake. Prema tome, strogo uzevši, razlika u budžetu izmedju prihoda i rashoda ne bi smjela postojati, bar ne s formalne strane (čl. 12. z. o d. r.), pa je zato toč. 3. čl. 44. potpuno suvišna u svojoj današnjoj stilizaciji, i to napose obzirom na propis čl. 12., koji govori o manjku i o dužnosti, da se taj manjak mora prikazati. U koliko r e d o v n i prihodi ne dostaju za pokriće predvidjenih rashoda, onda je ministar financija dužan pobrinuti se, da nadje pokriće za taj manjak, a to će moći samo vanrednim prihodima. On je nadalje dužan, da istakne, kojim vanrednim prihodima kani ziravnati prihode i rashode.

Zakonodavac je dakle, redigujući toč. 3. čl. 44., imao na umu samo to, da se u financ. zakonu moraju poimence navesti oni vanredni prihodi i njihova visina, sa kojima ministar financija kani postići potrebnu ravnotežu u državnom budžetu. U koliko redovni prihodi dosižu redovne rashode, ne će uopće biti potrebno ništa unašati u financ. zakon u tom pogledu.

Po čl. 12. može manjak privremeno biti i nepokriven, ali mora jasno biti prikazan u budžetu, on mora biti javan. Ova je ustanova u protuslovlju sa čl. 44. toč. 3., koja kaže, da ministar financija mora već u samom financ. zakonu predvidjeti način izravnanja razlike izmedju prihoda i rashoda (de facto manjka!). Razlika izmedju prihoda i rashoda može biti i suvišak, t. j. kada su u predračunu predvidjeni prihodi veći od predvidjenih rashoda, ali na ovu razliku nije mislio zakonodavac, dok je redigovao toč. 3. čl. 44., pa se već iz toga vidi, da je stilizacija ove točke nejasna, i da je ona zapravo

suvišna. Radi toga ne treba u financ. zakon ni unašati eventualni suvišak u predračunu rashoda i prihoda, makar se taj suvišak stvarno ukazuje kao razlika izmedju predvidjenih prihoda i rashoda.

Ad. 4. Financ. zakon mora dalje sadržavati odredbu, u kojoj ukupnoj sumi mogu blagajnički zapisi biti u opticaju. Drž. prihodi ne teku uvijek podjednako u glavnu drž. blagajnu (trezor), nego u nekim godišnjim dobama više (n. pr. u jeseni), a u nekima manje (n. pr. u proljeću). Medjutim drž. rashodi u najvećem svojem dijelu teku redovito svakoga mjeseca. Radi toga mora trezor imati na raspolaganju sredstava, kojima će pokrivati drž. rashode tekuće budžetske godine, dok ne počnu priticati prihodi, predvidjeni u budžetu. U tu svrhu služi se glavna državna blagajna tako zvanim blagajničkim zapisima, kojima privremeno pokriva manjak u drž. blagajni, dok ne počnu priticati drž. prihodi[2]).

U članu 106. i 109. govori se potanje o tim blagajničkim zapisima, a čl. 44. toč. 4. sadržaje odredbu, da se u svakogodišnji financ. zakon mora unijeti ukupna svota blagajničkih zapisa, koja dotične budžetske godine smije biti u opticaju. Posljednjih godina je ta svota iznašala 500 milijona dinara.

Ad 5. Po ovoj točki je ministar financija dužan, da unese u financ. zakon odredbu, da se budžetom za dotičnu godinu predvidjeni prihodi mogu trošiti samo na budžetom predvidjene rashode i samo onako i u onoliko, kako i u koliko su rashodi budžetom predvidjeni za tu godinu po partijama i pozicijama. U ovoj odredbi sadržano je jedno od glavnih načela budžetskog prava, naime načelo specijalizacije, po kojem je zabranjeno trošiti državne prihode u druge svrhe, osim za one predvidjene u budžetu, i u onome iznosu, kako je predvidjen u budžetu, po partijama i pozicijama. Ovo je opće načelo, koje danas vrijedi za svaki budžet, ali usprkos toga to načelo doživljuje na svakome koraku povrede. Makar da postoji izričita odredba, da se ovaj zakonski propis mora svake godine unijeti u financ. zakon, ipak se tomu propisu ne udovoljava. Tako n. pr. u financ. zakonu za budžetsku god. 1934./35. nema toj odredbi ni spomena, a tako ni u nekim financ. zakonima iz prijašnjih godina.

Ad 6. Od svih odredaba, koje moraju sadržavati svakogodišnji financ. zakon, svakako su najvažnije one, koje su sadržane u toč. 6. čl. 44. Po prvoj od tih odredaba ne smije se od naroda kupiti ni razrezivati nikakav porez, prirez, namet ili taksa, ili bilo koja druga dažbina, koju nije odobrila Narodna skupština, ni od strane državnih ni od strane samoupravnih organa. Po drugoj odredbi ne smiju se dažbine, koje postoje, i koje je odobrila Narodna skupština, ma koje vrsti i imena bile, povećavati bez prethodnog pristanka Narodne skupštine. Ovim odredbama utvrdjen je odnošaj izmedju zakonodavne i upravne vlasti, te se može reći, da one sadržavaju jedan najvažniji dio budžetskog prava parlamenta.

Ovim odredbama, kako su sadržane u toč. 6. čl. 44., vezana je upravna vlast na privolu parlamenta za ubiranje poreza, nameta i t. d. Bez svakogodišnjeg odobrenja od strane parlamenta svako ubiranje poreza smatra se protuzakonitim činom, a isto tako i svako uvadjanje novih poreza, prireza i taksa, bilo državnih bilo samoupravnih. Ovim propisima vezana je upravna vlast na zakonodavnu, te je prisiljena, da svake godine sazivlje Narodnu skupštinu

[2]) Financijski zakon za 1934/35 god. u § 12. toč. 1. glasi: »Ovlašćuje se ministar financija, da saobrazno zakonu o državnom računovodstvu izdaje blagajničke zapise na podlozi budžetskih prihoda. Suma ovih blagajničkih zapisa, izdatih na osnovu čl. 106. i 109. z. o d. r. u prometu ne smije biti veća od D 500.000.000 sa kamatima, koji ne mogu biti veći od 7%.

radi odobrenja budžeta, a napose radi odobrenja ubiranja prihoda, bez kojega odobrenja nije upravna vlast ovlašćena, da vrši uplatu poreza.

Naš sadanji zakon o drž. rač. je kratak izvod francuskoga zakona odnosno uredbe o drž. rač. od 31. svibnja 1862. Načela franc. zakonodavstva u pogledu budžetskog prava parlamenta skoro su u cijelosti prenesena u zakon kraljevine Srbije od 6. ožujka 1910., koji sačinjava naš današnji zakon o drž. rač. Po tim načelima zakonodavna vlast ima velike prerogative u pogledu odobravanja drž. budžeta. Parlamentarna inicijativa obzirom na preinaku predloženog po vladi budžeta i povisivanja predloženih stavaka, kao što i u pogledu amandmana, nije usvojena po srpskom zakonodavcu, ali je najvažnije pravo parlamenta, da prihodi moraju biti svake godine napose odobreni i da se prihodi bez odobrenja ne smiju ubirati, ostalo u cijelosti neokrnjeno. U njemačkim zemljama, n. pr. u Reichu, pa u Pruskoj, i u većini njem. saveznih zemalja, postoji opće načelo, koje je prihvatila teorija, da upravna vlast može i bez odobrenja parlamenta ubirati državne prihode, koji su posebnim zakonima ustanovljeni. Ovo je načelo uzakonjeno i u pojedinim ustavima njemačkih zemalja. Isto tako i u pogledu rashoda postoji u načelu bitna razlika izmedju francuske i njemačke teorije. Dok franc. teorija isključuje svaku mogućnost vršenja rashoda bez prethodnog odobrenja parlamenta, u Njemačkoj sama teorija dopušta, da upravna vlast može vršiti one rashode, na koje je država obvezana postojećim zakonima (n. pr. isplatu anuiteta drž. dugova) dakako uz dužnost, da upravna vlast naknadno traži odobrenje i sankciju (indemnitet) za vršene rashode.

Ova načelna i bitna razlika izmedju franc. i njem. teorije o pravima i dužnostima zakonodavne i upravne vlasti obzirom na državni budžet ima svoj izvor u parlamentarnoj historiji obiju zemalja, kao što i u načinu postanka pojedinih ustavnih odredaba, koje se odnose na budžet. Dok se je u Francuskoj budžetsko pravo parlamenta razvijalo postepeno i organski u borbi izmedju narodnoga pretstavništva i krune kao nosioca izvršne vlasti, u Njemačkoj je u najviše slučajeva kralj ili zemaljski knez svojom milošću donio oktroirani državni ili zemaljski ustav. Razumije se samo po sebi, da je u takvim oktroiranim ustavima kralj pridržao za izvršnu vlast pravo ubiranja prihoda bez obzira na svakogodišnje odobrenje od strane parlamenta, dok je glede rashoda u najviše slučajeva prepustio odobrenje i odluku zakonodavnomu tijelu.

Ova bitna razlika izmedju franc. i njem. teorije u pogledu prava upravne i zakonodavne vlasti obzirom na ubiranje prihoda očitovala se je i u drugome pravcu. Po franc. teoriji može zakonodavno tijelo u cijelosti uskratiti i odbiti državni budžet. Njem. pak teorija zabacuje tu mogućnost i osporava zakonodavnom tijelu pravo u cjelosti odbiti budžet[3]). R. Gneist smatra svaki takav čin zakonodavnog tijela kao actus inanis.

Ad 7. Točka sedma čl. 44. kaže, da financ. zakon mora sadržavati odredbu za balansiranje budžeta. Ova odredba je sadržana već u točki 3. istoga člana, po kojoj financ. zakon mora sadržavati odredbu glede načina izravnanja razlike izmedju prihoda i rashoda. Pored toga sadržava točka 7. općenitu odredbu, da se u financijski zakon imaju unijeti takva naredjenja, koja imaju da važe za dotičnu financ. godinu, a nisu protivne zakonu o drž. rač. Koje i kakve su to odredbe, to ovisi od ministra financija, koji sastavlja ne samo predračun rashoda i prihoda nego i sam financijski zakon.

[3]) Es kann man ein absolutes Recht, das Budget zu verweigern, schon aus Gründen der Verfassungsordnung nicht geben. Dr. W. Neidl: Das öster. Budget und Budgetrecht.

Prema kontekstu ovoga člana imale bi ući u financ. zakon takve odredbe, koje se tiču izvršenja budžeta i po kojima pojedini ministri dobivaju ovlaštenja za to izvršenje. Radi toga se i kaže u ovoj točki, da u financ. zakon ulaze odredbe, koje imaju da važe za dotičnu financ. godinu. Posvema je shvatljivo, da takve odredbe ne mogu važiti dulje nego godinu dana, dok se onaj budžet, na koji se odnose, ne izvrši. Medjutim dogadjalo se je, a i dogadja se, da u svakogodišnji financ. zakon budu unešene i takve odredbe, koje nemaju ništa zajedničkoga sa drž. budžetom i sa njegovim izvršenjem, nego se odnose na druga pitanja. Takvim odredbama vrlo su se često mijenjali postojeći zakoni ili pojedine odredbe tih zakona, pa je nakon isteka dotične budžetske godine nastalo pitanje, da li takve odredbe, kojima se mijenjaju postojeći zakoni, a ne tiču se financijskih pitanja, vrijede i dalje i nakon isteka dotične budžetske godine, ili pak takve odredbe prestaju važiti istekom budžetske godine, kao što i sve druge odredbe financijskoga zakona. Na taj način nastala je čitava zbrka u pogledu važenja pojedinih odredaba financijskog zakona baš obzirom na točku 7. čl. 44. z. o d. r. koja izričito kaže, da te odredbe imaju da važe za dotičnu budžetsku godinu. Novi zakon je u tom pogledu, kako ćemo poslije vidjeti, mnogo jasniji.

Sve odredbe, koje smo do sada ovdje spomenuli, a koje su sadržane u toč. 1.—7. čl. 44. moraju biti unesene u svakogodišnji financ. zakon. Medjutim većina ministara, koji su sastavljali naše financ. zakone nisu se držali tih odredaba, te ih nisu unašali u godišnje financ. zakone. Tako n. pr. odredbe sadržane u toč. 5. i 6., koje su vrlo važne, makar više s teoretskog nego li s praktičnog gledišta, ne nalazimo u financ. zakonu za godinu 1934./35., a nema o njima spomena ni u mnogim financ. zakonima iz prijašnjih godina.

Pored gornjih odredaba, koje mora sadržavati financ. zakon, a koje zakon iscrpljivo nabraja, sadržava svakogodišnji financ. zakon i mnoga ovlašćenja za pojedine ministre. Ova se ovlašćenja tiču izvršenja samoga budžeta za dotičnu financ. godinu, tako da se ona iz godine u godinu znatno mijenjaju. Zakon o drž. rač. izričito kaže (čl. 46.), da sva ovlašćenja unijeta u godišnji financ. zakon važe samo za godinu, za koju je on odobren. Ako se budžet produžava ukaznim putem (za slučaj da nije na vrijeme odobren od Narodne skupštine), onda se istovremeno produžavaju i ovlašćenja unijeta u financ. zakon, osim onih, koja nisu predvidjena u predloženom financ. zakonu za slijedeću godinu (čl. 46. al. 2. z. o d. r.).

III. Ovo su odredbe staroga zakona o drž. računovodstvu, odnoseće se na sadržaj financ. zakona za svaku pojedinu godinu. Novi zakon o drž. rač., koji će stupiti na snagu dana 1. travnja 1936., sadržava u § 13. glavne odredbe, koje se odnose na sam financ. zakon i njegov sadržaj. Već se na prvi pogled vidi, da se te odredbe u mnogočem bitno razlikuju od onih odredaba, koje su bile sadržaj financ. zakona po starom zakonu o d. r.

U prvoj alineji § 13. se kaže, da financ. zakon sadržava samo ovlašćenja i naredjenja, koja se tiču drž. rashoda i prihoda, predvidjenih u predračunu, kao i drž. gazdinstva uopće. Prema tome financ. zakon ne može sadržavati naredjenja, koja se ne bi ticala drž. rashoda i prihoda ili drž. gospodarstva. Ovo zakonsko naredjenje je posvema ispavrno i uputno, jer financ. zakon ne smije biti neki »omnibus«, u koji se unašaju sva moguća naredjenja i zakonske odredbe, koje nemaju ništa zajedničkoga sa drž. budžetom i sa državnim gospodarstvom uopće. Medjutim prema alineji 4. istoga paragrafa izgleda nam, da nije isključeno, da u financ. zakon udju i takve odredbe, koje pretstavljaju zasebna zakonska naredjenja, jer se u ovoj alineji doslovce kaže: »Po isteku budžetske godine prestaju važiti sve odredbe financ. zakona za tu godinu. Ovo važi i za one odredbe financ. zakona, koje

pretstavljaju zasebna zakonska naredjenja, kao i za one, kojima se mijenjaju i dopunjuju postojeći zakoni.«

Ova dakle zakonska odredba dopušta mogućnost, da u financ. zakon udju i takva naredjenja, koja nemaju ništa zajedničkoga sa budžetom i državnim gospodarstvom, protivno al. 1. istog paragrafa, koja kategorički kaže, da financ. zakon sadržava samo ovlaštenja i naredjenja, koja se tiču državnih rashoda i prihoda kao i državnoga gospodarstva uopće. Koja će zakonska naredjenja u buduće biti unijeta u financ. zakon ovisit će od ministra financija, koji bude taj zakon i budžet sastavljao, ali je danas već posvema sigurno, da će sva ta naredjenja prestati važiti po isteku dotične budžetske godine.

Ova je odredba vrlo važna, jer u buduće ne će više biti sumnje o tome, koja zakonska odredba financ. zakona vrijedi, a koja ne. Po starom zakonu o državn. računov. nije se u mnogo slučajeva moglo znati, da li je još neka zakonska odredba na snazi ili nije. Novim zakonom o drž. rač. je učinjen jednom za uvijek kraj ovoj dvoumici, jer taj zakon izričito kaže, da po isteku budžetske godine prestaju važiti sve odredbe financ. zakona bez obzira na to, da li se one odnose na budžet i drž. gospodarstvo ili ne.

U drugoj alineji § 13. novoga zakona o drž. rač. iscrpljivo je nabrojeno, koje sve odredbe mora sadržavati financ. zakon. Ova alineja odgovara čl. 44. staroga zakona o d. r. Zakon je ovdje mnogo jasniji i odredjeniji, jer se izričito naglašuje, da financ. zakon mora sadržavati odredbe, kojima se: 1. odredjuje, za koju se budžetsku godinu budžet donosi; 2. odobrava ukupna suma rashoda i prihoda državne uprave i državne privrede i utvrdjuje njihova razlika; 3. predvidja način pokrića budžetskog manika; 4. odredjuje najveći iznos pozajmica i blagajničkih zapisa u smislu § 106. i 108.

Prije svega moramo naglasiti, da je tekst starog zakona mnogo nejasniji, dok općenito kaže, da financ. zakon »obuhvaća« neke odredbe. Novi zakon izričito kaže, koje odredbe mora sadržavati financ. zakon. Već se na prvi pogled vidi, da je po novom zakonu o drž. rač. broj onih odredaba, koje mora sadržavati financ. zakon, znatno manji nego li po starom zakonu o drž. rač. i da su ispuštene baš one najvažnije izmedju njih.

Prelazeći na analizu gornjih odredaba, možemo utvrditi slijedeće:

Ad 1. U prvoj točki se kaže, da financ. zakon mora sadržavati odredbu, za koju se budžetsku godinu budžet donosi. Ova je norma posvema razumljiva i ne treba posebnoga razjašnjenja.

Ad 2. Točka druga kaže, da financ. zakon mora sadržavati odredbu, kojom se odobrava ukupna suma rashoda i prihoda drž. uprave i drž. privrede i utvrdjuje njihova razlika. Ova točka odgovara točkama 1—3. staroga zakona o drž. rač. sa tom razlikom, što se po starom zakonu o drž. rač. imala unijeti u financ. zakon samo ukupna suma rashoda i prihoda budžetom predvidjenih, kao što i razlika izmedju prihoda i rashoda, dok se po novom zakonu kaže, da financ. zakon mora sadržavati odredbu, kojom se odobrava ukupna suma rashoda i prihoda i utvrdjuje njihova razlika. Ovaj zakonski propis, da financ. zakon mora sadržavati odredbu, kojom se odobrava ukupna suma rashoda i prihoda i utvrdjuje njihova razlika, je općenit, te je sadržan već u § 8. novoga zakona o drž. rač., koji kaže da se državnim budžetom za vrijeme od 1 godine odobravaju i raspoređuju svi drž. rashodi i prihodi. Pošto se ovo odobrenje ne može unijeti u predračun rashodaa i prihoda državne uprave i državnih privrednih preduzeća, koji je predračun iznesen u tabelarnom obliku, to je razumljivo, da odobenje drž. rashoda i prihoda može biti izneseno samo u financ. zakonu.

Ad 3. Točka treća sadrži odredbu, kojom se predvidja način pokrića budžetskoga manjka. Ova točka odgovara točki 3. čl. 44. zakona o drž. rač., koja govori o razlici izmedju prihoda i rashoda te o načinu njenog izravnanja. I ovdje je novi zakon mnogo jasniji, jer govori samo o manjku, a ne o razlici izmedju prihoda i rashoda. Ta naime razlika može predstavljati i suvišak, a u tom slučaju nije ministar financ. dužan, da išta unaša u financ. zakon, pošto je izravnanje samim suviškom već osigurano. Ministar financija je u svakom slučaju dužan, da predvidi način izravnanja i pokrića budžetskog manjka (§ 39. i § 13. novog z. o d. r.), dok je po starom zakonu mogao manjak ostati privremeno i nepokriven (čl. 12. al. 2. starog z. o d. r.).

Ad 4. Točka 4. sadržava odredbu, da financ. zakon mora odrediti najveći iznos pozajmica i blagajničkih zapisa, koji smiju biti u opticaju. Ova točka odgovara točki 4. čl. 44. staroga zakona, te smo već kod čl. 44. o toj točki potanje govorili.

IV. Ako sada usporedimo odredbe staroga zakona o drž. rač., koje se odnose na sadržaj financ. zakona, sa onima novog zakona o drž. rač., odmah ćemo zapaziti nekoje bitne razlike. Po novom zakonu o drž. rač. ne moraju se unašati u svakogodišnji financ. zakon odredbe točke 5. i 6. čl. 44. staroga zakona o drž. rač., a to je vrlo važno. U točki 5. čl. 44. sadržano je načelo budžetske specijalizacije, po kojem se budžetom predvidjeni prihoda za dotičnu godinu mogu trošiti samo na budžetom predvidjene rashode i samo onako i onoliko, kako su i u koliko rashodi budžetom za tu godinu predvidjeni. Ovo načelo budžetske specijalizacije je danas općenito prihvaćeno, ali baš radi toga, što to načelo doživljuje na svakome koraku povrede, bilo je potrebno, da se odredba čl. 44. toč. 5. unese i u novi zakon o drž. rač. i to medju one odredbe, koje moraju biti unesene u svakogodišnji financ. zakon.

Načelo budžetske specijalizacije predvidja doduše i novi zakon o drž. rač. i to u § 55., gdje se kaže, da se ni jedan kredit ne smije prekoračiti niti upotrijebiti na nešto drugo osim na ono, na što je predmijenjen u predračunu rashoda. Medjutim se mnoge odredbe zakona o drž. rač. ne poštivaju kod izvršenja budžeta, pa bi bilo daleko uputnije, da se je ovo načelo specijalizacije unijelo medju one odredbe, koje moraju biti u svakogodišnjem financ. zakonu, kako je to i u drugim državama.

U svakogodišnji financ. zakon ne moraju biti po novom zakonu unesene ni one odredbe, koje predvidja toč. 6. čl. 44. staroga zakona o drž. rač. Te odredbe sadržavaju načelo isključivoga budžetskog prava parlamenta u pogledu razrezivanja i ubiranja poreza, prireza i taksa bilo od strane državnih bilo samoupravnih organa. Makar da je postojala izričita zakonska odredba, da se nikakav porez, prirez ili taksa, ili ma kakova dažbina, ne smije razrezivati niti kupiti od naroda, bilo od strane državnih bilo samoupravnih organa, u koliko je nije odobrila Narodna skupština, ipak se ta odredba nije vršila, jer su i državni, a napose pak samoupravni organi i rezrezivali i kupili prireze i takse, koje nije nikada odobrila Narodna skupština.

Iz ovih razloga nije bilo niti uputno, da se ispusti iz novoga zakona o drž. rač. odredba čl. 44. točke 6. staroga zak. o drž. rač., jer se je time upravnoj vlasti dalo potpuno slobodne ruke u pogledu razrezivanja i ubiranja poreza, prireza i taksa i ostalih dažbina, koja je i do sada usprkos ove pozitivne zakonske odredbe u mnogo slučajeva razrezivala i kupila razne dažbine bez odobrenja Narodne skupštine.

Novi zakon o drž. rač. otstupio je prema tome znatno od onih načela, koja su rukovodila srpskog zakonodavca, dok je prihvatio naš stari zakon o drž. rač. od 6. ožujka 1910.

Pravosudje

Gradjansko

Valorizacija roditeljske otpremnine djeci

Rješidba stola sedmorice od 31. siječnja 1935. Rev. br. 1001/1934.

(Osuda okruž. suda u Mitrovici od 7. rujna 1933. br. Ia—Po—6—1933., osuda apelac. suda u Zagrebu od 15. veljače 1934. Pl. br. 10783/1933.)

Darovnim ugovorom od 9. travnja 1914. razdijelili su oditelji F. i B. L. iz Z. svu svoju (nekretnu) imovinu na svoju djecu davši svakome djetetu poldrug jutra oranice, a sinu J. povrh toga još i kuću sa dvorištem te vrt i vinograd kod kuće uz dužnost, da on svojim sestrama B. i E. ima 6 mjeseci po smrti zadnjega od njihovih roditelja isplatiti svakome po 3.000 kruna, koliko je tada vrijedilo poldrug jutra odnosne oranice na dan dospjelosti (25. studenoga 1925.) njezine otpremnine 1925., pa je J. svojim sestrama B. i E. ponudio svakoj po 750 D, koliko je tada vrijedilo 3.000 kruna. Sestre B. i E. kratile su se primiti 750 D u ime potpunog namirenja po roditeljima namijenjene im otpravnine, nego su tražile toliko dinara, koliko je tada (1925. godine) vrijedilo poldrug jutra odnosne oranice. J. je potom kod suda položio za svaku sestru po 750 D, što su one a conto svoje otpremnine i podigle, a sestra B. je potom tužbom zatražila još 29.250 D, jer da je poldrug jutra odnosne oranice na dan dospjelosti (25. studenoga 1925.) njezine otpremnine vrijedilo 30.000 D.

Okružni sud u Mitrovici je dosudio tužiteljici 11.627 D spp.

Iz obrazloženja: Sud zaključuje, da je nedvoumno namjera darodavca bila, da ugovorom od 9. travnja 1914. svakome od obdarenika, pa i tužiteljici, dadu — bilo u nekretninama bilo u novcu — ravan dio; a jedino je tuženi dobio više nekretnina od ostalih, no zato je on prihvatio nalog, da dvjema sestrama, medju kojima i tužiteljici, isplati za 6 mjeseci poslije smrti posljednjeg od njihovih roditelja otpremninu od 3.000 kruna tadanje monete.

Pri tumačenju pogodbe ima se po § 914. o. g. z. paziti na namjeru stranaka te pogodbu tumačiti prema običajima poštenoga prometa i odnosa a eventualno primijeniti § 7. o. g. z. Da su stranke sklapajući ugovor od 9. travnja 1914. mogle predvidjeti katastrofalni pad valute, one bi svakako uglavile, da se u tom slučaju otpremnina tužiteljice povisuje srazmjerno padu valute i isplaćuje u materijalnoj unutarnjoj vrijednosti, a ne prema nominalnoj vrijednosti. Sud uzima, da su stranke sklapale ovaj ugovor, imajući u vidu tadanje ekonomske i valutarne prilike i nadajući se, da se ove ne će izmijeniti, dakle sklapale su ovaj ugovor, držeći se klauzule rebus sic stantibus.

Notorna je stvar, da su se valutarne prilike od 1914. do 1925. god. iz osnova promijenile, i da je vrijednost valute znatno pala. — Suglasnim nalazom i mišljenjem gospodarskih vještaka, koje su oni 15. VII. 1933. dali u zapisnik kod sreskog kao zamolnog suda, vrijednost poldrug jutra odnosne oranice t. j. vrijednost dijela, koji su dobila ostala djeca tužiteljičinih roditelja, iznosila je 25. XI. 1925., t. j. u vrijeme dospjelosti tužiteljičine otpremnine, 24.000 D. Iz ovog nalaza i mišljenja jasno slijedi, da je materijalna vrijednost tužiteljičine otpremnine, koju je njoj tuženi trebao 25. XI. 1925. isplatiti, iznosila ne 750 D nego 24.000 D.

Pošto je time ustanovljeno, da tužiteljica ima od tuženoga primiti ne nominalnu nego materijalnu vrijednost darovane joj otpremnine, valja konačno izračunati visinu ostatka njezine otpremnine. Praksa stoji na stanovištu, da i tužiteljica mora sa jednom polovinom učestovati u šteti uslijed pada valute; pa je onda otpremnina tužiteljice — s obzirom na prvobitno darovani joj iznos otpremnine od 750 D i na medjutim do 24.000 D povišenu vrijednost te otpremnine izračunata prema slijedećoj u praksi prihvatljivoj formuli (750 + 24.000) : 2 = 12.377 D. Od ovog iznosa valja odbiti iznos od 750 D, koji je tužiteljica već primila, pa onda dolazi za tužiteljicu još ostatak od 11.627 D, što joj je i dosudjeno.

S obzirom na gore izloženo te služeći se ustanovom § 7. o. g. z. sud smatra, da je tužiteljičin zahtjev za dosudjenje povišene i primijenjenim prilikama pri-

mjerene otpremnine na zakonu osnovan, pa je stoga dao tužbi mjesta i sudio kao gore.

Apelacioni sud u Zagrebu odbacio je priziv tuženika, a na priziv tužiteljice preinačio je presudu prvostepenoga suda i dosudio joj 23.250 D spp.

Obrazloženja: Tuženik pobija presudu prvostepenoga suda iz prizivnog razloga pogrješne pravne ocjene stvari, koji prizivni razlog nalazi u tom, što je istom presudom dozvoljena valorizacija jednog čisto novčanog duga. Priziv tuženika je neosnovan. Bit naime prijepora izmedju tužiteljice i tuženog sastoji se u tom, da li je s obzirom na §§ 914. te 6. i 7. o. g. z. prigodom sklapanja darovnog ugovora od 9. travnja 1914. volja darodavatelja bila, da tuženi isplati tužiteljici svotu od 3.000 kruna, ili pak da joj isplati otpremu odgovarajuću zakonitome dijelu iza njihovih roditelja-darovatelja.

Iz opravdanoga razloga proizlazi, da je volja darovatelja bila, da svoju imovinu razdijele na ravne dijelove medju svoju djecu, od kojih je svako — izuzev tužiteljice i njezine sestre E — dobilo točno jednaku površinu od jedne te iste čestice, dočim je tuženi osim ove iste površine dobio još kuću sa dvorištem te vrt kod kuće i vinograd kod kuće uz dužnost, da sestri B. (tužiteljici) i sestri E. isplati svakoj po 3.000 kruna u roku od 6 mjeseci nakon smrti zadnjega darodavca kao otpremninu, te je ova svota izričito u samom darovnom ugovoru naznačena kao otpremnina.

Ovu svoju volju izjavio je darodavac F. L. i u svojoj molbi priklopljenoj tužbi pod B), a proizlazi to i iz tužbovnih priloga.

Prema svemu tome je jasno, da je tuženi u naravi dobio više od druge braće i sestara — i to kuću sa dvorištem te vrt kod kuće i vinograd kod kuće — uz dužnost, da sestri B. (tužiteljici) i sestri E. isplati ekvivalent vrijednosti, što ga je dobilo svako od djece darovatelja u naravi, a koji je mjesto njih primio tuženi primivši povrh onoga, što su sva druga djeca primila, još i kuću sa dvorištem te vrt kod kuće i vinograd kod kuće uz dužnost, da im isplati tadanju vrijednost toga dijela od 3.000 kruna. Volja je dakle stranaka bila, da tuženi primajući u naravi ono, što bi tužiteljici i njenoj sestri E. imalo pripasti, iste odšteti odgovarajućom vrijednosti u novcu na dan dospjetka.

Prizivni razlog tužiteljice, što joj je dosudjena samo polovica vrijednosti ugovorom od 9. IV. 1914. namijenjene otpremnine, ukazuje se opravdanim, jer ako tuženi drži u naravi dio, koji bi tužiteljici kao zakoniti dio iza roditelja pripao, dužan je po smislu darovnog ugovora isplatiti u novcu tužiteljici vrijednost toga dijela u vrijeme dospjetka, kako je ta vrijednost ustanovljena uvidjajem na licu mjesta po zamolnom sreskom sudu, a ne samo polovicu te vrijednosti, jer bi time bio za drugu polovicu na štetu tužiteljice obogaćen.

Stol sedmorice nije uvažio tuženikovu reviziju.

Obrazloženja: Tuženi pobija presudu drugostepenog suda radi pogrješne pravne ocjene stvari (§ 597 t 4. gpp) i tvrdi, da je tražbina tužiteljice protiv njega, koja se temelji na darovnom ugovoru od 9. IV. 1914., koji je on sklopio sa svojim i tužiteljinim roditeljima, čista novčana tražbina, pa da uslijed toga nije dozvoljena valorizacija.

Nižestepeni sudovi su na osnovu sadržaja darovnog ugovora te izvida obavljenih po sreskom sudu prigodom odobrenja toga ugovora za tada malodobnu tužiteljicu ustanovili, da je bila suglasna volja kontrahenata toga darovnog ugovora, da svako dijete darodavaca dobije jednaki dio, pa tako i tada malodobna tužiteljica. Taj tužiteljičin dio nekretnina, koji bi ona inače dobila, da ga je bila kadra obradjivati, pretstavljao je 1914. godine vrijednost od 3.000 kruna, a 1925. godine pretstavlja vrijednost od 24.000 D.

Ovaj nerazmjer izmedju vrijednosti iz 1914. i 1925. godine nastao je usljed pada valute, te se mora ispraviti tako, da tužiteljica dobije od tuženika onoliko u ime otremnine, koliko su joj roditelji darovnim ugovorom namijenili, a što je tuženik prihvatio, a to može biti samo vrijednost i njezinog dijela u času ispunjenja dužne činidbe po tuženiku. Ispravno ističe drugostepeni sud, da bi se tuženik na štetu tužiteljice bezrazložno obogatio, kad bi tužiteljici isplatio samo vrijednost njezinog dijela, kakva je bila 1925. godine. Ne može se dakle tužiteljičina utužena tražbina smatrati čisto novčanom tražbinom nego otpremninom, izraženom u novcu a kod te je dozvoljena valorizacija.

Prema tome, drugostepeni sud nije pravno pogrješno ocijenio stvar, kad je tužiteljici dosudio potpunu vrijednost njezinoga tijela nekretnina prema času dospjetka obveze, te se stoga revizija tuženika nije mogla uvažiti.

Priopćio dr. Karner Ivo, odvjetnik u Osijeku

Novčani zavodi pod zaštitom uredbe o reguliranju isplata dugova kod pojedinih novčanih zavoda od 26. prosinca 1932. nisu dužni namirivati dužne poreze imaoca uložne knjižice, nego samo faktičnog ulagača.

Presuda stola sedmorice kao revizijskoga suda od 14. ožujka 1935. Rev. 2182/1-34. (Osuda sres. suda I. u Zagrebu od 7. studenoga 1933. IIIb. P. 5983/33-3., osuda okruž. kao priziv. suda u Zagrebu od 18. lipnja 1934. Pl. 1366/34-1.)

Sreski sud I. u Zagrebu je izrekao po sucu S. S. u parnici dr. V. D., odv. iz Z. K. kao tužitelja proti G. š. c. s. i k. g. g. Z. u Z. radi D. 9.868 spp. slijedeću osudu:

Tužena G. š. o. s. i k. g. g. Z. u Z. je dužna po predočenju uložnice tužitelja dr. V. D. iz Z. br. 62083 i na teret iste uložnice isplatiti P. u. za g. Z. svotu od 9.868 D sa 6% kamatima od 14. rujna 1933. do isplate, te mu naknaditi parbeni trošak ove parnice od D 690 sve to u roku od 15 dana pod prijetnjom izvršenja.

Okružni kao prizivni sud u Zagrebu je povodom priziva tuženika G. š. s. i k. g. g. Z. potvrdio gornju osudu sreskoga suda I. u Zagrebu.

Stol sedmorice kao revizijski sud u Zagrebu u nejavnoj sjednici povodom revizije tuženika protiv osude okružnoga suda kao prizivnoga suda u Zagrebu je presudio:

Revizija se uvažuje, obje nižestepene osude se preinačuju, te se tužilac sa svojom tužbom odbija i osudjuje, da naknadi tuženiku parnični, prizivni i revizijski trošak od 1.574 D za 15 dana pod prijetnjom izvršenja.

Obrazloženje: Tuženik pobija presudu prizivnoga suda iz razloga br. 4 § 597. Grpp., jer da se osniva na pogrješnoj pravnoj ocjeni stvari. Tu pogrješnu pravnu ocjenu nalazi tuženik u tom, što prizivni sud tužiocu kao vlasniku uložnice kod tuženoga zavoda vrhu 14.894 D 80 p., a koji je postao vlasnikom te uložnice nakon uredbe o reguliranju uloga kod pojedinih novčanih zavoda od 26. prosinca 1932., priznaje pravo na isplatu u svrhu navedenu u čl. 5. br. 3 te uredbe, t. j. potrebni iznos za isplatu javnih dažbina. Tvrdi, da se tim propisom priznaje pravo samo ulagaču, a ne svakomu posjedniku odnosno vlasniku uložnice, a napose ne takovomu, koji je vlasnost uložnice stekao nakon toga, što je navedena uredba od 26. prosinca 1932. stupila na snagu. Stavlja prijedlog, da se pobijana presuda preinači i tužilac s tužbom odbije.

Ti su razlozi osnovani. Neprijeporno je prema činjeničnom stanju pravne stvari, da je tužilac u vrijeme podignuća tužbe, t. j. 10. listopada 1933. bio vlasnik uložnice tuženičkog zavoda br. 62083 vrhu 14.894.80 D. Po tužiocu nije osporena tvrdnja tuženika, da je tužilac postao vlasnikom te uložnice iza svibnja 1933., jer se je prije toga kao vlasnica iskazala M. S. W., te su njoj još u travnju i svibnju 1933. neke isplate izvršene. — Čl. 5. uredbe od 26. prosinca 1932. naročito odredjuje, da je navedeni zavod pored isplata, predvidjenih u čl. 2., dužan vršiti i slijedeće isplate: 1. iznose neophodno potrebne za izdržavanje ulagača, 2. iznose potrebne za isplatu pogrebnih troškova, 3. iznose potrebne za isplatu javnih dažbina. Taj se član uredbe po svojoj stilizaciji i smislu te po svrsi, radi koje je donesen, može odnositi samo na faktičnog ulagača i to pravo je njegovo osobno pravo. Navedeni propis čl. 5. uredbe je posebna odredba, te se mora strogo tumačiti, pa pod izrazom ulagača razumijevati samo faktičnog ulagača, a ne svakoga imaoca uložnice, jer bi i sama svrha, za koju je donesena ta uredba, bila promašena.

Kako pak pobijana osuda priznaje tužiocu kao štečniku odnosne uložnice iza svibnja 1933. pravo ulagača iz čl. 5. navedene uredbe, temelji se na pogrješnoj pravnoj ocjeni same stvari (§ 597. br. 4. Grpp.), pa je valjalo uvaženjem revizije tuženika obje niže nižestepene presude preinačiti i tužbu odbiti.

Priopćio dr. Durbešić Vojmir, odvjetnik u Zagrebu.

U izlučnoj tužbi je dovoljno dokazati, da su pod ovrhu uzete stvari bile u posjedu izlučivaoca.

Rješidba stola sedmorice od 16. svibnja 1935. br. Rev-2378/1/34.

(Osuda sres. suda u Bakru od 10. studenoga 1933. br. 1975/gr. P 25/32, osuda apelac. suda u Zagrebu od 22. kolovoza 1934. br. Pl. 2175/34/1).

Sreski sud u B. u parnici T. O. i drug proti Drž. eraru kraljevine Jugoslavije radi priznanja prava vlasnosti i izlučenja poketnina ispod ovrhe odbio je tužitelje zahtjevom, da se zaplijenjene pokretnine izluče ispod ovrhe, jer nisu dokazali vlasnosti tih pokretnina.

Apelacioni sud u Z. je prvostepenu presudu u cijelosti potvrdio.

Stol sedmorice je povodom izvanrednoga previda i ništovne žalbe obje presude nižih sudova ukinuo i sudio:

Tuženi Drž. erar kraljevine Jugoslavije i drugotuženi T. dr. I. su dužni tužiteljicama T. O. i drug dozvoliti, da se u ovršnom predmetu prvotuženoga protiv drugotuženoga radi 4,866.075 D. 90 p. spp. zaplijenjene pokretnine izluče ispod ovrhe za 14 dana pod prijetnjom ovrhe dok se parnični troškovi prebijaju.

Razlozi: Nižestepene presude su osnovane na očigledno pogrješnom tumačenju zakona. Istina, tužiteljice nisu dokazale svoje isključivo pravo vlasništva na prijeporne pokretnine, ali to i nije glavni zahtjev izlučne tužbe iz § 447. grpp., da se zaplijenjene pokretnine izluče ispod ovrhe, jer je ovrhom povrijedjeno neko pravo tužiteljica — odnosno, da se ovrha dokine i utegne. To je čisto procesualno sredstvo. Iz spisa se vidi, da je ovrha provedena 6. travnja 1932. i da su prema registru lučkoga zastupništva u K. bile te pokrenine upisane na tužiteljice kao vlasnice (motorni čamac) a i posjednice istoga od 18. srpnja 1931., dakle da je povrijedjeno tom pljenidbom njihovo pravo posjeda toga motora u času ovrhe. Pošto su one dokazale, da su pod ovrhu uzete stvari bile u njihovom posjedu, valjalo je udovoljiti zahtjevu, da se iste izluče ispod ovrhe.

Priopćio dr. Matković Julije, Bakar.

Isplata nužnoga dijela po čl. 8. st. 2. uredbe o zaštiti zemljoradnika od 3. kolovoza 1934. br. 29362/K izuzima se od propisa člana 1., 2., 4. i 6. uredbe.

Rješidba apelacionoga suda u Zagrebu od 27. ožujka 1935. br. Pl—226—1935—1.

(Odluka sreskog suda u V. G. od 3. prosinca 1934. br. I—755—34—2.)

Apelacioni sud u Zagrebu u ovršnoj stvari P. J. proti R. I. zemljoradniku radi 7578 D spp. kao isplate nužnog dijela povodom ništovne žaobe i utoka ovršenika R. I. proti odluci sreskog suda, kojom je za ovršnu javnu dražbu pokretnina ovršenika odredio rok, odlučio je:

Žalba ništovna R. I. se zabacuje, a njegov utok se otpućuje, te se potvrdjuje napadnuta odluka prvog suda iz razloga:

Napadnuta odluka je opravdana prema stanju spisa i na zakonu osnovana, naročito obzirom na čl. 8. st. 2. uredbe o zaštiti zemljoradnika od 3. kolovoza 1934. II. br. 29362/K, koji odredjuje, da se od propisa čl. 1., 3., 4. i 6. ove uredbe izuzimaju tražbine, koje potječu iz nasledja, te obzirom na čl 17. iste uredbe, koji odredjuje, da prestaju važiti svi ostali propisi protivni ovoj uredbi, te pošto u postupku prvoga suda nema nikakovih niština, valjalo je odlučiti kao u dispozitivnom dijelu ovoga rješenja.

Trošak pravnog lijeka ima nositi sam ovršenik, jer istim uspio nije.

Priopćio dr. Pejić Boško, odvjetnik u Vel. Gorici.

Literatura

DODATAK SPOMENICI KONGRESA PRAVNIKA u Zagrebu za god. 1934. Prije lanjske skupštine Kongresa pravnika, koja je bila održana u rujnu p. god., izašla je »Spomenica« s referatima, koji se na skupštini imali održati. Sada je, doduše s nekim zakašnjenjem, izašao Dodatak istoj »Spomenici«. U njoj je opisan tečaj lanjske skupštine, sadržani su glavni govori, gdjegdje i doslovce, reproducirani zapisnici o radu sekcija, opisan put bugarskih pravnika do Zagreba i iz Zagreba (s raznim izletima) i napokon priopćeni doslovce oni referati, koje se nije dospjelo otisnuti u »Spomenici« samoj. To su referati dra. J. Fadenhechta o bugarskom zakonodavstvu, dra. D. Konstatinova o oblicima stambenog vlasništva u Bugarskoj, dra. Cvetka Gregoriča o našem narodnom dohotku i njegovu poreskome opterećenju, dra. Huge Holzmanna o fiskalnim teretima i narodnom dohotku, dra. Adama Lazarevića o položaju i ulozi suca u savremenoj državi. Napokon je opisan prvi skup sudaca, koji je održan prigodom skupštine Kongresa. Čitav »Dodatak« opsiže zajedno s predgovorom 158 stranica. Cijena mu je D 30, ali učesnici lanjske skupštine Kongresa dobiše ga besplatno, kao što besplatno dobiše i samu »Spomenicu«.

Dr. JURAJ ŠĆETINEC: Korporativno uređenje države s obzirom na novi austrijski ustav. (Broš. 50 stranica u osmini. Cijena D 10). Nedavno je u ovom »Mjesečniku« našega Pravničkoga društva otisnuta studija pisca o »Socijalnoj organizaciji fašizma«, u kojoj je prikazao tip fašističkoga korporativnoga sistema. U ovoj pak studiji pisac prikazuje drugi tip korporativnog uredjenja društva i države, koji se izgradjuje u Austriji, a koji nastoji slijediti u svojoj izgradnji načela kršćanske socijalne nauke.

Najprije se prikazuju razlike izmedju autsrijskoga tipa korkorativne organizacije te fašističkoga i nacionalno-socijalističkoga. Zatim se obradjuje staleško načelo društvenoga uredjenja, na kojem se osniva austrijski korporativni sistem; ispituje se, u tom pravcu pojav klasa i staleža u društvu i traži rješenje, kako da se sadašnje klasne formacije uklope skladno u staleški organizovanu društvenu zajednicu. Iza ovih teorijskih pogleda dolazi faktična izgradnja korporativne organizacije u Austriji na području političkom, gospodarskom i socijalnom. Tu se prikazuje sastav i funkcije staleškoga parlamenta u Austriji, zatim oganizacija profesionalnih staleža i njihove ekonomske funkcije, te socijalni odnosi u staleškoj organizaciji. Kod svakoga pojediroga pitanja se izlažu usporedo načela i zahtjevi korporativističke nauke s jedne strane i faktična izgradnja u praksi s druge strane, i isporedjujući podudarnost i razlike izmedju nauke i praktične primjene daje se ocjena pojedinih ustanova. Konačno se ispituje, koliko je austrijski sistem ispunio zadatke, koje si je postavio, i koliko ostvaruje tip kršćanskoga korporativnoga sistema. Kako je korporativna ideja, i u nauci i u praktičnoj primjeni, zauzela već veliki mah, to je ova studija svanredno aktuelna, te će dobro poslužiti svakome inteligentu za orijentaciju u suvremenim socijalnim pokretima. Brošura se dobiva u većim knjižarama i kod pisca: Zagreb, Malinova ul. 34.

MIĆUN M. PAVIČEVIĆ: »Crnogorci u pričama i anegdotama«. Izašla je eto već XV. knjiga. U ovoj knjizi nema mnogo anegdota, koje bi bile zanimljive sa pravnoga gledišta, ali je u njoj otisnuta opširna rasprava g. dra. Ernesta Čimića, koji prikazuje uopće sve anegdote u knjigama g. Pavičevića s pravnoga stanovišta, iako se gosp. Pavičević nije potrudio, da kod svake anegdote navede izvor, da se može kritički ocijeniti njezina autentičnost. (Vidi prikaz u »Pravosudju«, Beograd 1934. br. 2).

KOSTIĆ LAZA M.: Komentar ustava kraljevine Jugoslavije od 3. septembra 1931. (Jugoslavensko ustavno pravo). Beograd 1934.

NIKETIĆ GOJKO: Zakon o činovnicima. Objašnjenja, — praksa, — sporedno zakonodavstvo. Beograd 1935.

VESOVIĆ R.-J. V.: Pleme Vasojević u vezi sa istorijom Crne Gore i plemenskim životom susjednih brda. (Postanak i razvitak plemenske zajednice. Prošlost tradicije i etnička uloga plemena. Migracije. Plemensko uredjenje. Život i običaji. Psihične osobine). Predgovor napisao J. Erdeljenović. Sarajevo. 1935.

KOSIĆ MIRKO M.: Problemi savremene sociologije. Beograd.

GORŠIĆ FRANJA: Komentar vanparničnog postupka sa uvodnim zakonom. Beograd 1935.

ZBORNIK. Ugostiteljski. (Hoteli, restorani, svratišta ili konačišta, gostionice, kafane, pansioni, bifei, narodne kuhinje, krčme). Beograd 1935.

BANKA, Narodna — 1884.—1934. Topčider.

NEDELJKOVIĆ DUŠAN: Aperçu de la plilosophie contemporaine en Yougoslavie. Beograd 1934.

REVUE internationale des études balcaniques. Directeurs: P. Skok (Zagreb).— M. Budimir (Beograd). Annee Ière (Tome I.). Beograd 1934.

LAGNEAU CHARLES: De l'expertise à Base scientifique comme moyen de preuve en matière criminelle. Paris 1934.

DE PAGE HENRI: Traité élémentaire de droit civil belge. Principes-Doctrine-Jurisprudence. Tome 1, 2. Bruxelles—Paris 1933, 1934.

FONNARD ROGER: Precis de droit administratif. Paris 1935 Partie generale.

GURVITCH GEORGE: L'experience juridique et la philosophie pluraliste du droit. Paris 1935.

MAGNOL JOSEPH: L'Avant-projet de révision du code penal francais Rapport presenté a la faculté de droit de Toulouse. Partie generale. Paris 1934.

EBELING ALBERT: Beiträge zur Geschichte der Freiheitstrafe. Breslau-Neukirch 1935.

DESQUEYRAT A.: L'Institution. le droit obiectif et la technique positive. Essai historique et doctrinal. Préface de Louis Le Fur. Paris.

BRUNS VIKTOR: L'égalité des droits de l'Allemagne en tant que probleme iuridique. Conférénce prononcée à la première séance plènière de l'Académie pour le Droit allemand le 5 novembre 1933. Berlin 1935. (Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Gruppe Völkerrecht).

TROTABAS LOUIS: Éléments de droit public et administratif. Conforme au programme officiel des facultés de droit. Décret du 4 mars 1932. 2e édition. Paris 1935.

FREJAVILLE M.: Éléments de droit criminel. Conforme au programme officiel des facultés de droit. Décret du 4 mars 1932. 2e édition. Paris 1935.

CALLEGARI DANTE: L'Ipoteca mineraria. Padova 1934.

ENRIQUES GIULIANO: Universalità e Territorialità del Fallimento nel Diritto Internazionale Privato. Roma 1934.

AGO ROBERTO: Teoria del diritto internacionale privato. Padova 1934.

BALDONI CLAUDIO: Il mare territoriale nel diritto internazionale comune. Padova 1934.

LEVI ALESSANDRO: Istituzioni di teoria generale del diritto. Padova 1934.

ESPOSITO CARLO: La validità delle leggi. Studio sul limita della potestà legislativa, i vizi degli atti legislativi e il controllo giurisdizionale. Padova 1934.

BIONDI BIONDO: Corso di diritto romano. Diritto ereditario. Milano 1934.

CALAMANDREI PIERO: Studi sul processo civile. Padova 1934.

MANZINI VINCENZO: Istituzioni di diritto processuale penale. Secondo il nuovo codice di procedura penale. Sesta edizione. Padova 1934.

GARIBALDI MATTHAEL: Iurisconsulti cheriani Venetiis MDLII.

AZUNI DOMENICO ALBERTO: Sistema universale dei principi del diritto marittimo dell' Europa. Edizione seconda riveduta ed aumentata dall' Autore. Tomo: I., II. Trieste MDCCXCVI. MDCCXCVII.

ANTOLISEI FRANCESCO: Il rapporto di causalità nel diritto penale. Padova 1934.

MORRIS CHARLES: Pragmatsm and the Crisis of Democracy. Chicago, 1934.

KEETON GEORGE W.: The Law of Trusts. A Statement of the Rules of Law and Equity applicable to Trusts of Real and Personal Property. Londan 1934.

LAUTERPACHT H.: The development of International Law by the Permanent Court of International Justice. London-New-York-Toronto. 1934.

COKER FRANCIS W.: Recent Political Thought. New York. London 1934.

KÖRNER ALOIS: Studien zum Recht der öffentlichen Wege. Leipzig und Wien 1932. (Wiene Staats-u. Rechtswissenschaftliche Studien. Band XX.).

IPSEN, HANS: Widerruf gültiger Verwaltungsakte. Hamburg 1932.

HAERDTL HEINRICH: Beitrag zur Besitzlehre. Wien 1935.

WALZ GUSTAV ADOLF: Völkerrecht und Staatliches Recht. Untersuchungen über die Einwirkungen des Völkerrechts auf das innerstaatliche Recht. Stuttgart 1933.

STÜDTER ROLF: Öffentlich-rechtliche Entschädigung. Hamburg 1933.

LLEWELLYN K. N.: Präjudizierenrecht und Rechtsprechung in Amerika. 1 und 2 Teil (in einem Bande). Leipzig 1933.

ZECH HERBERT. Die Rechtfertigung des Staates in der normativen Staatstheorie und der Integrationslehre. Hamburg 1934.

MAUNZ THEODOR: Neue Grundlagen des Verwaltungsrechts. (Der deutsche Staat der Gegenwart: Heft 9). Hamburg 1934.

NAWIASKY HANS: Staatstypen der Gegenwart. St. Gallen 1934.

DUDEN KONRAD: Der Rechtswerb vom Nichtberechtigten an beweglischen Sachen und Inhaberpapieren im deutschen internationalen Privatrecht. Berlin und Leipzig 1934.

SCHOCH MAGDALENE: Klagbarkeit, Prozessanspruch und Beweis im Licht des internationalen Rechts. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der Qualifikation. Leipzig 1934.

KRIMINALISTIK (für das Jahr 1931, 1932). Bearbeitet im Reichjustizministerium und im statistischen Reichsamt. Berlin 1934.

BICKERMANN JOSEPH: Freiheit und Gleichheit. Eine soziologische Untresuchung über Grundproblem der menschlichen Gesellschaft. Berlin 1934.

SCHMIDT RICHARD: Einführung in di Rechtswissenschaft auf der Grundlage der neuen Rechtsordnung. 3. Auflage. Stuttgart 1934.

HARTEN HANS: Die Wertform der Gerechtiokeit. Berlin 1934.

FICKEL GEORG: Der Staat bei Bodin. Leipzig 1934.

BÜHMERT VIKTOR: Der Art 19 der Völkerbundsatzung. Mit Exursen über den Einfluss der Unmöglichkeit der Leistung auf völkerrechtliche Verträge über Art. 8. Abs. 3 der Völkerbundsatzung und über die Stellung der Völkerbundpraxis zum Stimmrecht der Parteien. Kiel 1934.

KAUPMANN WILHELM: Die Unterhaltspflicht der Frau während der Ehe und nach Scheidung der Ehe (§§ 1360. ff. 1578 ff. BGB). Emsdetten 1934.

BUSCH RICHARD: Betrug durch Verschweigen. Leipzig 1934.

WOLF, CH.: Die Kastration bei sexuellen Perversionen und Sittlichkeitsverbrechen des Mannes. Basel 1934.

LORCH FRITZ B.: Die Aborenzung der internationalen Streitigkeiten in den Genfer Generalakten, zugleich ein Beitrag zur Erläuterung der Locarnoverträge. Zürich-Leipzig 1934.

MEISSNER HANS OTTO: Vollmacht und Ratifikation bei völkerrechtlichen Verträgen nach deutschem Recht. Göttingen 1934.

KLUGE HANS: Das Königreich Irak. Ein Beitrag zum Völkerrecht und Völkerbundsrecht. Leipzig 1934.

BRUNS VIKTOR: Der internacionale Richter. Upsala Berlin, 1934.

BABICH ERWIN: Der Einfluss mehrdeutiger Erklärungen auf den Vertragsschluss. Disertaton. Eisleben 1934.

KUNZ JOSEF: Kriegsrecht und Neutralitätsrecht. Wien 1935.

OBERHOFF GÜNTHER: Über die Rechtswidrigkeit und Strafbarkeit klinischer Leichensektionen. Emsdetten (Westf.) 1935.

MARKULL FRITZ: Der deutsche und der römische Rechtsgedanke. Hamburg.

SIEVEKING, FRIEDRICH B.: Die doppelte Gerichtsbarkeit in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Hamburg 1935.

DAHM GEORG: Nationalsozialistisches und faschistisches Strafrecht. Berlin 1935.

SCHNELL KARL: Anlage und Umwelt bei 500 Rückfallsverbrechen. Ein Beitrag zum Problem des Gevohnheitsverbrechertums erarbeitet an einem Material des bayerischen kriminalbiologischen Sammelstelle. Leipzig 1935.

WEBER HELLMUTH: Zum Aufbau des Strafrechtssystems. Jena 1935.

DAS KOMMENDE DEUTSCHE STRAFRECHT. Bericht über die Arbeit der amtlichen Strafrechtskommision. Herausgegeben von Franz Gürtner. Allgemeiner Teil, Besonderer Teil—Berlin 1934, 1935.

STARK WALTER: Die Verantwortlichkeit des Schriftleiters. Berlin 1935

BEITRÄGE zum ausländischen und internationalen Privatrech. Herausgegeben von E. Rabel. Heft: 8, 10. Berlin und Leipzig 1935.

MENZEL ADOLF: Der Staatsgedanke des Faschismus. Eine geistesgeschichtliche Untersuchung. Leipzig und Wien 1935.

MERKL ADOLF: Die ständisch-autoritäre Verfassung Österreichs. Ein kritisch-systematischer Grundriss. Wien 1935.

EXNER FRANZ: Kriminalistischer Bericht über eine Reise nach Amerika. Berlin und Leipzig 1935.

KÜNTZEL WALTER: Ungeschriebenes Völkerrecht. Ein Beitrag zu der Lehre von den Quellen des Völkerrechts. Königsberg Pr. 1935. (Öffentliche Vorträge und Schriften Heft: 18).

SCHUMANN HANS: Die Fälschung nach dem neuen Wechsel- und Scheckrecht. Berlin 1935.

CAMPP FRIEDRICH: Lehrbuch des österreichischen Srafprozesses. 6. Auflage. Wien-Leipzig.

FASSENBERGER KARL: Die Schiedsgerichtsbarkeit im Völkerrecht der Neuzeit. Dissertation. Neustadt a/H.

RUCK ERWIN: Schweizerisches Verwaltungsrecht. Zürich 1934. I. Band: Algemeiner Teil.

WENDIGGENSEN WALTER: Strafbare Handlungen unter hypnotischen Einfluss und ihre Aufklärung. Köln 1935.

UTTELBACH ARTUR: Die Verhältnismässigkeit bei der Notwehr. Emsdetten 1935.

WEISMANTEL LEO: Der Prozess Jesu nach den Zeugenschaften, der Zeit. Berlin 1935.

ALBRECHT WILHELM: Neues Straatsrecht. 5. durchgesehene und ergänzte Auflage. Leipzig 1935.

EHRLICH-WALTER: Grundzüge der Rechtsmethaphysik. Halle 1935.

KRAUS WOLFGANG: Die mittelbare Täterschaft im geltenden und künftigen Strafrecht. Breslau-Neukirch 1935.

Svaštice

SKUPŠTINA KONGRESA PRAVNIKA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE, zakazana najprije za 8. IX., odgodjena je za *22.—24. rujna t.* g. Ona će se održati u Beogradu pod pretsjedanjem kongresnoga predsjednika gosp. dra Milana Stojadinovića (ujedno sadanjega predsjednika vlade).

Potanji dnevni red i program skupštine i Kongresa bit će objelodanjeni u »Spomenici«, koja će izaći početkom rujna a koju će primiti svaki prijavljeni član Kongresa. Prijave se primaju do uključivo 8. IX. Za članove Pravničkoga društva prima ih ovo društvo (tajništvo: Svačićev trg 4, II.). U ime članarine plaćaju pripadnici slobodnih zvanja D. 100, javni činovnici D 60. Za svakoga člana obitelji plaća se još po 80, odnosno D 60.

Tko se do navedenoga roka prijavi, primit će pravovremeno legitimaciju i sve ostale obavijesti.

Od izleta predvidjen je jedan do Vrnjačke ili Mataruške banje, a drugi ladjom do Smedereva.

SKUPŠTINA JUGOSLAVENSKOG UDRUŽENJA ZA MEDJUNARODNO PRAVO. Redovna godišnja skupština Jugoslavenskog udruženja za medjunarodno pravo održat će se u Beogradu, u subotu 21. rujna 1935. u 4 sata poslije podne sa ovim dnevnim redom: 1. Otvaranje skupštine; 2. Zapisnik prošle godišnje skupštine; 3. Izvještaj upravnog odbora o radu udruženja od prošle godišnje skupštine; 4. Izvještaj blagajnika; 5. Davanje razrješnice upravnomu odboru; 6. Prijedlog za izmjenu pravila; 7. Izbor novog upravnog i nadzornog odbora; 8. Pismeni prijedlozi članova, podnijeti skupštini u smislu čl. 12. pravila udruženja preko upravnog odbora do 6. rujna 1935. zaključno.

Skupština će se održati u prostorijama pravnog fakulteta. Pravo učešća i glasa imaju članovi udruženja, koji su podmirili svoje obaveze prema udruženju.

PROGRAM

VII. GLAVNE SKUPŠTINE KONGRESA PRAVNIKA

KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

u Beogradu od 22. do 24. rujna 1935.

22. RUJNA 1935.:

Svečana sjednica otvaranja glavne skupštine Kongresa pravnika

(Velika dvorana Kolarčevog narodnog univerziteta)

10 s. Pretsjednik Kongresa gosp. dr. **Milan Stojadinović**, pretsjednik Min. savjeta, pozdravnim govorom otvara skupštinu Kongresa pravnika. Gosp. Ministar pravde pozdravlja skupštinu. — Dalji pozdravni govori prestavnika.
Izbor pretsjednika i zapisničara pojedinih sekcija.

RAD U PLENUMU SKUPŠTINE

(ista dvorana)

11. s. Čitanje izvoda referata u plenumu o I. temi:
O JEMSTVIMA SUDSKE NEZAVISNOSTI. — Referenti: **Danić** dr. **Danilo, Krbek** dr. **Ivo, Tasić** dr. **Đorđe, Krivic** dr. **Rudolf** i **Georgiev Nikola P.**

16 s. Čitanje u plenumu izvoda referata o ostalim temama.
II. tema: **IZJEDNAČENJE PRAVA UGOVORNOG OSIGURANJA.** — Referenti: **Perić Živojin, M. Bartoš** dr. **Milan, Verk** dr. **Hugo, Moro** dr. **Viktor, Milovanović** dr. **Milorad** i **Pejev** dr. **Peju.**

III. tema: **KRIVIČNOPRAVNA ODGOVORNOST ORGANA I NAMJEŠTENIKA NOVČANIH ZAVODA.** — Referenti: **Frank** dr. **Stanko, Adamović** dr. **Stevan, Vukčević** dr. **Radoje** i **Perlberg** dr. **Sigfrid.**
IV. tema: **PRAVA BRANILACA U PRIPREMNOM POSTUPKU.** — Referenti: **Živanović** dr. **Toma, Zimperman** dr. **Ljudevit, Lučovnik** dr. **Hinko, Boremović** dr. **Arsen** i **Genovski** dr. **Mihailo.**

18 s. Pretsjednik Kongresa pravnika zaključuje ovu sjednicu.

BANKET

21 s. Večera ili raut.
(Učesnici iz Beograda koji žele da učestvuju na banketu, moraju se prijaviti u sekretarijatu Kongresa najdalje do 10 s. prije podne 20. rujna i platiti svoj doprinos za banket, a ostali najdalje do 10 s. 22. rujna).

23. RUJNA 1935.:

RAD U SEKCIJAMA

(Prostorije novog Univerziteta — Pravni fakultet)

9 s. Početak diskusije po sekcijama. — Donošenje rezolucija o istaknutim pitanjima.

SVEČANA SJEDNICA ZATVARANJA GLAVNE SKUPŠTINE KONGRESA PRAVNIKA

(Velika dvorana Kolarčevog narodnog univerziteta)

18 s. Pretsjednik Kongresa otvara sjednicu.
Pretsjednici sekcija čitaju predložene rezolucije.
Glasanje o rezolucijama.
Čitanje pozdrava Kongresu.

Izbor stalnog odbora Kongresa pravnika i mjesta naredne skupštine Kongresa.
Pretsjednik Kongresa pravnika zahvaljuje učesnicima, referentima ostalima.
Novoizabrani pretsjednik Kongresa pravnika zahvaljuje i zaključuje skupštinu Kongresa.

SVEČANA PRETSTAVA U NARODNOM POZORIŠTU

21 s. Početak pretstave.
(Učesnici iz Jugoslavije blagovremeno treba da kupe karte u sekretarijatu Kongresa ili na blagajni Narodnog pozorišta sa popustom).

Napomene:
Sekretarijat Kongresa pravnika do 21. rujna nalazi se u Aleksandrovoj br. 5, a 22.—24. rujna u holu Kolarčevog narodnog univerziteta.
Mole se učesnici, da na svečane sjednice, banket i svečanu pretstavu u Narodnom pozorištu dolaze u zatvorenom odijelu, a dame u odijelu, koje oblače u svečanijim prilikama.

24 RUJNA 1935.:

POLAGANJE VIJENCA NA OPLENCU

7 s. Delegacija Kongresa pravnika sa izaslanicima poljskih, bugarskih i čehoslovačkih pravnika (do 100 ličnosti svega) autobusima polazi za Oplenac. Zborno mjesto Okružni sud za okrug beogradski — Aleksandrova br. 5.
Polaganje vijenca Neznanom junaku na Avali.
Kratak odmor u državnom hotelu na Avali. Doručak na Avali ili u Mladenovcu.
11 s. Dolazak na Oplenac. U crkvi Sv. Đorđa kratak pomen blaženopočivšem **Viteškom Kralju Aleksandru Prvom Ujedinitelju.** Prilikom polaganja vijenca govore po jedan pretstavnik jugoslovenskih, bugarskih, čehoslovačkih i poljskih pravnika.
12 s. Ručak u zadužbinskom domu na Oplencu.
15 s. Polazak za Beograd preko Aranđelovca. Večera u Aranđelovcu.

ŠETNJA BRODOM DO SMEDEREVA

7 s. Brod sa svima učesnicima, koji ne odlaze na Oplenac, polazi sa beogradskog pristaništa.
10 s. Dolazak u Smederevo.
12½ s. Ručak u hotelu. Razgledavanje varoši i okolice (eventualno vinograda).
18 s. Polazak broda sa smederevskog šteka za Beograd.
21 s. Dolazak broda u Beograd.

Napomene:
Učesnici, koji žele da učestvuju u delegaciji za Oplenac ili u šetnji brodom do Smedereva, moraju se prijaviti sekretarijatu Kongresa najdalje do 10 s. prije podne 22. rujna.
Za vrijeme putovanja svi učesnici dužni su povinovati se naredbama vođe puta.
Prilikom prijave za put će učesnici iz Jugoslavije platiti u sekretarijatu doprinose za isti.
Vozne će karte biti zajedničke, te učesnici ne treba da ih nabavljaju sami.

25. RUJNA 1935.:

IZLETI

Izlet u Vrnjačku banju i dalje

6 s. Polazak učesnika specijalnim vozom sa beogradske željezničke stanice.